

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

ПЕТРЕНКО ІВАН ЄВГЕНОВИЧ

УДК 94(477:560.6):328.1:327«1917/1920»

**ПОЛІТИКО-ДИПЛОМАТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ
УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛЬНИХ УРЯДІВ
У ЧОРНОМОРСЬКОМУ РЕГІОНІ
(1917 – 1920 рр.)**

Спеціальність 07.00.01 – історія України

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Науковий керівник:
ЛИТВИН Володимир Михайлович
доктор історичних наук, професор
академік НАН України

Київ – 2016

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ.....	8
РОЗДІЛ 2. СТАНОВЛЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ І ДИПЛОМАТИЧНИХ ВІДНОСИН УКРАЇНИ З КЛЮЧОВИМИ ДЕРЖАВАМИ ЧОРНОМОРСЬКОГО БАСЕЙНУ (1917 – 1920 РР.).....	36
2.1. Болгарія і Туреччина як головні політико-дипломатичні партнери України в Чорноморському регіоні.....	36
2.2. Україна і Румунія: шлях від конфронтації до співпраці.....	90
РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИКО-ДИПЛОМАТИЧНА БОРОТЬБА УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛЬНИХ УРЯДІВ ЗА ВПЛИВ У ПІВНІЧНО-СХІДНОМУ ПРИЧОРНОМОР’І	124
3.1. Проблема Кримського півострова і політико-дипломатичні заходи урядів України щодо її вирішення.....	124
3.2. Дипломатична і військово-політична співпраця України і Кубанської Народної Республіки.....	143
3.3. Українсько-грузинські міждержавні відносини як ключовий фактор утвердження українських національних інтересів на Кавказі.....	176
3.4. Участь України у формуванні військово-політичних союзів у Північно-Східному Причорномор’ї.....	200
ВИСНОВКИ.....	215
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	225

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВВД – Всевелике Військо Донське

ГАКК – Государственный архив Краснодарского края

ГАРФ – Государственный архив Российской Федерации

ЗДФР – Закавказька Демократична Федеративна Республіка

ЗСПР – Збройні сили на Півдні Росії

МВС – Міністерство внутрішніх справ

МЗС – Міністерство закордонних справ

МНР – Молдовська Народна Республіка

РМ – Рада Міністрів

РНМ – Рада Народних Міністрів

РСФРР – Російська Соціалістична Федеративна Радянська Республіка

УГА – Українська Галицька Армія

УНР – Українська Народна Республіка

УЦР – Українська Центральна Рада

ЦДАВО України – Центральний державний архів вищих органів влади і управління України

ВСТУП

Актуальність теми. У період національно-демократичної революції 1917 – 1921 років одним з першочергових завдань для українських національних урядів була політико-дипломатична боротьба за визнання незалежності і суверенітету України (Української Народної Республіки, Української Держави) іншими державами світу. Серед них були держави та державні утворення Чорноморського регіону – Болгарія, Туреччина, Румунія, Кубанська Народна Республіка, Крим і Грузинська Демократична Республіка. Вивчення політико-дипломатичних відносин України з сусідами по Чорному морю у 1917 – 1920 роках дає можливість прослідкувати багатогранний процес вирішення міждержавних протиріч і різного роду конфліктів, організації та функціонування посольств, місій, консульських установ, розвитку військово-політичної співпраці. В наш час цей досвід є недостатньо дослідженим, хоча він має особливу актуальність у сучасних політичних умовах у зв'язку із складною геополітичною ситуацією в Чорноморському регіоні й втратою Україною Кримського півострова.

Зв'язок із науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження написано в рамках науково-дослідної програми «Українська нація в загальноєвропейському вимірі: історія та сучасність» (державний реєстраційний номер 11 БФ 046-01), яка включена до тематичного плану історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Об'єктом дослідження є Українська Народна Республіка, Українська Держава гетьмана П. Скоропадського, їхні органи влади, що впливали на визначення і реалізацію зовнішньої політики, а також держави і державні утворення Чорноморського регіону та їх відповідні органи влади.

Предметом дослідження є політико-дипломатичні відносини Української Народної Республіки і Української Держави гетьмана

П.Скоропадського з державами і державними утвореннями басейну Чорного моря.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період з весни 1917 року до листопада 1920 року. Нижня хронологічна межа обумовлена першими зв'язками Центральної Ради з різними політичними рухами, які постали в Криму, на Кубані, і в Грузії після падіння царизму в Росії. Верхня межа зумовлена остаточною втратою урядом УНР контролю над українськими землями і його переходом на екзильне становище в листопаді 1920 року.

Географічні межі дослідження охоплюють Україну в кордонах Української Народної Республіки та Української Держави гетьмана Павла Скоропадського, а також Болгарію, Туреччину, Румунію, Крим, Кубанську Народну Республіку та Грузинську Демократичну Республіку в кордонах на 1917 – 1920 роки.

Мета і завдання дослідження. На основі аналізу широкого спектру історичної літератури, архівних і опублікованих документів і матеріалів, мемуарної літератури та преси дослідити політико-дипломатичну діяльність українських національних урядів у Чорноморському регіоні в 1917 – 1920 роках

Для досягнення поставленої мети автором визначені такі **завдання**:

- з'ясувати стан наукової розробки теми та охарактеризувати джерельну базу дослідження;
- розглянути процес становлення та розвитку політико-дипломатичних відносин українських національних урядів з найвпливовішими державами Чорноморського басейну Болгарією і Туреччиною;
- встановити причини політико-дипломатичної конфронтації України і Румунського королівства та з'ясувати, які дипломатичні і політичні заходи були задіяні для її подолання;
- проаналізувати політико-дипломатичні зв'язки офіційного Києва з державними утвореннями Чорноморського регіону, які постали після падіння Російської імперії;

– виявити та оцінити існуючі у досліджуваній період перспективи і можливості створення у Чорноморському регіоні військово-політичного союзу за участю України;

– розкрити значення політико-дипломатичних відносин українських національних урядів з державами і державними утвореннями Чорноморського регіону для утвердження України на міжнародній арені.

Методологічною основою дисертаційного дослідження є загальнонаукові принципи історизму, системності, комплексності та наукової об'єктивності. Для розв'язання проблем історичного дослідження використано проблемно-хронологічний, історико-порівняльний, системно-структурний, логічно-аналітичний та описовий **методи**. Поєднання цих методів дало змогу реалізувати поставлену мету та завдання дисертаційного дослідження.

Наукова новизна дослідження обумовлена поставленими завданнями. Вперше запроваджені в науковий обіг нові документальні джерела з фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Державного архіву Російської Федерації та Державного архіву Краснодарського краю.

Вперше в українській історіографії зроблено комплексний аналіз політико-дипломатичної діяльності українських національних урядів у Чорноморському регіоні в 1917 – 1920 роках. З нових позицій висвітлено процес становлення і розвитку дипломатичних і політичних відносин з ключовими державами Чорноморського басейну – Болгарією, Туреччиною та Румунією. Докладно проаналізовано політико-дипломатичну діяльність Києва у Північно-Східному Причорномор'ї і її вплив на двосторонні відносини України з чорноморськими державними утвореннями – Кримом, Кубанню та Грузією. Простежено значення цих відносин для міжнародно-політичного утвердження України на світовій арені.

Набуло подальшого розвитку вивчення наукової літератури з обраної теми. Отримані результати дисертаційного дослідження дають змогу

поглибити історичні знання з проблеми політико-дипломатичної діяльності України в регіоні Чорного моря, а також загалом щодо зовнішньої політики України в період національно-демократичної революції 1917 – 1921 років.

Практичне значення дисертації. Отримані результати дисертаційного дослідження можуть бути використані для підготовки наукових робіт, навчальних програм і курсів лекцій, присвячених періоду Української національно-демократичної революції 1917 – 1921 років, історії зовнішньої політики України, при підготовці узагальнюючих робіт з новітньої історії України.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертаційного дослідження оприлюднено на наукових конференціях: «Воєнна історія Наддніпрянщини та Донщини» (Дніпропетровськ, 25 травня 2011 р.), «Дні науки історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка» (Київ, 2011 р.), «Українська революція 1917 – 1921 рр.: погляд із сьогодення» (Київ, 25 квітня 2012 р.), «Дні науки історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка» (Київ, 2012 р.), «Павло Скоропадський – останній Гетьман України» (Київ, 29 квітня 2013 р.), «Дні науки історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка» (Київ, 2013 р.).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження оприлюднено в 11 наукових публікаціях, 5 з них – в українських наукових фахових виданнях (1 із них – у виданні, яке входить до наукометричних баз даних).

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

Історіографія політико-дипломатичних відносин українських національних урядів з державами і державними утвореннями Чорноморського басейну бере свій початок вже в період національно-демократичної революції 1917 – 1921 років. Вже в 1919 році побачила світ праця О. Н. Андерсона¹, в якій він розглянув проблему торгово-економічної співпраці України з державами Четверного союзу. Представлений у роботі автором аналіз торгових зв'язків України з Болгарією і Туреччиною дає нам можливість більш глибоко простежити їх вплив на становлення політико-дипломатичних відносин між означеними державами.

Після поразки революції проблема політико-дипломатичної діяльності України в Чорноморському регіоні була представлена на сторінках праць дослідників із середовища української еміграції.

Однією з таких праць, яка вийшла друком у 1921 – 1922 роках, є «Замітки і матеріали до історії української революції 1917 – 1920 рр.» П.Христюка², який був представником «проуенерівського» табору. Дана робота дає нам загальне уявлення і картину тих бурхливих революційних подій у вирі яких і зароджувалася зовнішня політика молодої Української держави. Інтерес для нас, насамперед, становить погляд автора на перебіг Брестської мирної конференції і підписання відповідного мирного договору, який фактично і поклав початок політичним і дипломатичним

¹ Андерсон О. Н. Внешняя торговля Украины в 1918 году / О. Н. Андерсон. – К.: Изд. Всерос. центр. союза потреб. о-в., 1919. – 346 с.

² Христюк П.О. Замітки і матеріали до історії української революції 1917 – 1920 рр. / П. О. Христюк. – К. : Академкнига, 2011. – Т. 1–2. – 358 с.; Т. 3–4. – 358 с. – (Репринт).

відносинам України з ключовими чорноморськими країнами – Болгарією і Туреччиною.

У 1921 році на сторінках громадсько-політичного тижневика «Українська трибуна» була надрукована стаття під назвою «Кубанцям не з руки», автор якої виступає під псевдонімом «Кубанець».¹ У ній зазначається про становлення Кубанської Народної Республіки, її змагання за незалежність. У статті віднаходимо інформацію про акт проголошення незалежності Кубанської Народної Республіки та її устремління до федеративного зв'язку з незалежною Україною. Загалом, ця стаття є важливим матеріалом у розробці нашого дослідження.

Важливими для дослідження нашої проблеми є праці міністра закордонних справ Української Держави Д. Дорошенка. У 1920-х роках побачила світ його стаття «Дещо про закордонну політику Української Держави в 1918 році»². Ця історична розвідка була опублікована в часописі «Хліборобська Україна». Не дивлячись на те, що статті в більшій мірі торкаються проблеми відносин Української Держави гетьмана П. Скоропадського з Німеччиною і Австро-Угорщиною, проте, поряд з тим вони в ключових рисах висвітлюють також становлення політико-дипломатичних відносин гетьманських урядів з Болгарією, Туреччиною, Кубанню, висвітлюється проблема Бессарабії, Кавказу та Криму.

На початку 1930-х років в Ужгороді було видано друком двотомну працю Д. Дорошенка під назвою «Історія України 1917 – 1923 рр.»³. На

¹ Кубанець. Кубанцям не з руки / Кубанець // Українська трибуна. – Варшава. – Ч. 60. – 1921. – 23 липня.

² Дорошенко Д. Дещо про закордонну політику Української Держави в 1918 році / Д. Дорошенко // Хліборобська Україна. – Відень: Видання УСХД, 1920 – 1921. – Ч. II–IV. – С. 49–65.

³ Дорошенко Д. Історія України 1917 – 1923 рр. / Д. Дорошенко. – К.: Темпора, 2002. – Т. 2. – 352 с.

сторінках другого тому праці Д. Дорошенко, на основі документів і власних спогадів, зробив глибокий і ґрунтовний аналіз зовнішньополітичної діяльності Української Держави в 1918 році. Розглянуто значення цієї діяльності для міжнародно-політичного утвердження України і гетьманського режиму. Не оминув увагою автор і проблему становлення і розвитку дипломатичних, торгово-економічних і військово-політичних відносин урядів гетьмана П. Скоропадського з державами Чорноморського регіону. Вагомий інтерес для нас становить аналіз автором взаємовідносин України і Румунії в контексті вирішення бессарабського питання, аналіз проблеми приналежності Кримського півострова та політико-дипломатичних відносин офіційного Києва з Кубанською Народною Республікою та Грузинською Демократичною Республікою.

Також у роботі характеризується ставлення німецького військового командування, Радянської Росії і Антанти до поглиблення політичних відносин Української Держави зі своїми сусідами по Чорному морю.

Загалом, Д. Дорошенко схвально оцінює міжнародно-політичну діяльність гетьмана П. Скоропадського. У своїй роботі він виразно підкреслює успіхи гетьманської дипломатії, у тому числі й на ниві розвитку чорноморського вектору зовнішньої політики.

В 1978 році, вже після смерті Д. Дорошенка, було опубліковано його статтю «Закордонна політика Української Держави 1918 р.», що в значній мірі є повторенням його попередніх робіт¹.

Надзвичайно критично оцінював міжнародно-політичну діяльність гетьмана П. Скоропадського, у тому числі із державами і державними утвореннями Чорноморського басейну С. Доленга (А. М. Крижанівський)¹.

¹ Дорошенко Д. Закордонна політика Української Держави 1918 р. / Д. Дорошенко // У 60-річчя відновлення гетьманської Української Держави 29 квітня Р. Б. 1918. – Торонто: Батьківщина. – 1978. – С. 48–59.

Певні аспекти, що проливають світло на досліджувану тему віднаходимо у статті П. Коваліва².

В. Трембіцький розглянув взаємини України і Болгарії, акцентувавши увагу на ключових моментах відносин, таких як участь обох держав на Брестській мирній конференції і підписання відповідного миру, обмін посольствами, співпраця в торгово-економічній сфері та на громадсько-культурній ниві³.

Проблему відносин Української Держави з Болгарією протягом квітня-грудня 1918 року характеризує у своїй статті дослідник М. Королишин⁴. Фактично, його робота базується на «Історії України» та спогадах Д.Дорошенка, однак, це не применшує її наукове значення.

Ще одним важливим науковим доробком, що був створений у Римі в 1989 році й перевиданий в Україні в 1994 році, є праця українського історика з емігрантського середовища І. Нагаєвського, що має назву «Історія Української Держави двадцятого століття».⁵ Автор робить загальний екскурс по історії української державності доби національно-визвольних змагань, зазначаючи побіжно про зовнішньополітичну діяльність уряду

¹ Доленга С. Скоропадщина / С. Доленга. – Варшава: Накладом Модеста Куницького, 1934. – 176 с.

² Ковалів П. Дипломатична діяльність за часи української держави / П. Ковалів // Червона калина: історичний календар-альманах на 1939 рік. – Львів, 1938. – С.131–134.

³ Трембіцький В. Україна й Болгарія в 1918 – 1921 роках / В. Трембіцький // Новий літопис. – Вінніпег, 1965. – № 14. – С. 71– 78; № 15. – С. 9– 27; № 16. – С. 24– 29.

⁴ Королишин М. Україна й Болгарія 1918 р. й тепер / М. Королишин // У 60-річчя відновлення гетьманської Української Держави 29 квітня Р. Б. 1918. – Торонто: Батьківщина. – 1978. – С. 60–61.

⁵ Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття / І. Нагаєвський. – К.: Укр. письменник, 1994. – 413 с.

П.Скоропадського. Насамперед, це стосується повідомлень щодо питань політичного об'єднання України і Кубані.

Російська емігрантська історіографія приділила політико-дипломатичним відносинам України з державами і державними утвореннями Чорноморського регіону незначну увагу. Певний інтерес для нас становить праця російського емігрантського автора В. Харламова¹. Дана робота цікава для нашого дослідження в контексті становлення відносин Української Центральної Ради з Кубанню, яка була безпосереднім ініціатором створення цього Союзу, і куди прагнула долучити Україну.

Радянська історична наука, затиснута у жорсткі ідеологічні лещата, практично не вивчала історію УНР і Української Держави, у тому числі і їх політико-дипломатичні відносини з державами і державними утвореннями Чорноморського регіону.

Ті радянські дослідники, які все ж не могли оминати увагою факт існування української державності і її зовнішньої політики в 1917 – 1920 роках змальовували його у негативних фарбах.

Так, робота радянського історика А. Чубарьяна «Брестський мир» характеризує Українську Народну Республіку як проект Німеччини, який незалежно від неї не мав жодних шансів на існування. Автор згадує про факт укладання між УНР і Четверним союзом Брестського миру, що є важливим для нас з огляду на те, що Болгарія і Туреччина були членами цього військово-політичного союзу².

¹ Харламов В. А. Юго-Восточный Союз в 1917 г. / В. А. Харламов // Донская Летопись. Сборник материалов по новейшей истории Донского Казачества со времени Русской революции 1917 года. – Белград: Издание Донской Исторической Комиссии, 1923. – № 2. – С. 284–292.

² Чубарьян А. Брестський мир / А.Чубарьян. – М.: Наука, 1964. – 128 с.

Великий пласт історичних досліджень в радянський період присвячений революційній боротьбі в Бессарабії та протистоянню радянської влади Румунії в справі захоплення нею бессарабських земель.

Для нас ці роботи цікаві тим, що вони містять фактологічний матеріал, хоч й ідейно забарвлений. Також означені праці містять згадки про участь в розв'язанні бессарабської проблеми Української Центральної Ради та характеризують у світлі комуністичної ідеології тяжке становище українського і молдовського населення.

Так, у 1945 році побачила світ праця А. Дольника «Бессарабия под властью румынских бояр (1919 – 1940 гг.)»¹.

У 1961 році було опубліковано роботу Н. Д. Ройтмана², в якій розглядається проблема збройної революційної боротьби більшовиків за владу в Бессарабії. На сторінках того ж збірника було розміщено статтю А. Єсауленка³, яка була присвячена проблемі спільної революційної боротьби і зв'язкам комуністичних груп Румунії та більшовиків Бессарабії.

Дещо подібну роботу тій, що вийшла в 1961 році, було видрукувано Н. Ройтманом та А. Кореневим у 1968 році⁴.

¹ Дольник А. Бессарабия под властью румынских бояр (1919 – 1940 гг.) / А. Дольник. – М., 1945. – 175 с.

² Ройтман Н. Д. Из истории совместной борьбы трудящихся Молдавии и Украины за власть Советов (конец 1917 – начало 1918 гг.) / Н. Д. Ройтман // Вековая дружба. – Кишинев, 1961. – С. 361–374.

³ Есауленко А. С. К вопросу об организационных связях между коммунистическими группами Румынии и большевиками Бессарабии (1918 – 1922 годы) / А. С. Есауленко // Вековая дружба. – Кишинев, 1961. – С. 57– 68.

⁴ Коренев А., Ройтман Н. Участие трудящихся Молдавии в защите завоеваний Октября. / А. Коренев, Н. Ройтман. – Кишинев, 1968. – 86 с.

Також, у контексті нашого дослідження, варто відзначити роботи радянських дослідників С. Брысякіна та М. Ситника, а також А. В. Антосяка¹.

І на кінець не можемо не зазначити про праці істориків УРСР В. Лисенка та В. Боєчка, які також стали в нагоді під час роботи над нашою дисертацією².

Якісно новий етап у вивченні історії української дипломатії революційних часів 1917 – 1921 років, а також обраної нами дисертаційної теми розпочався з набуттям Україною незалежності в 1991 році.

У цей час з'явився значний масив наукових робіт, які комплексно досліджували зовнішню політику України в той період і які в тій чи іншій мірі зачіпали проблему відносин українських національних урядів з державами і державними утвореннями Чорноморського басейну.

Так, у 1993 році вийшла стаття Т. Заруди, яка присвячена зовнішній політиці Української Держави гетьмана П. Скоропадського. У статті автор стисло згадує про відносини гетьманського уряду з державами чорноморського регіону. Зазначає про створення дипломатичних представництв Української Держави в Туреччині, Болгарії і Румунії, а також

¹ Брысякин С. К., Сытник М. К. Торжество исторической справедливости / С. К. Брысякин, М. К. Сытник. – Кишенев, 1969. – 223 с.; Антосяк А. В. Революция и контрреволюция в Бессарабии в 1917 – 1918 годах / А. В. Антосяк // Вопросы истории. – 1988. – № 12. – С. 47–58.

² Боєчко В. Д. Спільна боротьба трудящих України і Молдавії проти інтервенції військ королівської Румунії в Бессарабію (грудень 1917 – лютий 1918 рр.) / В. Д. Боєчко // Український історичний журнал. – 1988. – № 1. – С. 54–63; Лисенко В. Г. Єдність дій українських і молдавських трудящих у боротьбі проти іноземної інтервенції та внутрішньої контрреволюції (1918 – 1920 рр.) / В. Г. Лисенко // Український історичний журнал. – 1974. – № 1. – С. 50–60.

у чорноморських державах утвореннях, що постали на руїнах Російської імперії. Наводить данні про їх очільників і основну мету їх діяльності. Також в статті є інформація про дипломатичні представництва чорноморських держав у Києві¹.

Вже в 1995 році Т. Заруда захистив дисертацію, присвячену зовнішньополітичній діяльності Української Держави. На її сторінках дослідник спробував зробити загальний огляд всієї міжнародної діяльності гетьманських урядів, у тому числі щодо чорноморських держав. Зазначається про спроби гетьмана П. Скоропадського розв'язати на користь України проблему Бессарабії та Кримського півострова, а також про налагодження гетьманським урядом відносин із Кубанню та її проукраїнськими політичними силами та козацтвом. Цікавою для нас є інформація про спроби гетьмана приєднати Кубань до України шляхом створення союзу між ними на основі історико-етнічних та культурних зв'язків. Не оминає увагою автор і відносини Української Держави з ключовими чорноморськими країнами Болгарією і Туреччиною².

Інтерес для нашого дослідження становить також колективна робота за авторством В. Боєчка, О. Ганжі та Б. Захарчука (1994 рік)³. У ній дослідники спробували простежити становлення кордонів України після розпаду Російської імперії та вплив цього процесу на відносини з новими державними утвореннями, у тому числі й тими, що мали виходи до Чорного моря.

¹ Заруда Т. Становлення та основні напрямки зовнішньої політики Української Держави / Т. Заруда // Останній гетьман: Ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського. 1873 – 1945. – К.: Академпрес, 1993. – С. 66–82.

² Заруда Т. Зовнішньополітична діяльність уряду Української Держави 1918 рік : Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Т. Заруда. – К., 1995. – 177 арк.

³ Боєчко В., Ганжа О., Захарчук Б. Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан / В. Боєчко, О. Ганжа, Б. Захарчук. – К.: Основи, 1994. – 168 с.

Вивченню проблеми розбудови української дипломатичної служби і диппредставництв, у тому числі й на теренах держав і державних новоутворень регіону Чорного моря, присвятив ряд своїх досліджень Д.Веденєєв¹.

У працях Д. Будкова містяться вагомі для нас відомості стосовно інформаційно-пропагандистської діяльності урядів П. Скоропадського на Кубані і в Криму, її впливу на імідж України серед населення і політикуму цих державних утворень².

¹ Веденєєв Д. З досвіду побудови дипломатичної служби України / Д. Веденєєв // Розбудова держави. – К., 1993. – № 3. – С. 30–36; Веденєєв Д. На захисті прав українства / Д. Веденєєв // Розбудова держави. – 1994. – №4. – С. 33–38; Веденєєв Д. Пропаганда Українського питання дипломатією Української Держави гетьмана Павла Скоропадського (1918 р.) / Д. Веденєєв // Перша світова війна і слов'янські народи. Матеріали міжнародної наукової конференції 14–15 травня 1998 року. – К., 1998. – С. 76–81; Веденєєв Д. В., Будков Д. В. Юність української дипломатії. Становлення зовнішньополітичної служби Української держави. 1917 – 1923 роки. Монографія / Д. В. Веденєєв, Д. В. Будков. – К.: К.І.С., 2006. – 312 с.; Веденєєв Д. Система дипломатичного представництва за доби Директорії Української Народної Республіки. 1918 – 1920 рр. (Організаційно-функціональна побудова) / Д. Веденєєв // Україна дипломатична : науковий щорічник. – К., 2007. – Вип. 8. – С. 92–115.

² Будков Д. Міжнародна інформаційна діяльність за часів Української Держави гетьмана П. Скоропадського / Д. Будков // Пам'ять століть. – К., 2003. – №2 (41). – С. 64–71; Будков Д. Організація міжнародного інформування за часів Української Держави гетьмана П. Скоропадського / Д. Будков // Україна дипломатична : науковий щорічник. – К., 2007. – Вип. 8. – С. 116–126.

Значний внесок у наукову розробку теми зробив український історик В.Сергійчук. Його монографія про етнічні землі і кордон України містить аналіз соціально-економічного, політичного та культурного життя в Бессарабії, Криму і на Кубані в досліджуваній нами період¹. На основі різноманітних документів і спогадів, які у радянський час були не доступні широкому загалу, В. Сергійчук розглядає складний процес інкорпорації цих земель до складу молоді Української держави, наголошуючи на їх історичній, багатовіковій єдності з основним масивом українських земель.

У деякій мірі з вищезгаданою роботою В. Сергійчука перегукується праця ще одного дослідника історії української зовнішньої політики В. Матвієнка, яка присвячена проблемі взаємовідносин українських національних урядів з державними утвореннями, що постали на уламках Російської імперії². Інтерес для нас становлять розвідки автора про конфронтацію Румунії та України відносно Бессарабії, про участь уенерівської та гетьманської дипломатії у відстоюванні національних інтересів в Північно-Східному Причорномор'ї, яке мало для України з історичної і геополітичної точки зору одне з першочергових значень.

Деякі аспекти фінансово-економічної діяльності українських національних урядів революційної доби, насамперед гетьмана П. Скоропадського, щодо своїх чорноморських сусідів віднаходимо у роботах П. Гай-Нижника.³

¹ Сергійчук В. Етнічні межі і державний кордон України / В. Сергійчук. – К.: ПП. Сергійчук М.І., 2008. – 560 с.

² Матвієнко В. М. Українська дипломатія 1917 – 1921 років: на теренах постімперської Росії: Монографія / В. М. Матвієнко. – К.: Видавничо-поліграфічний центр Київський університет, 2002. – 397 с.

³ Гай-Нижник П. П. Міжнародні фінансові угоди України за Гетьманату / П. П. Гай-Нижник // Фінанси України. – К., 1999. – № 7. – С. 90–91; Гай-Нижник П. П.

Проблема врегулювання кримського питання та політика відносно Кубані за період Гетьманату висвітлено у праці В. Головченка та В. Солдатенка¹. Також, згадки про відносини України з Болгарією і Румунією, про розв'язання проблеми Криму віднаходимо у статті В. Солдатенка, присвяченій зовнішньополітичній діяльності Гетьманату П. Скоропадського².

Доповнюють історіографічний масив нашої дисертаційної теми також праці таких дослідників, як М. Держалюк³, І. Дацків⁴.

Також, помітним явищем в історіографії проблеми став вихід у світ «Нарисів з історії дипломатії України».⁵ Окремий її розділ «Дипломатія незалежних українських урядів (1917 – 1920 рр.)», висвітлив у загальних рисах проблему дипломатичної діяльності урядів УНР і гетьмана П. Скоропадського відносно держав і державних утворень Чорноморського басейну.

З моменту проголошення незалежності України і до сьогодні побачила світ значна кількість праць присвячених дослідженню відносин

Фінансові відносини Гетьманату 1918 року з частинами колишньої Російської імперії / П. П. Гай-Нижник // Фінанси України. – К., 2000. – № 2. – С. 120–124.

¹ Головченко В. І., Солдатенко В. Ф. Українське питання в роки Першої світової війни / В. І. Головченко, В. Ф. Солдатенко. – К.: Парламентське видання, 2009. – 448 с.

² Солдатенко В. Ф. Зовнішньополітичний курс гетьманської держави Павла Скоропадського / В. Ф. Солдатенко // Україна дипломатична. – К., 2004. – Вип. IV. – С. 336–353.

³ Держалюк М. С. Міжнародне становище України та її визвольна боротьба у 1917 – 1922 роках / М. С. Держалюк. – К.: Оріони. 1998. – 240 с.

⁴ Дацків І. Б. Дипломатія українських державних утворень у захисті національних інтересів 1917 – 1923 рр. – Тернопіль: Астон, 2009. – 520 с.

⁵ Нариси з історії дипломатії України. – К.: Альтернативи, 2001. – 736 с.

України з окремими державами і державними утвореннями Чорноморського регіону в період визвольних змагань.

Низку робіт пов'язаних з становленням міждержавних відносин України і Болгарії на початку 1990-х років опублікувала українська дослідниця В.Павленко. У них зазначається про початки зародження дипломатичних контактів України і Болгарії в 1918 році, розглядаються ключові напрямки співпраці Києва і Софії в означений нами хронологічний період. У дослідженнях є інформація про приїзд до Києва болгарського посла І.Шишманова та про його діяльність в Україні. Також висвітлюється робота українського дипломатичного представництва в Софії. Присутні у роботах В.Павленко і відомості про вплив цих політико-дипломатичних відносин для міжнародного утвердження України¹.

Важливою для вивчення перебігу українсько-болгарських відносин на Брестській мирній конференції є робота української дослідниці І. Манасієвої².

Також, згадується про становлення політичних відносин України і Болгарії в період революції 1917 – 1921 років у роботі В. Литвина – «Україна: Європа чи Євразія?». Власне цій проблемі автор у своїй книзі

¹ Павленко В. Дипломатична місія Української Народної Республіки в Болгарії (1918 – 1920) / В. Павленко // Український історичний журнал. – 1992. – №12. – С. 18–32; Павленко В. Діяльність болгарської дипломатичної місії в Україні (1918 – 1919) / В. Павленко // Проблеми слов'янства. – 1993. – Вип. 45. – С. 3–14; Павленко В. Українсько-болгарські взаємини 1918 – 1939 рр. / В. Павленко. – К.: Інститут історії України НАН України, 1995. – 224 с.

² Манасієва І. Болгарія та Українська Народна Республіка на Брест-Литовській мирній конференції: відстоювання національних інтересів / І. Манасієва // Дриновський збірник. – 2011. – Т. 4. – С. 230–238.

присвятив окремий розділ під назвою «Україно-болгарські відносини: минуле як перспектива майбутнього»¹.

Окремий пласт робіт було присвячено діяльності болгарського посла в Україні І. Шишманова. Цієї теми торкалися Г. Зленко, В. Павленко, В.Піскіжова².

Проблемі українсько-турецьких відносин, у тому числі й у добу революції 1917 – 1921 років присвятив свою статтю Я. Дашкевич³. Автором аналізується становлення відносин українських політичних організацій, насамперед Союзу Визволення України, з турецьким урядом і політикумом на початку Першої світової війни. Детально простежується поглиблення політико-дипломатичної взаємодії України з Османською імперією при Центральній Раді, гетьмані П. Скоропадському та Директорії. Дослідником проаналізовано складний процес становлення і роботи українських дипломатичних установ в Туреччині, і відповідно турецьких в Україні.

Глибоким вивченням міждержавних відносин України і Туреччини в першій чверті ХХ століття наповнена дисертаційна робота українського

¹ Литвин В. Україна: Європа чи Євразія? / В. Литвин. – К.: Вид. дім Лі-Терра, 2004. – С. 45–76.

² Зленко Г. При кому був послом міністр: про історика І. Д. Шишманова, посла Болгарії при Центральній Раді / Г. Зленко // Книжник. – 1993. – № 1. – С. 10–11; Павленко В. Іван Шишманов та розбудова болгарсько-українських дипломатичних відносин у 1918 – 1919 рр. / В. Павленко // Дриновський збірник. – 2011. – Т. 4. – С. 239–246; Піскіжова В. Роль родини Драгоманових-Шишманових в українсько-болгарських зв'язках (кінець ХІХ – перша половина ХХ ст.) / В. Піскіжова // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – К.: Інститут історії України НАН України, 2012. – № 21. – С. 110–126.

³ Дашкевич Я. Українсько-турецькі політичні відносини в першій половині ХХ ст. : національний аспект / Я. Дашкевич // Україна дипломатична: наук. щорічник. – 2010. – Вип. 11. – С. 354–383.

історика і дипломата Б. Сергійчука¹. У своєму науковому дослідженні він продемонстрував спадкоємний перехід турецької політики від СВУ до нових національних урядів України, які продовжили в революційний час роботу своїх попередників. Б. Сергійчук детально на основі українських і турецьких джерел і літератури висвітлив діяльність української дипломатії в султанській державі, зазначив про успіхи і прорахунки посольств М.Левицького, М. Суковкіна, О. Лотоцького, проаналізував ключові політичні і економічні аспекти у відносинах обох держав. Дослідником робиться наголос на стратегічному значенні турецького вектору для України як на початку ХХ століття, так і на сьогоднішній час.

У 2012 році було опубліковано спільну роботу Б. Сергійчука та В.Сергійчука, що розглядає українсько-турецькі відносини з козацьких часів (середина ХVІ століття) до незалежної України². Дослідження є своєрідним поєднанням монографії В. Сергійчука «Іменем Війська Запорозького» та вищезгаданої дисертації Б. Сергійчука.

Теми українсько турецьких відносин у 1917 – 1921 роках торкаються також М. Несук, Г. Ігнатенко, І. Черніков, В. Соловйова, Г. Звонкова³.

¹ Сергійчук Б. В. Українсько-турецькі відносини в першій чверті ХХ століття: Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / Б. В. Сергійчук. – К., 2011. – 208 арк.

² Сергійчук Б., Сергійчук В. На межі двох світів. Українсько-турецькі відносини в середині ХVІ – на початку ХХІ ст. / Б. Сергійчук, В. Сергійчук. – К.: ПП Сергійчук М. І., 2012. – 320 с.

³ Несук М., Ігнатенко Г. Перша світова війна і встановлення українсько-турецьких відносин / М. Несук, Г. Ігнатенко // Перша світова війна і слов'янські народи. Матеріали міжнародної наукової конференції 14-15 травня 1998 року. – К., 1998. – С. 113–119; Черніков І. Ф. З історії українсько-турецьких взаємин між двома світовими війнами (1918 – 1939 рр.) / І. Ф. Черніков // Проблеми балканістики, сходознавства та міжнародних відносин. – К., 2007. – С. 246–253; Соловйова В. В. Основні напрямки діяльності українського дипломатичного

Зазначені історичні розвідки стали важливим доповненням при написанні нашого дисертаційного дослідження.

Значний масив історичної літератури за період незалежності України було присвячено відносинам з Румунією.

У цьому зв'язку інтерес для нас становлять роботи В. Кройтора, М. Несука та О. Пономарьова, які торкаються вивчення конкретно бессарабського питання і пов'язаної з ним політико-дипломатичної конфронтації України і Румунського королівства¹.

Розвиток українсько-румунських відносин у роки Першої світової війни досліджував Р. Симоненко².

Роль румунського вектору в боротьбі Директорії за утвердження незалежності України в 1919 – 1920 роках продемонстровано в публікаціях М. Ковальчука та В. Лозового¹.

представництва в Туреччині (1918 – 1921 рр.) / В. В. Соловійова // Грані: науково-теоретичний громадсько-політичний альманах. – 2010. – №.6. – С.16–20; Звонкова Г. В. Розвиток дипломатичних традицій Київської Русі у відносинах України з Туреччиною / Г. В. Звонкова // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – К, 1999. – Вип. 2. – С. 113–116.

¹ Кройтор В. Бессарабська проблема в українсько-румунських політичних відносинах 1917 – 1918 рр. / В. Кройтор // Історія в школі. – 2001. – № 1. – С. 4–8; Несук М. Д. Бессарабське питання в українсько-румунських відносинах 1917 – 1918 рр. / М. Д. Несук // Проблеми балканістики, сходознавства та міжнародних відносин. – К., 2007. – С. 153–174; Пономарьов О. Бессарабське питання в українсько-румунських відносинах у 1917 – 1918 роках / О. Пономарьов // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2007. – № 89–90. – С. 44–49.

² Симоненко Р. Г. З історії російсько-румунських та українсько-румунських відносин в роки Першої світової війни (1914 – 1918) / Р. Г. Симоненко // Проблеми балканістики, сходознавства та міжнародних відносин. – К., 2007. – С. 175–207.

Про дипломатичну роботу українського консула в Румунії К. Чоботаренка протягом літа-осені 1918 року зазначається в статті В. Каптару².

Також певні моменти політико-дипломатичних зносин України зі своїм Південно-Західним сусідом в роки визвольних змагань відображені в статтях І. Піддубного, Й. Аппатова та І. Макана³.

Проблему Кримського півострова в політиці революційної України ґрунтовно розглянув В. Сергійчук. У його роботі «Український Крим» відображено процес політичних і культурних перетворень, які відбулися на півострові з вибухом Лютневої революції 1917 року⁴. Зазначається про зв'язок українського і кримсько-татарського національних рухів, про вплив на внутрішньополітичну ситуацію в Криму російського білого руху, більшовиків і Німеччини, про відношення до кримського питання тогочасних

¹ Ковальчук М. А. Відносини Румунії з Урядом Української Народної Республіки в 1919 р. / М. А. Ковальчук // Український історичний журнал. – 2010. – № 4. – С. 115–127; Лозовий В. Відносини Української Народної Республіки з Румунією у Кам'янецьку добу Директорії УНР / В. Лозовий // Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи: збірник наукових праць. – 2011. – Вип. 2. – С. 134–138.

² Каптару В. Український комісар в Румунії Корнелій Чоботаренко [Електронний ресурс] / В. Каптару. – Режим доступу: <http://old.rrr.ro/arh-art.shtml?lang=12&sec=444&art=70452>

³ Піддубний І. Дипломатичні відносини між Україною та Румунією у 1918 – 1923 рр. / І. Піддубний // Україна-Румунія-Молдова : історичні, політичні та культурні аспекти взаємин : міжнар. наук. конф., 16-17 травня 2001 р. – Чернівці, 2002. – С. 199–210; Аппатов С. Й., Макан І. М. Українсько-румунські відносини: історія та сучасність / С. Й. Аппатов, І. М. Макан // Український історичний журнал. – 1999. – № 5. – С. 87–100.

⁴ Сергійчук В. Український Крим [Електронний ресурс] / В. Сергійчук. – Режим доступу: www.ukrlife.org/main/prosvita/uakrim0.htm

політичних провідників УНР і Української Держави. Аналізується у роботі протистояння гетьманського режиму і проросійських сил у Криму на чолі з генералом С. Сулькевичем.

Проблему Криму в міжнародній політиці 1917 – 1918 років проаналізував Е. Кучменко¹. Перебіг громадянської війни на півострові в 1917-1921 роках і згадки про участь у цьому процесі українських національних урядів віднаходимо у дослідженні В. Зарубіна².

Ряд дослідників, таких як І. Діденко, Н. Кривець, О. Лупандін зосереджують свою увагу на вивченні кримської проблеми в час правління Гетьмана П. Скоропадського, уряди якого досягли вагомих результатів і наблизились у притул до її розв'язання на користь України³.

¹ Кучменко Е.М. Кримське питання в міжнародній політиці 1917 – 1918 рр. / Е. М. Кучменко. – К., 2001. – 54 с.

² Зарубин В. Г. Проект «Украина». Крым в годы смуты (1917 – 1921 гг.) / В. Зарубин. – Харків: Фоліо, 2013. – 379 с.

³ Діденко І. О. Політична боротьба в Криму за приєднання до Української Держави (травень-грудень 1918 р.) / І. О. Діденко // Гетьманат Павла Скоропадського: історія, постаті, контрверсії. Всеукраїнська наукова конференція 19 – 20 травня 2008 р. Збірник. – К.: Видавництво імені Олени Теліги. – 2008. – С. 132–142; Кривець Н. В. Кримське питання в політиці Української Держави гетьмана П.Скоропадського / Н. В. Кривець // Проблеми балканістики, сходознавства та міжнародних відносин. – К., 2007. – С. 61–68; Лупандін О. І. Проблема кримської автономії у зовнішній політиці Української Держави. 1918 р. [Електронний ресурс] / О. І. Лупандін. – Режим доступу: www.vuzlib.com/content/view/1819/52/

Також окремі аспекти участі Центральної Ради в кримському політичному житті, контакти Києва з кримсько-татарським національним рухом, відображені у роботі В. Головченка¹

Значну увагу вітчизняні науковці приділили вивченню впливу України на внутрішньополітичні процеси, що протікали на Кубані в період революції 1917 – 1921 років.

Нарис з історії життя українців на Кубані Д. Білого цікавий для нас своїм розділом, який присвячений революційним подіям, які розгорталися на теренах краю². У ньому автор зазначає про прибуття до Києва в травні 1918 року делегації від Кубанської Народної Республіки та її переговори з Гетьманом П. Скоропадським. Акцентує увагу Д. Білий і на спробах об'єднання Кубані з Україною в 1918 році.

Інформативними для нас є монографії Р. Ковалю та Р. Польового, в яких містяться дані про кубанських політичних і громадських діячів, які безпосередньо впливали на становлення і розвиток відносин Кубані з Україною після падіння царизму³.

У нагоді під час роботи над підрозділом дисертації, який стосується кубанської проблеми стали статті В. Матвієнка, В. Сергійчука, Я. Штанько⁴.

¹ Головченко В. Кримське питання у зовнішній політиці Центральної Ради й гетьманату Павла Скоропадського / В. Головченко // Пам'ять століть. – 2008. – № 4. – С. 107–121.

² Білий Д. Малиновий клин. Нариси з історії українців Кубані / Д. Білий. – К.: Товариство Україна, 1994. – 120 с.

³ Коваль Р. М. Нариси з історії Кубані / Р. М. Коваль. – К.: Фоліант, 2001. – 440 с.; Польовий Р. Кубанська Україна / Р. Польовий. – К.: Діокор, 2002. – 304 с.

⁴ Матвієнко В. М. Відносини Української Держави та Кубанської Республіки 1918 р. / В. М. Матвієнко // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки: міжвід. зб. наук. пр. – К., 2002. – Вип. 11. – С. 57–64; Сергійчук В. І. Відносини України з Кубанню в роки національно-визвольних змагань (1917 –

Цікаві факти щодо становлення Кубанської республіки і її зв'язків з УЦР в 1917 році наводить у своїй інтернет-статті Д. Снегірьов¹.

Окремий пласт наукових робіт спрямований на розгляд відносин України з державними утвореннями Закавказзя і насамперед з Грузією.

У цьому напрямку напрацьовано ряд статей В. Матвієнком². Також тему взаємин держави П. Скоропадського з політичними режимами Закавказзя зачіпає у своїй публікації В. Сергійчук³.

Відносини Української Центральної Ради і національно-демократичного руху Грузії в 1917 – на початку 1918 років аналізує А. Анджапарідзе⁴. Історія

1921 рр.) / В. І. Сергійчук // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – К., 1999. – Вип. 2. – С. 135–143; Штанько Я. В. Взаємини Української Держави та Кубані (1918 р.) / Я. В. Штанько // Регіональні проблеми української історії. – 2008. – Вип. 1. – С. 72–83.

¹ Снегірьов Д. Самостійна Кубань. 94 роки проголошення незалежності [Електронний ресурс] / Д. Снегірьов. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2012/02/16/73462/>

² Матвієнко В. М. Закавказзя у зовнішній політиці Української Держави / В. М. Матвієнко // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – К, 2002. – Вип. 6. – С. 356–368; Матвієнко В. М. Українська дипломатична місія на Кавказі у 1919 – 1920 рр. / В. М. Матвієнко // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – К., 2002. – Вип. 34. – Ч. 1. – С. 3–12; Матвієнко В. Маловідомі сторінки діяльності української дипломатії на Кавказі / В. Матвієнко // Україна дипломатична: науковий щорічник. – К., 2004. – Вип. 4. – С. 392–406.

³ Сергійчук В. І. Налагодження дипломатичних контактів Української Держави з країнами Кавказького регіону / В. І. Сергійчук // Національна та історична пам'ять. – 2013. – Вип. 7. – С. 212–217.

⁴ Анджапарідзе А. Українська центральна рада і Кавказ: невідомі сторінки дипломатії / А. Анджапарідзе // Політологічний вісник. – 2009. – Вип. 44. – С. 434–445.

українсько-грузинських міждержавних зв'язків у часи Гетьманату і Директорії (1918 – 1920 роки) знаходить своє відображення у статтях А.Бежуашвілі та С. Кіладзе¹.

Про діяльність Генерального консульства Грузії в Одесі впродовж 1918 – 1919 років писав Т. Царцидзе².

Серед зарубіжної історіографії важливою є работа турецького дослідника Хакана Кирилми, яка розглядає становлення політичних відносин України і Туреччини з часу Брестської мирної конференції (початок 1918 року) до 1921 року – фактичного часу поразки української революції і остаточного припинення політико-дипломатичних контактів українського і турецького урядів³. Побіжно про роль українських національних урядів у внутрішньополітичних процесах на території Молдови в роки революції дослідив молдовський історик І. Левіт⁴. Також, проблема бессарабського питання в міжнародно політичному житті Європи кінця 1917 – початку 1918

¹ Бежуашвілі А. Україна і Грузія: дипломатичні відносини 1918 – 1920 роках / А. Бежуашвілі // Хроніка – 2000. – 2002. – № 47/48. – С. 10–20; Кіладзе С. Невідомі сторінки дипломатії / С. Кіладзе // Хроніка-2000. – К., 2001. – № 43. – С. 27– 33.

² Царцидзе Т. Діяльність Генерального консульства Грузії в Одесі (1918-1919 рр.) / Т. Царцидзе // Одеські вісті. – Одеса, 2015. – 30 листопада.

³ Кирилми Хакан. Дипломатичні відносини між Османською імперією і Українською Демократичною Республікою, 1918–21 рр. [Електронний ресурс] / Хакан Кирилми. – Режим доступу: <http://www.ucrainarma.org/forum/viewtopic.php?f=5&t=17&start=20>

⁴ Левит И. Движение за автономию Бессарабии в 1917 г. Образование Сфатул Цэрий. Провозглашение Молдавской Демократической Республики / И. Левит. – Кишинев, 1997. – 312 с.; Левит И. Молдавская республика (ноябрь 1917 – ноябрь 1918) / И. Левит. – Кишинев, 2000. – 497 с.

років, ставлення до неї тогочасних західних і російських політиків відображені на сторінках роботи молдовського історика С. Назарія¹.

Таким чином, за тривалий час було створено ряд статей і робіт, які торкаються певних аспектів означеної дисертаційної теми, однак не було створено комплексного дослідження, яке б всесторонньо розглядало проблему політико-дипломатичної діяльності українських національних урядів у регіоні Чорного моря протягом 1917 – 1920 років.

Джерельною базою дослідження є архівні і опубліковані документи і матеріали, а також мемуари, щоденники, матеріали періодичних видань.

Найбільш інформативні за змістом джерела містяться у фондах Центрального Державного архіву вищих органів влади і управління України. Це фонди міністерств закордонних справ УНР доби Центральної Ради і Директорії (фонди 2592 і 3696) та Української Держави П. Скоропадського (фонд 3766). У них зберігаються документи щодо складу українських дипломатичних представництв до держав і державних утворень Чорноморського регіону і відповідно чорноморських держав до України. Присутні документи стосовно роботи посольств і консульств, а також особисті документи і щоденники українських послів, їх звіти керівникам українських урядів і урядових відомств, тексти торгово-економічних і політичних угод підписаних між Україною та державами і державними утвореннями Чорноморського регіону.

Також проливають світло на вивчення нашої теми документи, які знаходяться у фондах Ради Народних Міністрів УНР (фонд 1063) та Ради Міністрів Української Держави (фонд 1064). Певні аспекти торгово-економічної діяльності і плани гетьманського уряду щодо створення

¹ Назарія С. М. Возникновение бессарабского вопроса в международных отношениях в конце 1917 – начале 1918 гг. / С. М. Назарія // Восточная политика Румынии в прошлом и настоящем (конец XIX – начало XXI вв.): сборник докладов международной научной конференции. – М., 2011. – С. 85–100.

консульських установ в Болгарії і Туреччині віднаходимо в фонді 1118 (Міністерство торгівлі і промисловості Української Держави).

Інтерес для нас становлять також архівні джерела зі сховищ Державного архіву Російської Федерації. Фонд Р-446 містить інформацію щодо взаємовідносин Добровольчої армії та Української Держави гетьмана П. Скоропадського, матеріали щодо політичного становища України в період революції. У фонді Р-5889 зберігається лист О.Лотоцького до МЗС України стосовно його діяльності на посаді посла в Туреччині. Журнали засідань Ради Народних Міністрів УНР і постанови Директорії відносно зовнішньополітичної діяльності зосереджені у справах фонду Р-6087.

Не менш цікавими і важливими для ґрунтовного вивчення відносин України і Кубанської Народної Республіки в 1917 – 1920 роках є документи Державного архіву Краснодарського краю, які знаходяться у фонді Р-6. Це насамперед угода щодо створення Південно-Східного союзу, повідомлення про приїзд делегації М. Галагана до Катеринодону, про діяльність на Кубані української дипмісії Ф. Боржинського.

Відносно невелика кількість документів щодо політико-дипломатичної діяльності українських національних урядів у Чорноморському регіоні була опублікована у різних виданнях.

В 1918 році було надруковано текст Брестського мирного договору, у тому числі й додаткові угоди УНР з Болгарією і Туреччиною¹.

Документи відносно формування дипломатичних установ і місій України до своїх сусідів по Чорному морю частково опубліковано у 1919 році І. Храпком, а також містяться в «Історії української дипломатії...»¹.

¹ Мирний договір між Українською Народною Республікою з однієї і Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною з другої сторони. – К., 1918. – 20 с.

У другому томі «Історії України 1917 – 1923 рр.» Д. Дорошенка було оприлюднено тексти угод Української Держави з Кубанською Народною Республікою і Грузією².

Архівні документи, що стосуються участі України у формуванні Чорноморсько-Балтійського союзу, діяльності військової місії при посольстві України в Туреччині, роботи української дипломатії в Болгарії, Туреччині, Румунії, відносин України з чорноморськими державними новоутвореннями присутні в роботах В. Сергійчука³.

¹ Храпко І. Збірник законів і постанов Українського Правительства відносно закордонних інституцій / І.Храпко. – Відень, 1919. – Ч. 1; Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені (1917 – 1924 рр.): документи і матеріали. – К.: Вид-во гуманіт. л-ри, 2010. – 592 с.

² Дорошенко Д. Історія України 1917 – 1923 рр. / Д. Дорошенко. – К.: Темпора, 2002. – Т. 2. – С. 318–320, 329–335.

³ Сергійчук В. До історії створення Чорноморсько-Балтійського союзу: [огляд док. зовніш. політики УНР] / В. Сергійчук // Розбудова держави. – 1994. – № 9. – С. 36–38.; Сергійчук В. Невідомі документи Військового аташату Посольства України в Туреччині в 1918 – 1921 роках / В.Сергійчук // Пам'ять століть. – 2000. – Ч.6. – С. 3 – 27; Сергійчук В. Турецький вектор українських самостійників / В. Сергійчук // Історичний журнал. – 2006. – Ч. 6. – С. 93 – 104; 2007. – Ч. 1. – С. 95 – 105; Сергійчук В. Неусвідомлення України. Ставлення світу до Української державності: погляд у 1917 – 1921 роки з аналізом сьогодення / В. Сергійчук. – К.: ПП Сергійчук М.І., 2012. – 872 с.; Сергійчук В. Українська соборність. Відродження українства в 1917 – 1920 роках / В. Сергійчук. – К., 1999. – 416 с.

Проливають світло на військово-політичну співпрацю України і Кубані «Протоколи засідань Кубанського крайового уряду...»¹. Інформативними для нас також є опублікований звіт про діяльність представників кримського уряду С. Сулькевича на переговорах з гетьманським урядом в Києві у вересні-жовтні 1918 року².

Стали в нагоді під час вивчення теми оприлюднені В. Власенком документи щодо роботи дипломатичного представництва УНР в Румунії та опубліковані Л. Єпиком листи голови уряду УНР І. Мазепи до українського посла в Румунії К. Мацієвича³.

Важливі документи по міжнародно-політичній діяльності України в 1917 – на початку 1918 років розміщені у двотомному збірнику «Українська Центральна Рада: документи і матеріали»⁴. Також при розробці даної

¹ Протоколы заседаний Кубанского краевого правительства: 1917 – 1920 / Сборник документов в 4-х томах. – Краснодар: Проект «Библиотека Кубанского края», 2008. – Т.1. – 342 с.

² Краткий отчет о деятельности делегации крымского правительства в Киеве с 26-го сентября по 16-е октября 1918 г. // Крымский архив. – Симферополь: Крымский центр гуманитарных исследований, 1996. – С. 69–74.

³ Власенко В. До діяльності Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Румунії (1919 – 1923 рр.) / В. Власенко // Україна дипломатична: науковий щорічник. – К., 2007. – Вип. 8. – С. 176–217; Власенко В. Документи і матеріали Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Румунії (1919 – 1923 рр.) / В. Власенко // Пам'ятки: археографічний щорічник. – 2008. – Т. 8. – С. 129 –160; Єпик Л. І. Листи І. Мазепи до К. Мацієвича (1919 – 1920 рр.) / Л. І. Єпик // Сумський історико-архівний журнал. – 2012. – № XVIII–XIX. – С. 12–17.

⁴ Українська Центральна Рада: документи і матеріали. – К.: Наукова думка, 1996 . – Т. 1. – 589 с.; Українська Центральна Рада: документи і матеріали. – К.: Наукова думка, 1997 . – Т. 2. – 422 с.

наукової теми були задіяні постанови і рішення Директорії УНР і Ради Народних Міністрів, які оприлюдненні у відповідному збірнику у 2006 році¹.

У 2008 році побачив світ збірник документів «Дипломатія УНР та Української Держави в документах і спогадах сучасників», де є інформація відносно посольств Української Держави у Болгарії, Грузії, Румунії і Туреччині².

Для більш глибокого розкриття проблеми політико-дипломатичної діяльності українських національних урядів у Чорноморському регіоні в 1917 – 1920 роках, нами було використано мемуари і щоденники вітчизняних та зарубіжних політичних і суспільних діячів тієї доби.

У першу чергу це спогади міністра закордонних справ Української Держави Д. Дорошенка³ та гетьмана П.Скоропадського⁴, які дають нам можливість більш ширше та з різних точок зору поглянути на досліджувану нами проблему. Мемуари Д. Дорошенка під назвою є вдалим доповненням його «Історії України». Можемо погодитися з сучасним дослідником Української революції 1917 – 1921 років В. Солдатенком, що «Мої спомини» це «поєднання фахового бачення історичного процесу з блискучою, всотовуючою безліч деталей, нюансів пам'яттю і талантом публіциста...», що роблять працю «не просто помітним явищем, але й вирізняють її серед

¹ Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр.: Документи і матеріали. – К.: Видавництво ім. Олени Теліги, 2006. – Т. 1. – 688 с.; Т. 2. – 744 с.

² Дипломатія УНР та Української Держави в документах і спогадах сучасників. – К.: Український письменник, 2008. – Т.2. – 380 с.

³ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914 – 1920) / Д. Дорошенко. – К.: Темпора, 2007. – 632 с.

⁴ Скоропадський П. Спогади: кінець 1917 – грудень 1918 / П. Скоропадський. – К. –Філадельфія, 1995. – 493 с.

інших».¹ Мемуари Д. Дорошенка та П. Скоропадського містять інформацію про початок становлення та розвиток дипломатичних та політичних відносин Української Держави з Болгарією, Туреччиною, Румунією, Кримом, Кубанню та Грузією. Аналізується значення цих країн і державних утворень для становлення незалежності України протягом 1918 року.

Корисними для аналізу українсько-кубанських відносин і участі України у формуванні військово-політичних союзів є мемуари кубанського політичного і громадського діяча В. Іваниса, голови РНМ УНР І. Мазепа, керівника Добровольчої армії А. Денікіна, та отамана Всевеликого війська Донського П. Краснова.²

Проливають світло на відносини України з національно-демократичними силами Кубані наприкінці 1917 року та її політико-дипломатичну діяльність в Румунії в квітні 1918 року спогади М. Галагана³.

Розширюють наше бачення кримської проблеми в добу національно-демократичної революції мемуари В. Оболенського⁴. У них зазначається про політичне протистояння кримського крайового уряду з Українською

¹ Веденєєв Д. В., Будков Д. В. Юність української дипломатії... – С. 14.

² Іванис В. Стежками життя (спогади) / В. Іванис. – Новий Ульм: Українські вісті, 1959. – Кн. II. – 366 с.; Іванис В. Боротьба Кубані за незалежність / В. Іванис. – Мюнхен: Український технічно-господарський інститут, 1968. – 137 с.; Мазепа І. Україна в огні й бурі революції / І. Мазепа. – К.: Темпора, 2003. – 608 с.; Деникин. А. И. Очерки русской смуты [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://militera.lib.ru/memo/russian/denikin_ai2/index.html; Краснов П. Н. Всевеликое войско Донское / П. Н. Краснов // Белое дело: Избранные произведения в 16 книгах. Дон и Добровольческая армия. – М.: Голос, 1992. – С. 5–209.

³ Галаган М. З моїх споминів (1880-ті-1920 р.): Документально-художнє видання / М. Галаган. – К.: Темпора, 2005. – 656 с.

⁴ Оболенский В. А. Крим в 1917 – 1920-е годы / В. А. Оболенский // Крымский архив. – Симферополь: Крымский центр гуманитарных исследований, 1996. – С. 14–28.

Державою, про переговори між представниками генерала С. Сулькевича і гетьманського уряду про можливість політичного об'єднання Кримського півострова з материковою Україною.

Про роботу першого українського посольства в Болгарії віднаходимо свідчення у спогадах Ю. Налісника, який був членом цього дипломатичного представництва. Важливою є інформація про персональний склад посольства та опис прийому українських дипломатів болгарською стороною¹.

Не менш цікавим для аналізу болгарсько-українських відносин є щоденник болгарського посла в Україні І. Шишманова, який був частково опублікований у «Дриновському збірнику» в 2007 році².

Своєрідним доповненням до вивчення міжнародно-політичних відносин Української Держави є щоденник за 1918 рік українського державного і політичного діяча Д. Донцова.³

Під час дослідження українсько-турецьких відносин нами було використано мемуари тодішніх українських дипломатів і політичних діячів, які безпосередньо працювали в Туреччині О. Лотоцького, І. Токаржевського-Карашевича, Л. Кобилянського та О. Ратгауза⁴.

¹ Налісник Ю. Перше посольство української держави в Болгарії (Спогади зперед 20-ти років) / Ю. Налісник // Червона калина: історичний календар-альманах на 1939 рік. – Львів, 1938. – Т. 18. – С. 164–168.

² Український період життя Івана Шишманова (з „Щоденника”). Публікація та примітки М. Г. Станчева // Дриновський збірник. – Х.; Софія: Академ. вид-во ім. проф. Марина Дринова, 2007. – Т. 1. – С. 207–234.

³ Донцов Д. І. Рік 1918. Київ / Д. Донцов. – К.: Темпора, 2002. – 208 с.

⁴ Лотоцький О. В Царгороді / Олександр Лотоцький. – Варшава, 1939. – 248 с.; Токаржевський – Карашевич І. Царгородські спомини (1919 – 1921 рр.) / І. Токаржевський – Карашевич // Визвольний шлях. – Лондон, 1952. – № 7. – С. 285–333; Кобилянський Л. Українське посольство в Туреччині (1/11. 1918 – 22/4. 1919) / Л. Кобилянський // Нова Україна. – 1925. – Ч. 2–3. – С. 77 – 91; Ратгауз О. Українці у

Розширюють і доповнюють дослідження матеріали тогочасної преси, Київська газета «Народна воля», друкований орган Центральної Ради газета «Нова Рада», газета «Відродження» та львівська газета «Діло» в якій поміщено інтерв'ю з болгарським послом І. Шишмановим.

Таким чином, різноманітна джерельна база дає змогу всесторонньо вивчити політико-дипломатичні відносини українських національних урядів з державами і державними утвореннями Чорноморського регіону в 1917-1920 роках. Аналіз архівних і опублікованих документів у поєднанні з інформацією, що міститься у спогадах, щоденниках і періодичних виданнях дозволили виявити нові факти з проблематики дисертаційної роботи, надали змогу ввести в науковий обіг ряд документів і матеріалів. Варто зауважити, що не всі використані у дослідженні джерела є рівноцінними, але у сукупності вони сприяють науковій достовірності роботи.

РОЗДІЛ 2

СТАНОВЛЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ І ДИПЛОМАТИЧНИХ ВІДНОСИН УКРАЇНИ З КЛЮЧОВИМИ ДЕРЖАВАМИ ЧОРНОМОРСЬКОГО БАСЕЙНУ (1917-1920 РР.)

2.1. Болгарія і Туреччина як головні політико-дипломатичні партнери України в Чорноморському регіоні

У грудні 1917 року щойно проголошена Українська Народна Республіка опинилася в складній міжнародно-політичній ситуації. З Північного-Сходу кордонам України загрожували війська Радянської Росії, в той же час на Заході існувала небезпека наступу армій Четверного союзу, з яким Україна фактично перебувала в стані війни. Природньо, що в таких умовах українське політичне керівництво вбачало військово-політичну допомогу саме від держав Антанти, представники яких перебували в Києві.

Проте, Англія та Франція не поспішали надавати реальну допомогу Україні й визнавати її рівноправною собі державою. Антантівські дипломати прагнули штовхнути Київ до продовження протистояння з Німеччиною і Австро-Угорщиною, за що красномовно обіцяли в майбутньому надати політичну підтримку і визнання. Як зазначає історик І. Дацків: «безумовно, найперше завдання французької дипломатії – втримати російський фронт від Балтійського до Чорного моря, домогтися, щоб збереглася величезна військова сила, зокрема на території України»¹.

Український державний провід чудово це розумів. Тому, не дивлячись на свої політичні симпатії до країн Згоди і погрози представників Англії і Франції, офіційний Київ змушений був, під впливом наступу більшовицьких військ і складної внутрішньополітичної ситуації, змінити свої зовнішньополітичні пріоритети і розпочати діалог про мир з державами

¹ Дацків І. Дипломатичні орієнтири Української Центральної Ради на Антанту: досягнення і втрати / І. Б. Дацків // Київська старовина. – 2008. – № 6. – С. 39.

Четверного союзу. Зокрема в офіційному органі Центральної Ради газеті «Нова Рада» наголошувалося, що «в наших теперішніх умовах міжнародних стосунків,...повинен панувати погляд, що найперше Україні потрібен мир, після чого вона стане до упорядкування свого господарського, економічного життя...»¹.

24 грудня 1917 року уряд УНР направив до всіх воюючих і нейтральних держав ноту, в якій повідомлялося, що Україна «виступає самостійно в міжнародних справах через своє правительство, яке заступає інтереси українського народу»².

Таким чином, складні зовнішні і внутрішні обставини спонукали уряд УНР до вироблення власної незалежної міжнародної політики, метою якої було збереження здобутків національно-демократичної революції і української державності.

У цьому контексті особливої ваги набирають політико-дипломатичні відносини України з причорноморськими державами, які в подальшому поступово трансформуються в окремий чорноморський вектор зовнішньої політики офіційного Києва.

Тут на наш погляд варто зазначити, що впродовж тривалого історичного розвитку українські землі були тісно пов'язані економічно, політично, військово і на кінець культурно з регіоном Чорного моря і тими народами, які його населяли.

Вже на початку прешого тисячоліття нашої ери численні слов'янські племена починають поступовий рух з Придніпров'я на південь до узбережжя Чорного моря і проникають у глиб Балканського півострова. У IV ст. візантійський історик Йордан, описуючи життя давньослов'янських племен, зазначав, що анти у великій кількості населяли узбережжя Чорного моря у

¹ Веденєєв Д. В., Будков Д. В. Юність української дипломатії... – С. 71.

² Там само. – С. 71.

межиріччя Дніпра і Дністра.¹ За словами відомого українського історика Михайла Грушевського: «Поодинокі ватаги або й цілі „колїна” та племена слов’янські могли відриватися від головної маси й пресуватися далі на захід і на полудень – в чорноморські околиці, чи за Карпати»².

З утворенням Давньоруської держави руські князі регулярно організовували великі чи незначні військові походи на південь, насамперед проти Візантійської імперії. Ключовою метою цих походів було отримання контролю за торговими шляхами, які йшли через Чорне моря і Балкани. У першу чергу мова йде про так званий торговий шлях «із варяг у греки», значна частина якого проходила Чорним морем і вела до Константинополя та інших торгових міст Греції і Близького Сходу. Особливого розмаху ця політика набула в часи правління таких київських князів як Олег, Ігор і Святослав. Саме за роки князювання Святослава Русь контролювала значну частину Північно-Західного Причорномор’я. Не дарма літописець Нестор у «Повісті минулих літ» називає Чорне море – Руським³.

Продовжувачами руських князів у боротьбі за причорноморські землі і панування на Чорному морі були українські козаки, які впродовж XV-XVIII ст. вели напружену боротьбу з татарами і турками.

Наприкінці XIX – в першій чверті XX століття у працях окремих українських істориків і геополітиків з’являються перші теоретичні обґрунтування і аналіз ролі Чорноморського регіону в історії і геополітиці України.

Фактично одним із перших українських науковців і громадсько-політичних діячів хто розглянув значення Чорноморського регіону для соціально-економічного і політичного життя України був М. Драгоманов. На

¹ Історія Української РСР. – К.: Наукова думка, 1977. – Т.1. – Кн. 1. – С. 241.

² Грушевський М. Історія України-Руси / М. Грушевський. – К.: Наукова думка, 1991. – Т.1. – С. 162.

³ Повість минулих літ // Літопис Руський. – К.: Дніпро, 1989. – С. 3.

сторінках своїх «Листів на Надніпрянську Україну» він дає історичний аналіз розвитку українських земель, у ході якого приходиться до думки, що саме рух на південь, боротьба з татарами і турками були найпріоритетнішими для українського народу впродовж багатьох століть. Як влучно зазначав М. Драгоманов: «Без північних берегів Чорного моря Україна неможлива як культурний край; ми мали ті береги часи уличів, тіверців і Тмутараканської Русі; ми відбили вп'яту частину їх перед нападом турків у XV ст. і мусили так чи сяк узяти їх потім».¹

На думку українського вченого головною метою українського народу і насамперед його мілітарної сили козацтва була перемога над кримськими татарами і турками, які з другої половини XV ст. почали чинити регулярний військовий тиск на українські землі. Кінцевим результатом такої перемоги мало бути встановлення повного панування козаків над берегами Північного Причорномор'я. Однак, неспроможність Речі Посполитої, до складу якої з другої половини XVI ст. входила переважна більшість українських земель, вирішити чорноморське питання у кінцевому результаті переорієнтували козацтво на Московську державу. З цього приводу М. Драгоманов зазначав: «Не вдалося цього нам зробити під Польщею, з самим козацтвом, то мусило се зробитись під московськими царями (Польща була, власне, державою Балтійського басейну, і через те байдужою до чорноморської справи, інтересної для подніпрянців. Московщина, як держава Балтійського й Каспійського басейну, теж байдужа до тої справи, але Донщина притягала її до Чорного моря. Ось де фатальна причина, чому всеєвропейська, а не спеціально українська задача зруйнувати Туреччину XV-XVI ст. виконана була в XVII-XIX ст. державою московською, а не польською...)».²

¹ Драгоманов М. Листи на Надніпрянську Україну / М. Драгоманов // Б. Грінченко – М. Драгоманов: Діалоги про Українську національну справу. – К., 1994. – С. 167.

² Там само. – С. 167.

Таким чином, торкаючись у своїх «Листах» проблеми відносин українців з сусідніми державами і їх тривалої історичної боротьби за свій життєвий простір М. Драгоманов прагнув наголосити на важливості чорноморського регіону для повноцінного розвитку українського етносу, який впродовж багатьох століть спрямовував свої життєві інтереси на південь до берегів Чорного моря – ключової звязуючої ланки між Україною і світом.

Проблему чорноморської орієнтації України на початку ХХ століття ґрунтовно вивчав український географ і один з основоположників української геополітики С. Рудницький.

За словами дослідниці Ю. І. Шмаленко: «У своїй книжці «Україна та українці» він висловлює надзвичайно важливу геополітичну ідею: геополітичне значення України полягає у її положенні на Чорному морі й у безпосередньому сусідстві з Близьким та Середнім Сходом. С. Рудницький продовжує розробку геополітичного коду України, над якою працювали М. Драгоманов і М. Грушевський. У цьому коді Чорне море розглядається як головний комунікаційний центр, до якого приводять меридіональні річкові та інші шляхи України. Геополітична і гео економічна вісь північ-південь (чорноморська межа) є головною засадою для розквіту Київської Русі»¹.

Вже в роки національно-визвольної революції 1917 – 1921 років теоретичне обґрунтування концепції чорноморської орієнтації України здійснив український історик і голова Української Центральної Ради М. Грушевський.

У своїй праці «На порозі нової України» в розділах під назвами «Орієнтація чорноморська» і «Нові перспективи» М. Грушевський спробував проаналізувати історичне і геополітичне значення чорноморського регіону для України та накреслити контури подальшої української політики в чорноморському напрямку.

¹ Шмаленко Ю. І. Геополітичні концепції українських вчених на початку ХХ ст. / Ю. І. Шмаленко // Вісн. Нац. ун-ту Львів. політехніка. – 2007. – № 584. – С. 39.

За словами професора Грушевського: «Історичні умови життя орієнтували Україну на захід географічні орієнтували і орієнтують на полудне, на Чорне море...»¹.

У своїй роботі професор М. Грушевський насамперед спробував дати історичне обґрунтування чорноморській концепції, виклавши ключові факти, які є підтвердженням винятковості Чорноморського регіону для України.

Так, М. Грушевський зазначає, що «...Чорне море здавна грало дуже велику роль. Чорноморські степи служили від непам'ятних часів битим шляхом, з Подунав'я, з Середньої Європи, балканських країв до Туркестану, Середньої Азії і відти до Індії, через Афганістан, і до Китаю»². Окрім того «...Чорне море тісно звязувало наше побережжя з малоазійським, а через нього з сферами старих культур – месопотамської, єгипетської, єгейської. Чорне море таке невелике, що не вважаючи на брак на нім островів, плавати ним з північного берегу на полудневий було дуже легко...і комунікація північного берега з полудневим була дуже жвава. Отсим пояснюються й такі на перший погляд може й дивні факти, як тісні звязки грецьких колоній Криму і нашого чорноморського побережжя з Понтом, державою Мітрідатів, пізніше – з Трапезунтською імперією. Чорне море не ділило, а звязувало бережні краї»³.

У подальшому ході своїх роздумів стосовно значення чорноморського басейну в долі українських земель М. Грушевський висловлює думку, що «...Україна йшла до того, щоб широко заволодіти чорноморським побережжям і стати тут міцною ногою»⁴. Проте, цим устремлінням стали на заваді

¹ Грушевський М. На порозі нової України: гадки і мрії / М. Грушевський. – К.: Наукова думка, 1991. – С. 16.

² Там само. – С. 17

³ Там само.

⁴ Там само. – С. 18.

численні перешкоди, серед яких і боротьба з Візантією, а вподальші часи з Османською імперією і Кримським ханством.

Не зважаючи на історичну і природну тяжкість українських земель до Чорномор'я М. Грушевський закликає не відвертатися від Заходу – невідомою частиною якого була і є Україна. Вчений пропонує вчитися всьому найкращому у західних країн і реалізовувати цей досвід в межах свого природного геополітичного простору¹.

Так, професор Грушевський писав: «Але коли школою для нас мусять бути сі краї західної культури, полем нашої діяльності, нашої власної творчости повинні бути краї, які подібно як і Україна вирости у впливах чи звязках східної культури – краї в сфері нашої чорноморської орієнтації, об'єднанні Чорним морем як центром комунікації й різнородних культурних і політичних взаємин»². Продовжуючи цю думку, український вчений наголошує, що «...народність наша, дух нашого народу тягне нас на захід, край звертає нашу енергію, нашу працю на схід і полудне, в сферу нашого моря, нашого комунікаційного центру, до котрого ведуть нас наші ріки...»³.

У цьому контексті на перший план висувуються ідеї федералізму і створення світової федерації народів, які так палко підтримував М.Грушевський. Подальший розвиток і трансформацію чорноморської політики України М. Грушевський вбачав у поступовому створенні федерації чорноморських народів і земель, яка на його думку мала стати першим кроком на шляху до світової федерації.

За словами професора М. Грушевського: «Чорне море об'єднує й зв'язує до купи краї з дуже відмінним фізичними і господарськими умовами, які незвичайно добре можуть себе доповняти. В одних дуже гарні умови для продукції збіжа, інші можуть дати вовну, бавовну (хлопок), вино, овочі.

¹ Грушевський М. На порозі нової України... – С. 23.

² Там само.

³ Там само.

Одні багаті деревом і углем, інші його потребують. Одні містять в собі невичерпані поклади залізної руди – як Україна. Інші мають мідь, срібло, нафту, сіль. Тісно звязавшись між собою, ці чорноморські краї можуть створити незвичайно багату, велику і многосторонню економічну базу...»¹.

Виходячи з вище зазначеного М. Грушевський робить своєрідне заключення, наголошуючи, що «Тільки – маючи на меті завсіди, як кінцеву мету, федерацію світову, я буду виходити, як з першого конкретного кроку до неї, з федерації країв звязаних географічно, економічно й культурно, а не з якоїсь федерації поневолі...І як першу ступінь до такої федерації, продиктованої географічною, економічною й культурною спільністю, я вважаю економічне й культурне співробітництво, кооперацію народів Чорного моря»².

Повертаючись до подій національно-демократичної революції зазначимо, що саме під час мирних переговорів у Бресті, куди в грудні 1917 року було запрошено українську делегацію для вироблення і підписання мирної угоди з країнами Четверного союзу, було вперше на міждержавному рівні встановлено політико-дипломатичні відносини з найвпливовішими чорноморськими країнами того часу Болгарією і Туреччиною.

Обидві держави лояльно зустріли участь молоді Української республіки на мирних переговорах у Брест-Литовську. Як зазначає П.Ковалів: «...Туреччина рада була бачити на північній березі Чорного моря незалежну Україну, замість Російської імперії, яка все зазіхала на Царгород і мала, крім чорноморської флотії, ще й балтійську та далекосхідну»³. Таким чином, для Османської імперії відкривалася реальна можливість значно посилити свій військово-політичний вплив у Чорноморському регіоні й

¹ Грушевський М. На порозі нової України... – С. 24.

² Там само.

³ Ковалів П. Вказ праця. – С. 132.

насамперед в його північній частині, а також на Балканах і Кавказі, де Туреччина протягом довгого часу терпіла невдачі у протистоянні з Росією.

На думку Великого Візира Туреччини Талаата Паші утвердження незалежної України могло сприяти утворенню мусульманського татарського уряду в Криму і сприяти в подальшому проголошенню ісламської держави на Кавказі¹. 17 січня 1918 року відбулася двостороння приватна зустріч української і турецької делегацій на якій обговорювалися питання південних кордонів України та подальша доля Чорноморського флоту². Нажаль ми не маємо повної інформації про перебіг цієї зустрічі, однак можемо припустити, що турецька сторона намагалася прозондувати ґрунт на предмет того, які саме Україна має геополітичні інтереси в Криму і Північному Причорномор'ї, і чи не стануть вони перешкодою до утвердження гегемоністських планів Стамбулу в басейні Чорного моря. Натомість українська делегація прагнула отримати гарантії безперешкодного проходу українських торгових кораблів через протоки Босфор і Дарданелли, які під час війни були закриті для кораблів ворожих Туреччині держав.

Так само як і Туреччина, Болгарія вбачала в Україні союзника у протистоянні імперським устремлінням Петрограда. Насамперед болгарське політичне керівництво прагнуло позбутися російських військово-політичних зазіхань на Балканському півострові, що могли стати перешкодою для створення Великої Болгарії. Саме втрата Росією українських земель робила, насамперед з географічної точки зору, практично неможливим реалізацію російських геополітичних амбіцій на Балканах. За словами українського історика Д. Дорошенка «...цар Фердинанд дуже тішився з того, що тепер замість заборчої, імперіялістичної Росії сусідом Болгарії по північному берегу Чорного моря являється Україна»³.

¹ Сергійчук Б. В. Українсько-турецькі відносини... – Арк. 148.

² Там само. – Арк. 149.

³ Дорошенко Д. Історія України 1917 – 1923... – С. 98.

На конференції у Брест-Литовську перед болгарськими представниками найперше стояло завдання вирішити на свою користь низку територіальних питань. Найгостріше для Болгарії стояла проблема Добруджі і в першу чергу її південної частини, де проживала переважна більшість болгар.

У результаті Другої Балканської війни 1913 року Південна Добруджа, що належала Болгарському царству, відійшла до Румунії. Проте, в ході Першої світової війни, наприкінці 1916 року, вся Добруджа була окупована німецько-болгарськими військами, а Румунське королівство опинилося на межі повної воєнної і політичної катастрофи.

Союзники Болгарії по Четвертому блоку Німеччина і Австро-Угорщина не поспішали з офіційною передачею їй Добруджі, побоюючись в такому разі посилення Болгарії в балканському регіоні. Окрім того, офіційний Берлін прагнув якнайшвидше схилити королівський уряд Румунії до мирних переговорів, на яких Добруджа могла стати розмінною монетою в разі відмови румун підписати сепаратний мир.

Можемо припустити, що і Туреччина теж з великою обережністю дивилася на вирішення цього питання, оскільки передача Добруджі Болгарії давала їй контроль над більшою частиною Західного Причорномор'я. Така геополітична перспектива явно не влаштовувала Туреччину й могла поставити під загрозу її плани щодо військово-політичного лідерства в Чорноморському регіоні.

Варто погодитися з дослідницею українсько-болгарських відносин І.Манасієвою, що «у приїзді української делегації болгари побачили можливість знову підняти питання про приєднання Добруджі до Болгарії, зв'язавши його з бессарабським питанням»¹. На думку воєнного представника Болгарії на мирних переговорах у Бресті полковника П. Ганчева утвердження незалежної України може створити сприятливу ситуацію для

¹ Манасієва І. Вказ праця. – С. 232.

вирішення питання Добруджі на користь Болгарії¹. У цьому контексті посол Болгарії в Німеччині Д. Різов у своєму зверненні до болгарського прем'єр-міністра В. Радославова наголошував, що «під час переговорів про мир з Україною й евентуальних переговорів про перемир'я з Румунією буде конче потрібно...посприяти тому, щоб Румунія вторглася і утримала Бессарабію. Це буде найнадійнішим способом закріпити за нами всю Добруджу»².

Болгарські дипломати прагнуть шляхом різних комбінацій і переговорів затягти підписання мирного договору і таким чином вирішити проблему кордонів на свою користь.

Як зазначав голова болгарської дипломатичної місії у Бресті Х. Попов: «Прямо зараз, саме на цій конференції необхідно вирішити всі наші питання з австро-германцями, і усі рішення мають бути офіційно підписані російськими республіками...Війна ще триває, й австро-германці, якщо усе ще не мають наміру розширити межі Болгарії, зараз будуть стриманішими і менш сміливими, аніж тоді, коли залагодять усі свої проблеми з росіянами, італійцями та французами»³.

Болгари намагаються тиснути на Німеччину й Австро-Угорщину через Україну і Радянську Росію, які потребують негайного підписання мирного договору. 19 січня 1918 року у своїй доповіді прем'єр-міністру В.Радославова Х. Попов зазначав, що українці і росіяни прагнуть якнайшвидшого підписання миру й не відмовляться від нього, навіть якщо б весь Балканський півострів був включений у межі Болгарії⁴. За словами очільника болгарської делегації: «...російські республіки не мають наміру повернутися в Росію без миру тільки тому, що Болгарія зажадала певних

¹ Манасієва І. Вказ праця. – С. 233.

² Там само.

³ Там само. – С. 234.

⁴ Там само.

територій»¹. Між Х. Поповим і головою української делегації в Бресті В.Голубовичем з цього приводу відбулася приватна зустріч, в ході якої болгарський дипломат намагався завірити українського колегу в справедливості територіальних претензій Болгарії. Х. Поповим висувалося припущення, що в разі визнання Україною приналежності Добруджі, Поморавії та Македонії до складу Болгарського царства, інші учасники конференції змушені будуть погодитися з цим².

Врешті-решт під тиском Німеччини Болгарія змушена була відмовитися від вирішення своїх територіальних питань на конференції в Брест-Литовську й погодитись на їх подальший розгляд в двосторонньому порядку з офіційним Берліном.

Зі своєї сторони уряд України розглядав Болгарію і Туреччину як стратегічних партнерів у життєво важливому для України Чорноморському регіоні. Цей зовнішньополітичний вибір пояснюється, насамперед, важливістю для України торгово-економічних зв'язків з цими причорноморськими державами через їх чорноморські порти. Особливий інтерес для українського уряду в відносинах зі Стамбулом становила можливість безперешкодного проходу українських торгових кораблів через протоки Босфор і Дарданелли для подальшої торгівлі з Країнами Західної Європи, Близького Сходу та Північної Африки. Також зближенню України з Болгарією і Туреччиною сприяла відсутність на той час у басейні Чорного моря інших великих держав, у співпраці з якими можна було б підтримувати військово-політичну стабільність у зазначеному регіоні. Румунія, була вороже налаштована до України й на весну 1918 року перебувала в катастрофічному військово-політичному становищі, тому не могла бути надійним чорноморським партнером для українського уряду. Щодо державних утворень, що постали на теренах колишньої Російської імперії й

¹ Манасієва І. Вказ праця. – С. 234.

² Там само. – С. 235.

мали виходи до Чорного моря (Кубанська Народна Республіка, Крим, Грузія), то через власні внутрішньополітичні проблеми вони не були спроможні відігравати активну роль в регіоні.

9 лютого 1918 року між УНР та державами Четверного блоку було підписано Брестський мирний договір в якому зазначалося, що їх уряди «...хотять сим вчинити перший крок до тривалого і для всіх сторін почесного світового мира, котрий не тільки має покласти кінець страхіттям війни, але також має вести до повернення дружніх відносин між народами на полі політичному, правному, господарському і умовому»¹.

У доповнення до основної мирної угоди 12 лютого 1918 року було вироблено додаткові двосторонні договори між Україною та урядами Болгарії і Туреччини. Зі сторони України їх підписали члени української делегації у Бресті О. Севрюк, М. Любинський та М. Левицький. Зі сторони Болгарського царства: міністр закордонних справ В. Радославов, уповноважені міністри А. Тошев та І. Стоянович, воєнний уповноважений полковник П.Ганчев та доктор Т. Анастасов. Від імені Великої Порти додатковий договір з Україною своїми підписами зкріпили: Великий Візир і міністр внутрішніх справ Талаат Паша, колишній Великий Візир, сенатор і посол Туреччини в Берліні Ібрагім Хаккі Паша, міністр закордонних справ Ахмет Нессімі Бей та генерал кавалерії, колишній міністр оборони Ахмет Іззет Паша².

Зокрема, у відповідності з додатковим українсько-болгарським договором обидві сторони «згодились негайно унормувати встановлення публічних і приватно-правових відносин...щодо відміни воєнно-полонених і інтервованих цивільних осіб, щодо питання про амністію, яка повинна бути

¹ Мирний договір між Українською Народною Республікою з одної і Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною з другої сторони. – К., 1918. – С. 1.

² Там само. – С. 13–14.

дана з приводу заключення мира і щодо питання про кораблі, які попалися у владу ворогів...»¹.

В українсько-турецькому додатковому договорі прописувалося, що після його ратифікації між офіційними Києвом і Стамбулом мають бути встановлені консульські зв'язки та призначено генеральних консулів, консулів та віце-консулів в усіх портах і містах за «...винятком тих місць, де вони признають непотрібним назначувати таких агентів, але з тим, щоби сей виняток однаково примінювався до всіх інших держав»². Відповідно до договору консульським представникам кожної зі сторін гарантувалися усі відповідні привілеї, які надаються подібним представникам «...найбільш прихильної нації»³. Також, уряди України і Туреччини зобов'язувалися надавати відшкодування за збитки нанесені урядовцям, консулам, населенню, рухомому і нерухомому майну однієї сторони на території іншої. У договорі, окрім вищезазначеного, окреслювалися питання стосовно встановлення поштово-телеграфних відносин між УНР і Туреччиною, повернення на батьківщину військовополонених і цивільних інтернованих осіб. Також, після ратифікації мирного договору, мали бути скасовані усі воєнні закони, які були видані на території кожної із сторін з огляду на воєнний стан і які мали на меті внести деякі зміни в приватні права громадян іншої сторони⁴.

Відповідно до статті IV-ї Брестського мирного договору між УНР і державами Четверного союзу мали бути встановлені дипломатичні й консульські відносини.

Зі звільненням у березні 1918 року австро-німецькими військами більшої частини території УНР від більшовиків і поверненням УЦР до Києва

¹ Мирний договір між Українською Народною Республікою ... – С. 13.

² Там само. – С. 14.

³ Там само. – С. 14.

⁴ Там само. – С. 14–15.

починається формування дипломатичних місій до країн Четверного блоку. 17 березня 1918 року тимчасовим представником до Туреччини урядом УНР було затверджено члена Центральної Ради М.Левицького¹. В особистому зверненні від 8 квітня 1918 року голови Ради Міністрів УНР В. Голубовича до голови уряду Туреччини Великого Візира Талаат-паші зазначалося, що офіційний Київ «бажаючи доложити всіх старань щоб створити найкращі і найбільш приязні відносини між обома державами...» постановив «...довірити п. Миколі Левитському тимчасове дипломатичне представництво всіх своїх інтересів в Османській Державі»². Того ж дня українське посольство виїхало до Стамбулу, куди прибуло 19 квітня 1918 року. Разом з М. Левицьким українські інтереси в Туреччині мали представляти його секретар М. Вовк-Вовченко і урядовець М. Ковальський³. На утримання української дипломатичної репрезентації в Високій Порті український уряд виділив суму щомісячного утримання в розмірі 25000 карбованців⁴.

Очолюване М. Левицьким посольство мало тимчасовий характер. Його головним завданням було підготувати ґрунт для подальшої роботи постійної дипломатичної місії УНР в Туреччині. З цією метою М. Левицький з перших днів свого перебування в Стамбулі почав налагоджувати дипломатичні зв'язки з турецькими високопосадовцями. Насамперед, 22 квітня 1918 року він зробив офіційний візит Великому Візиру Талаат-паші, під час якого передав йому вірчі грамоти⁵. Ця подія свідчила про фактичний початок роботи українського посольства в Османській імперії.

¹ ЦДАВО України, ф. 2592, оп.1, спр. 50, арк. 4.

² Там само, спр. 52, арк. 4.

³ Там само, ф. 3766, оп.1, спр. 22, арк. 9 зв.

⁴ Там само, ф. 2592, оп.1, спр. 20, арк. 4.

⁵ Там само, ф. 3766, оп.1, спр. 111, арк. 4.

З перших днів перебування у Стамбулі перед М. Левицьким постав ряд політичних питань, без узгодження і вирішення яких українсько-турецькі міждержавні відносини не могли мати повноцінно приязного характеру.

Насамперед мова йде про наміри Туреччини відновити свій політичний вплив на Крим. За словами М. Левицького в турецькій пресі протягом квітня 1918 року велася інтенсивна агітація щодо створення незалежної Кримської Республіки, протектором якої мала б стати Османська імперія. Для створення такої самостійної Кримської держави пропонувалося використати прихильних до Туреччини кримських татар. Також в турецьких часописах лунав заклик повного приєднання Кримського півострову до турецьких володінь. Характерним було те, що ці плани не враховували інтересів України, яка розглядала Крим як частину власної території¹. Як зауважував М.Левицький у своєму звіті до Центральної Ради від 30 квітня 1918 року: «від початку приїзду у мого секретаря перебували кореспонденти усіх газет і одержували інформації в справі Криму, але не один не умістив у своїх статтях, що Україна рахує Крим своєю складовою частиною, боцім то Україна зовсім окремо стоїть від Криму і ним не цікавиться».²

Поряд із закликами турецької преси, до українського посла доходила інформація, що у турецьких військових колах говорять про можливість військової експедиції в Крим під виглядом звільнення його від більшовиків. На думку М. Левицького таким чином планувалося здійснити військову окупацію Кримського півострова аби потім «...провести необхідне самовизначення мусульман» і встановити свій контроль в регіоні³. Проте, беручи до уваги тодішній склад кримського населення не важко помітити, що його мусульманська частина знаходилася у меншості по відношенню до християнського населення півострова. За даними всеросійського перепису

¹ ЦДАВО України, ф. 3766, оп.1, спр. 132, арк. 21.

² Там само.

³ Там само, арк. 21 зв.

населення 1897 року в чотирьох повітах і двох градоначальствах Кримського півострова проживало всього 505199 чоловік, з них мусульмани татарського і турецького походження склали 176530 осіб (34,9 %), в той час як християн, переважно українців і росіян, нараховувалося більше 225 тисяч (44 %)¹. Як бачимо проголошення мусульманської автономії, а тимпаче держави в таких умовах було досить сумнівним.

Також, аналізуючи з позиції сьогодення воєнну ситуацію, що склалася на театрах бойових дій Першої світової війни і зокрема навколо Туреччини, можемо впевнено говорити, що вищезгадані плани і заклики турецьких можновладців щодо Криму не мали під собою реального підґрунтя. На початку 1918 року Османська імперія знаходилася у вкрай складному воєнно-політичному становищі. Британські війська, протягом 1917 – початку 1918 років, здійснили ряд успішних наступальних операцій на території Іраку, в ході яких захопили Багдад і ряд інших великих міст, відтіснивши турецькі війська на північ до етнографічних кордонів Туреччини. Вкрай складною була ситуація для Стамбулу в Єгипті, Палестині та Аравії де англо-французькі експедиційні війська скували значні турецькі сили. Як писав відомий британський політик Вінстон Черчилль: «В Месопотамії...британські війська нестримно рухалися вверх по річці Тигр. Алленбі з англо-індійською армією...завоював Палестину і вступив у межі Сирії. Безсумнівно, три чверті турок, вбитих під час великої війни, загинули від англійських куль і багнетів»². Складною була ситуація на Балканському фронті, де союзницькі війська безпосередньо загрожували Стамбулу. Лише в Закавказзі, завдяки революційним подіям в Росії, що призвели до деморалізації всіх фронтів російської армії, в тому числі і Кавказького, туркам вдалося розвинути тимчасовий успіх.

¹ ЦДАВО України, ф. 3766, оп.1, спр. 132, арк. 17.

² Черчилль У. Мировой кризис [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://militera.lib.ru/memo/english/churchill2/17.html>

Не в кращому стані, у порівнянні з військовими справами, знаходилася турецька економіка. В останні роки світової війни Висока Порта перебувала на межі продовольчої катастрофи, назрівав вибух народного невдоволення. Красномовним підтвердженням цьому слугують слова одного з головних керманів турецької держави Талаата-паші: «На третьому і четвертому роках війни відступ наших армій з Палестини, Ерзорума і Багдада, втеча населення цих районів в Анатолію, початок продовольчої кризи внаслідок нестачі робочої сили в сільському господарстві... – все це викликало серед народу все більше розчарування»¹. Власне, після підписання Брестського миру вирішення продовольчих проблем турецький уряд пов'язував саме з Україною, й для султанського уряду було зовсім не вигідно погіршення відносин з Києвом на угоду сумнівним політичним амбіціям.

24 квітня 1918 року в ході зустрічі з Великим Візирем Туреччини Мехмедом Таталат-пашою М. Левицький порушив питання Кримського півострова та висловив свої занепокоєння стосовно вищезгаданих закликів турецької преси та військових. Український посол офіційно заявив, що уряд УНР розглядає Крим як частину своєї території, де мусульманському населенню повинні гарантуватися всі національно-релігійні права. В свою чергу Талаат-паша запевнив свого візаві у непричетності турецького уряду до будь-яких планів, щодо військового чи політичного втручання у внутрішні справи півострова. Зокрема очільник турецького уряду наголосив: «запевняю Вас, що ми про все це і не думали і не думаємо, до нас звернулися одновірці за військовою допомогою проти більшовиків і ми в свій час дали приказ одному нашому полку, який був на румунському фронті вирушити в купі з австрійськими частинами, і в сій допомозі ми ніяких політичних намірів не мали і просимо Вас не дивитись на сю допомогу як на політичну якусь акцію, нас лише може цікавити питання чи не будуть з національного боку утиснуті

¹ Алиев Г. З. Турция в период правления младотурок. (1908 – 1918 гг.) / Г. З. Алиев. – М.: Наука, 1972. – С. 228.

наші одновірці...»¹. У зв'язку з цим Талаат-паша поцікавився чи буде Крим автономною одиницею у федеративному зв'язку з УНР, чи просто звичайною провінцією з широким місцевим самоврядуванням. Як зазначав у своєму донесенні в Київ М. Левицький: «Я відповів, що про федерацію не має тут балачки, так як мусульмани не посідають компакної маси і досить перемішані з нашим населенням...завдяки чому не можуть бути виділені в окрему цілком територіальну одиницю, і тому тут лише може йти балачка про гарантії національної свободи...»²

Поряд із проблемою Криму М. Левицький зауважував, що Туреччина проявляє зацікавленість Північним Кавказом й підтримує прагнення місцевого мусульманського населення до створення окремої держави в межі якої б мала відійти частина території Кубані, де проживали українці.³ Загроза зазіхання Туреччини на кубанські території в оточенні гетьмана П.Скоропадського сприймалася достатньо серйозно, оскільки з другої половини травня 1918 року між українським урядом і представниками Кубанської Народної Республіки велися переговори щодо об'єднання Кубані з Українською Державою й турецьке втручання могло негативно вплинути на реалізацію цієї справи⁴. Однак ці прагнення Туреччини, як і у випадку з Кримом, не мали реального втілення.

Натомість болгарський уряд, не чекаючи ратифікації Брестського договору своїм парламентом, вже у квітні 1918 року сформував дипломатичну місію для роботи в Україні. Зокрема, у таємній телеграмі голови Ради Міністрів Болгарського Царства В. Радославова до болгарського посла в Німеччині П. Ризова від 12 квітня 1918 року зазначалося про

¹ ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр.132, арк. 22 зв.

² Там само, арк. 22.

³ Там само, Спр.111, арк. 5.

⁴ Там само.

рішення болгарського уряду направити до Києва і Москви своїх дипломатичних представників¹.

Указом болгарського царя Фердинанда I послом до України було призначено відомого болгарського вченого, знавця україністики І.Шишманова. Як зазначає дослідниця українсько-болгарських відносин В.Павленко: «Призначення послом Болгарії в УНР українофіла певною мірою шкодило експансіоністським намірам Німеччини та Австро-Угорщини щодо України. Такий маневр Болгарії до цих країн мав свої підстави. Вона вважала себе скривдженою союзниками, була незадоволена їхнім рішенням про перехід Північної Добруджі під кондомініум центральних держав і несправедливим розподілом української здобичі»².

Призначення І. Шишманова викликало широкий інтерес як в Україні, так і в Болгарії. 13 квітня 1918 року перед відїздом І. Шишманова до української столиці, газета «Камбана» опублікувала інтерв'ю в якому посол зазначив наступне: «Створена у Брест-Литовську Україна не є новою державою як помилково вважає більшість. Україна, як і Болгарія, має блискуче історичне і культурне минуле...»³.

Окрім І. Шишманова інтереси Болгарії в Києві мали представляти перший секретар посольства Т. Баламезов, військовий аташе ротмістр Г.Сархілієв, представник Дирекції щодо постачання і планування Болгарії Д.Влахов та ряд інших співробітників.⁴

До Києва І.Шишманов виїхав 21 квітня 1918 року. 30 квітня 1918 року він на один день зупинився у Львові, де в інтерв'ю українській газеті «Діло» наголосив: «Якби мене посилали деінде, я не згодився би, але до Києва їду з

¹ Павленко В. Українсько-болгарські взаємини 1918 – 1939 рр... – С. 14.

² Павленко В. Діяльність болгарської дипломатичної місії... – С. 4.

³ Піскіжова В. Роль родини Драгоманових-Шишманових в українсько-болгарських зв'язках... – С. 115.

⁴ Павленко В. Діяльність болгарської дипломатичної місії... – С. 5.

великою охотою».¹ Наступного дня о 9.15 ранку посол Болгарії прибув до української столиці де дізнався, що 29 квітня 1918 року відбувся державний переворот в ході якого було розпущено Центральну Раду, а замість Української Народної Республіки проголошено Українську Державу на чолі з гетьманом Павлом Скоропадським ².

З метою легітимізувати свій режим в очах світової спільноти, гетьман та його уряд підтвердили всі міжнародні зобов'язання попереднього уряду Української Народної Республіки. В першу чергу мова йде про умови Брестського мирного договору, що був фактично єдиним документом де закріплювалося міжнародне визнання незалежності України. Саме цей договір визначав головним пріоритетом зовнішньої політики Української Держави взаємовідносини з країнами Четверного союзу. З цього приводу П.Скоропадський неодноразово зазначав у розмовах з дипломатами та представниками преси, що Україна бажає всіляко розвивати дипломатичні відносини з іншими країнами, особливо прагнучи до добросусідських взаємин з Центральними Державами³.

Після державного перевороту 29 квітня 1918 року посол України при султанському дворі М. Левицький відмовився представляти інтереси нового режиму в Османській імперії, про що сповістив управляючого міністерством закордонних справ Української Держави Д. Дорошенка. Посол зазначив: «Вважаю неможливим співробітничати з Урядом, який зараз повстав на Україні, прохаю...довести до відома Ради Міністрів прохання звільнити мене від виконання обов'язків посла в Туреччині».⁴ Постановою гетьманського уряду М. Левицький 15 травня 1918 року був відкликаний з посади українського представника при уряді Османської імперії. Йому наказувалось

¹ Діло. – Львів, 1918. – 1 травня.

² Український період життя Івана Шишманова (з «Щоденника»)... – С. 209.

³ Веденєєв Д. В., Будков Д. В. Юність української дипломатії... – С. 95.

⁴ ЦДАВО України, ф. 3766, оп.1, спр. 111, арк. 3.

припинити свою діяльність і очікувати приїзду нового посла, якому необхідно було передати документацію.¹ В таких умовах, управління українським представництвом у Туреччині тимчасово покладалося на секретаря М. Левицько М. Вовка-Вовченка. В середині червня 1918 року М.Левицький передав свої повноваження Петру Чикаленку, який в ранзі виконуючого обов'язки секретаря мав керувати українським посольством у Туреччині до приїзду нового посла. Разом з Петром Чикаленком до Стамбула прибув старший перекладач І. Спафаріс, якого на цю посаду було призначено 5 червня².

Утвердження молоді Української Держави на міжнародній арені потребувало ефективної дипломатії, яка в свою чергу не могла існувати і успішно діяти без юридично-організаційної основи. У зв'язку з цим 14 червня 1918 року уряд Української Держави ухвалив «Закон про посольства і місії Української Держави». Відповідно до «Закону», усі дипломатичні представництва України за кордоном мали поділятися на посольства першого розряду на чолі з послом або уповноваженим міністром та посольства другого розряду на чолі з Міністром-Резидентом.³

На думку дослідників української дипломатії Д. Веденєєва та Д.Будкова ухвалення закону підвело юридично-організаційну базу під практичне формування мережі постійних дипломатичних установ України, утворило градацію та штати дипустанов, що надавало можливість встановлювати дислокацію дипломатичних представництв залежно від ваги конкретної країни в планах міжнародної політики Української Держави⁴.

¹ ЦДАВО України, ф. 3766, оп.1, спр. 111, арк. 1.

² Дашкевич Я. Українсько-турецькі політичні відносини... – С. 366; ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр. 22, арк. 3.

³ Веденєєв Д. В., Будков Д. В. Юність української дипломатії... – С. 106.

⁴ Там само.

21 червня 1918 року РМ Української Держави було ухвалено, а гетьманом П. Скоропадським затверджено «Постанову про тимчасові дипломатичні представництва Української Держави». Зокрема, в «Постанові» зазначалося, що до моменту остаточної ратифікації Брестського мирного договору в Німеччині, Австро-Угорщині, Болгарії, Туреччині та Румунії мають діяти тимчасові дипломатичні установи. В країнах Четверного союзу, які були союзниками України, передбачалося створення посольств першого розряду, а в Румунії, з якою у офіційного Києва існували військово-політичні суперечності, другого. В «Постанові» також вказувалася сума утримання кожної з дипустанов станом до 31 грудня 1918 року, яка становила 1 млн. 127 тис. карбованців. Так, на потреби тимчасового посольства України в Туреччині виділялося 260 тис., а на представництво у Болгарії 245 тис. карбованців¹.

У першій половині липня 1918 року почалося поетапне формування штату дипломатичної місії до Софії. Так, 8 липня радником посольства було призначено Ф.Шульгу, в обов'язки якого входило надавати консультації послу з усіх нагальних політичних та торгово-економічних питань. Також, на нього мали покладатися функції керівника дипломатичного представництва в разі відсутності посла в Болгарії. У такій ситуації раднику посольства передавалися усі обов'язки посла. 11 липня секретарем посольства було затверджено В. Драгомирецького, старшими урядовцями – Д. Шелудька, П.Сікору, а молодшими урядовцями – М. Лаврика та Ю. Налісника. Перекладачем при посольстві мав бути І. Додул.²

Тривалий час український уряд не міг визначитися з кандидатурою на посаду посла до Болгарії. Спочатку оточення П. Скоропадського пропонувало на цю посаду Р. Моллова, який мав болгарське походження і до

¹ Храпко І. Збірник законів і постанов Українського Правительства відносно закордонних інституцій / І. Храпко. – Відень, 1919. – Ч. 1. – С. 13–14.

² ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр. 22, арк. 4, 10; Там само, спр. 34, арк. 4.

революції був полтавським губернатором. Власне на його особі активно наполягав голова українського уряду Ф.Лизогуб¹.

Влучну характеристику Р. Моллову дав І. Шишманов, зазначивши, що він «...ненавидить офіційну Болгарію і вороже ставиться до її нинішньої політики. Зрозуміло, що нічого українського в нього немає»². Проти кандидатури Р. Моллова виступив керманіч української зовнішньої політики Д. Дорошенко, який наполягав щоб послом до Болгарії було призначено українця, який володіє українською мовою і добре поінформований про політичне життя України і світу.

Окрім Р. Моллова на заміщення посади голови українського дипломатичного представника в Софії пропонувалися кандидатури М.Галагана та Ганицького. Останньому активно протегував І. Шишманов. Підтвердження цьому знаходимо на сторінках «Щоденника» болгарського дипломата, де він зокрема зазначає: «Об 11 годині прийшов Ганицький – мій кандидат на посаду повноважного міністра в Софії»³. Однак, реалізувати це І.Шишманову не вдалося.

На початку червня 1918 року на посаду українського посла в Болгарії активно просували Славинського. Болгарський уряд навіть дав згоду на затвердження Славинського, проте в кінцевому результаті на цю посаду 25 червня було затверджено відомого українського політика, першого міністра закордонних справ УНР, історика О. Шульгина⁴.

Між О. Шульгиним та І. Шишмановим відбулася приватна зустріч в ході якої останній поінформував українського посла «...про все те важливе, що його очікує в Софії, ознайомив з психологією різних партій і окремих осіб, розповів про інтелектуалів, намалював моральний портрет нинішніх

¹ Український період життя Івана Шишманова... – С. 219, 225.

² Там само. – С. 225.

³ Там само. – С. 221.

⁴ ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр. 22, арк. 10.

міністрів. Розповів йому про Царя і престолонаступника. З ким і як співпрацювати»¹.

У розмові з І.Шишмановим О. Шульгин висловив своє бачення розвитку українсько-болгарських відносин, наголосивши, що ключовою метою його роботи в якості посла є сприяння формуванню Чорноморської конфедерації до якої увійшли б Україна, Болгарія, Туреччина, Румунія і Кавказькі республіки². Фактично, цілі О.Шульгина безпосередньо базувалися на ідеях Чорноморського Союзу М.Грушевського, про які йшлося вище.

17 липня 1918 року гетьман П.Скоропадський ствердив своїм указом призначення О. Шульгина на посаду українського посла в Болгарії³.

Паралельно з формуванням дипломатичної місії до Болгарії йшла відповідна робота щодо організації посольства до Османської імперії.

Вище вже зазначалося, що в червні 1918 року до Стамбула українським урядом було направлено П.Чикаленка, але не в якості постійного посла, а в ранзі повіреного у справах. Місце українського амбасадора в Туреччині й надалі залишалось вакантним.

У турецькій пресі поширилася інформація про можливе призначення українським послом відомого більшовика болгарського походження Х.Раковського. П. Чикаленко швидко спростував ці неймовірні чутки, зробивши відповідні заяви в МЗС Туреччини⁴.

10 липня 1918 року послом до Османської імперії гетьман призначив відомого в Україні адвоката О. Кістяківського⁵. Проте, з формуванням штату

¹ Український період життя Івана Шишманова... – С. 231.

² Там само.

³ ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр. 22, арк. 10.

⁴ Кирилли Хакан. Дипломатичні відносини між Османською імперією і Українською Демократичною Республікою, 1918–21 рр. [Електронний ресурс] / Хакан Кирилли. – Режим доступу: <http://www.ucreainarma.org/forum/viewtopic.php?f=5&t=17&start=20>

⁵ ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр. 22, арк. 10.

посольства не поспішав, оскільки в Стамбулі продовжували свою роботу урядовці на чолі з П. Чикаленком.

Окрім суто дипломатичних установ, що мали займатися вирішенням політичних і торгово-економічних питань, інтереси Української Держави вимагали встановлення військово-дипломатичних контактів з сусідніми державами. У червні 1918 року військове міністерство внесло на розгляд Ради Міністрів проект постанови про призначення військових агентів до Німеччини, Австро-Угорщини, Болгарії, Туреччини, Румунії та Швейцарії. Зокрема в проекті зазначалося: «інтереси України вимагають встановлення військово-дипломатичного контакту з сусідніми державами, а тому необхідно негайно командувати військових агентів у держави, в які вже назначені посольства...»¹. У зв'язку з цим 10 серпня 1918 року гетьманський уряд ухвалив закон «Про встановлення посад Військових Агентів».

Спираючись на цей закон 10 серпня військовим аташе при українських посольствах в Болгарії і Туреччині призначалися відповідно генерал О.Бобровський та полковник В. Васильєв ². За спеціальною таємною «Інструкцією військовим дипломатам Української Держави» вони мали «...прикладати усі міри, способи і прийоми для постійного і різностороннього догляду за усіма справами життя края і армії...».³ Також у Стамбулі, у відповідності до закону «Про призначення військово-морських агентів...при посольствах Української Держави» від 4 липня 1918 року, у ранзі військово-морського аташе мав працювати капітан 1-го рангу О.Зарудний.⁴

¹ Розвідка і контррозвідка України. 1917 – 1921 рр. Збірник документів і матеріалів. – К.: Ін-т підготовки кадрів СБ України, 1995. – С. 13.

² Там само. – С. 17.

³ Там само. – С. 18.

⁴ Дорошенко Д. Історія України 1917 – 1923... – С. 106.

Серйозною перешкодою на шляху новосформованих українських дипломатичних представництв була проблема ратифікації Брестського мирного договору, невирішеність якої ставило під питання міжнародне визнання України державами Четверного союзу де-юре, і тим самим гальмувала від'їзд українських дипломатів до Болгарії і Туреччини. Тому, уряду гетьмана П.Скоропадського паралельно з організацією дипломатичного корпусу довелося вирішувати питання ратифікації Брестського миру.

Як зазначав Д. Дорошенко: «В інтересах установлення нормальних відносин з державами, які підписали з нами Берестейський мир, лежало можливе прискорення ратифікації цього миру всіма заінтересованими сторонами».¹

Болгарія і Туреччина, будучи знесиленими у ході Першої світової війни, були зацікавлені в ратифікації миру з Українською Державою, розраховуючи на постачання українського продовольства. Особливо на невідкладності вирішення цього питання наполягала Болгарія, в якій на літо 1918 року назривала серйозна економічна й продовольча криза. Однак, у травні – червні 1918 року вирішення цієї справи гальмувала Австро-Угорщина, яка прагнула уникнути зобов'язань, взятих на себе в Бресті, щодо створення окремого коронного краю на території Східної Галичини та Північної Буковини. У зв'язку з цим, Австро-Угорщина вимагала у болгарського і турецького урядів не поспішати з ратифікацією миру, погрожуючи в інакшому випадку економічними санкціями².

На початку липня 1918 року болгарський уряд, не маючи змоги через економічні труднощі надалі відкладати вирішення цього питання та не бачачи заперечень зі сторони Німеччини, погодився ратифікувати договір.

¹ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле... – С. 281.

² Дорошенко Д. Історія України 1917 – 1923... – С. 96.

15 липня 1918 року у Відні відбулася церемонія обміну ратифікаційними грамотами між Болгарією та Українською Державою. Протокол обміну ратифікаційними актами зі сторони України підписав посол в Австро-Угорщині В. Липинський, а з болгарської сторони – заступник посла в державі Габсбургів М.Джебаров.¹

24 липня 1918 року Брестський мирний договір ратифікувала Німеччина. Турецький уряд, не дивлячись на негативну позицію Відня в цьому питанні, поступово схиляється до проведення ратифікації. До цього Туреччину, так само як і Болгарію, підштовхувало складне внутрішньополітичне становище, в якому вона опинилася через труднощі й невдачі у війні. На серпень 1918 року країна опинилася на межі голоду та соціально-економічної катастрофи.

14 серпня 1918 року, після довготривалих урядових нарад, міністерство закордонних справ Османської імперії повідомило австро-угорський кабінет міністрів про готовність ратифікувати Брестський мирний договір з Україною до часу скликання нового турецького парламенту, який міг би значно затягнути цю процедуру².

22 серпня 1918 року підписами повноважного посла Туреччини Хусейна Гільмі Паши з однієї сторони, та радника українського посольства в Австро-Угорщині І. Токаржевського-Карашевича з іншої, було скріплено відповідні ратифікаційні грамоти.³

Таким чином, шляхом ратифікації Брестського мирного договору Османська імперія і Болгарія де-юре визнавали існування незалежної Української Держави як правонаступниці Української Народної Республіки й розцінювали її як важливого політичного й економічного партнера.

¹ Дорошенко Д. Історія України 1917 – 1923... – С. 96.

² Там само. – С. 97.

³ Там само.

Вже наступного дня після ратифікації Болгарією мирного договору українське посольство а чолі з О. Шульгиним виїхало до Софії.

28 липня 1918 року українські дипломати прибули в столицю Болгарії, де були зустрінуті представниками МЗС Болгарії та керівництвом столиці. Як зазначав О. Шульгін саме вони «... руководили першими кроками членів Посольства в Софії»¹.

За відсутності власного помешкання для посольства українські дипломати розмістилися в готелі «Болгарія».

Керуючий МЗС Української Держави Д.Дорошенко неодноразово порушував перед Головою російської мирної делегації в Києві Х. Раковським питання про тимчасову передачу Україні частини посольських будинків колишньої Російської імперії. У відповідь було заявлено, «...що уряд РСФРР не може задовольнити прохання щодо передачі цих будинків ні у Константинополі та Відні, ні у Софії»².

З перших днів своєї роботи посольство почало займатися справами українських громадян і військовополонених, які перебували на території Болгарії. Як зазначав у своєму звіті до Києва О. Шульгін: «...до канцелярії і Пана Посла почало з'являтися багато просителів-українців уроженців Бессарабії і взагалі осіб бувшого російського підданства...Приходили також за всякого рода справками і болгари»³. Основний зміст всіх прохань полягав головним чином у видачі українцям паспортів, надання допомоги в справі повернення в Україну, захист їх громадсько-правових інтересів в межах Болгарії та ін. Окрім цивільних українців до офісу українського посольства в Софії надходила велика кількість прохань від полонених українських вояків, які прагнули повернутися додому. Всі ці поточні проблеми займали левову

¹ ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр. 117, арк. 3 зв.

² Там само, спр. 116, арк. 18.

³ Там само, спр. 117, арк. 4.

частку роботи українських дипломатів і потребували їх якнайшвидшого вирішення.

Окрім повсякденної канцелярської роботи перед очільником української дипломатичної легатії в Болгарії О. Шульгиним ключовим питанням у подальших політичних відносинах України і Болгарії стояло налагодження взаємовигідних торгово-економічних зв'язків. Саме на досягненні цієї мети були зосереджені головні зусилля української дипмісії в Софії і болгарської в Києві.

Влітку 1918 року економічне становище Болгарії було вкрай складним. Затяжна війна на два фронти призвела до значної втрати частини працездатного чоловічого населення, що в свою чергу негативно позначилося на розвитку промисловості і сільського господарства. Масштабні військові витрати підірвали фінансове становище Болгарського царства, уряд якого змушений був піти на фінансову залежність від Берліна. Посилювала кризу і та обставина, що Болгарія, як і інші держави Четверного союзу, фактично перебували у міжнародній ізоляції і не могли отримати фінансово-економічну і продовольчу допомогу ззовні.

У таких обставинах розпад Російської імперії і поява на політичній карті Східної Європи нових державних утворень, у тому числі і України, давали надію на подолання Центральними державами економічної блокади. Тому, не дивно, що після підписання Брестського договору й повернення українського уряду до Києва в березні 1918 року, болгарське політичне керівництво в найкоротший час направляє до в Україну свого дипломатичного представника з групою експертів з торгово-економічних питань. Для уряду Болгарії вирішення власних економічних проблем було пріоритетним напрямком у політико-дипломатичних відносинах з офіційним Києвом.

У свою чергу для України з'явився шанс відкрити нові ринки для реалізації, насамперед, сільськогосподарської продукції, металів та корисних

копалин і таким чином зменшити свою торгово-економічну залежність від Німеччини.

Ми не будемо зосереджуватися на детальному розгляді економічних питань, оскільки це не є предметом нашого дослідження, зосередимося, головним чином, на одному з ключових моментів процесу налагодження торгово-економічних зносин між Українською Державою і Болгарією, який мав значний вплив на подальший розвиток політичних відносин між Києвом і Софією.

У липні 1918 року Голова Ради міністрів Болгарії О. Малінов доручив І. Шишманову якнайшвидше, в обхід Німеччини і Австро-Угорщини, які прагнули не допустити втручання Болгарії і Туреччини в монополізовану ними українську торгівлю, розпочати тісну торгово-економічну співпрацю з офіційним Києвом, насамперед в області закупки Болгарією всього необхідного продовольства і сировини для потреб армії¹.

З цього приводу болгарський посол вів переговори з міністром торгу і промисловості Української Держави С. Гутником. Проте, практичного результату досягти так і не вдалося, оскільки цій справі чинили спротив німці, які мали безпосередній вплив на С. Гутника. Так, на зауваження І.Шишманова, що Україна може в обхід Німеччини заключати торгівельні угоди з іншими державами С. Гутник відповів: «...теоретично-да, фактично-ні»². Така відповідь міністра фактично унеможливила подальші преговори щодо підписання між Україною і Болгарією торгівельного договору.

Як писав у своєму звіті О. Шульгин управляючому міністерством закордонних справ Української Держави Д.Дорошенку: «Вважаю своїм обов'язком звернути увагу п. Міністра на таку шкодливу для інтересів України одмову п. Гутника...слід було б попитатися переконати п. Шишманова, що справа з поневоленням нас німцями не так стоїть, як те

¹ ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр. 117, арк. 5.

² Там само, арк. 5 зв.

здається п. Гутникові і, що скласти і проводити безпосередні торговельні зносини України з Болгарією цілком можливо і для обох народів...дуже корисно»¹.

Не дивлячись на невдачу О. Шульгин наголошував, що «...Українське Посольство в Болгарії буде уперто проводити таку ідею перед Болгарським Урядом і в пресі»².

І справді українське посольство, за відсутності в Болгарії українських консулів, тривалий час намагалося сприяти торгівельним зв'язкам між Україною і Болгарією. Як повідомляв до Києва О. Шульгин: «...я гадав би, що до якого часу призначення до Болгарії торговельного агента не є необхідне, тим паче, що радник...п. Шульга цими справами цікавиться і має в них досвід»³.

7 вересня 1918 року, по поверненні царя Фердинанда I в Софію, О.Шульгин отримав урочисту аудієнцію в царському палаці, під час якої передав царю акредитаційні грамоти, а також звернення гетьмана П. Скоропадського в якому він прохав «...милостиво прийняти пана Олександра Шульгина й обдарувати його найвищими Вашої Величності довір'ям...».⁴

Якщо з посольством до Болгарії не було проблем і вже наприкінці липня 1918 року воно розпочало свою роботу, то з дипломатичною місією до Туреччини тривалий час ситуація була невизначеною, навіть після проведення між Києвом і Стамбулом ратифікації Брестського мирного договору. Як зазначав Д. Дорошенко: «...від'їзд посольства все затягався та затягався: Кістяковський зволікав через різні причини. То хотів упорядкувати

¹ ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр. 117, арк. 5 зв.

² Там само.

³ Там само, арк. 6.

⁴ Там само, спр. 116, арк. 1–1зв.

свої справи, то слабував на «еспанку»...так протяглося два місяці...а Кістяковський усе не їхав».¹

Тривала відсутність українського посла в Царгороді значно сповільнювала розвиток українсько-турецьких дипломатичних і торгово-економічних відносин. Характерне зауваження з цього приводу зробив капітан 1-го рангу князь К. Лівен. Він був представником Українського Морського Відомства в комісії віце-адмірала німецької служби Гопмана, що займалася урегулюванням інтернаціональної навігації по Чорному морю й розташовувалася в Севастополі. У своєму донесенні в Київ капітан наголошував, що українські «...справи в Туреччині страшенно тягнуться, і все через те, що немає дійсного посла України в Константинополі».²

П. Скоропадський, усвідомлюючи проблеми, що можуть виникнути в українсько-турецьких відносинах вразі подальшого зволікання із виїздом українського посольства до Туреччини, 21 жовтня 1918 року затвердив новим послом до Стамбулу відомого політичного діяча М. Суковкіна. Крім нього з жовтня 1918 року інтереси Української Держави в Туреччині мали представляти: радник посольства Л. Кобилянський, два секретарі посольства М. Любимський і князь В.Тенішев, два старших урядовці Х. Пономаренко та О. Хоруженко. Обов'язки молодшого канцелярського урядовця виконував І.Москаленко. Посаду перекладача займав Ю. Стеблин-Каменський. Також, в ранзі позаштатних урядовців для особливих доручень до Стамбулу направлялися О.Ратгауз і П. Гудим-Левкович.³Також, як зазначалося вище, до Туреччини в складі посольства відкомандировувалися військовий аташе полковник В.Васильєв та військово-морський аташе капітан першого рангу О.Зарудний.

¹ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле.... – С. 271–272.

² ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр. 111, арк. 9.

³ Там само, спр. 22, арк. 3, 10.

Одночасно з посольством до Стамбула направлялася українська військово-санітарна місія на чолі з доктором І. Холодним. Вона мала займатися справами українських військовополонених в Туреччині, й по можливості надавати їм допомогу і сприяти поверненню в Україну¹.

До турецької столиці українське посольство прибуло 1 листопада 1918 року, де його зустріли І. Красицький, М. Вовк-Вовченко, Ковальський та І. Спафаріс, які представляли Україну в Туреччині після падіння УНР і приходу до влади Павла Скоропадського. З них до складу нового посольства увійшли І. Красицький у ранзі молодшого урядовця та І. Спафаріс в якості перекладача².

Приїзд українського посольства до Стамбула припав на період, коли Туреччина капітулювала, підписавши 30 жовтня 1918 року Мудреське перемир'я з країнами Антанти. До цього турецький уряд підштовхнули дії Болгарії і Австро-Угорщини. Так, 29 вересня 1918 року на Балканському фронті під натиском сил Антанти капітулювала болгарська армія. Як повідомляв О.Шульгин міністру закордонних справ України: «...на болгарському фронті відмовилися продовжувати війну...сприяючих цьому причин було багато: те, що війна затяглась без кінця, повне економічне і фінансове безладдя країни, страшна дорожнеча на всі предмети щоденної необхідності, повна утома армії із за недостачі їжі та одягу і поведінка німців, які ставились до Болгарії як до завойованої країни»³. 3 жовтня 1918 року болгарський цар Фердинанд I передав всю владу в країні своєму сину Борису. Таким чином, здавшись на милість країн Антанти, Болгарія фактично відмовилася від своїх претензій на Македонію і Нішську область. Єдине на що ще міг сподіватися болгарський уряд і народ так це на позитивне вирішення на свою користь питання приналежності Добруджі і Маріци

¹ Кобилянський Л. Українське посольство в Туреччині... – С. 79.

² Там само. – С. 82.

³ ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр. 117, арк. 25–25 зв.

(області вздовж річки Маріца біля Адріанополя). У зв'язку з цим О. Шульгин зробив влучне зауваження, зазначивши, що «Болгари тепер покладають всі свої надії на великодушність держав згоди. Одначе навряд щоб вони дали Болгарії те, за що вона так довго і гаряче змагалась, себ то за гегемонію на Балканському півострові»¹. І справді, як покажуть подальші події Болгарія не лише не зможе приєднати вищезазначені території, а й втратить значну частину своїх довоєнних володінь.

Практично одночасно з Болгарією про вихід з війни оголосила і Австро-Угорщина.

У такій міжнародно-політичній ситуації, коли гарант незалежності України Четверний союз фактично припинив своє існування, уряду і дипломатії гетьмана П. Скоропадського потрібно було докорінно змінювати свою зовнішню політику й шукати можливі шляхи до зближення з державами Антанти.

З перших днів свого перебування в Стамбулі М. Суковкін здійснив офіційні візити до міністра закордонних справ Туреччини та послів Німеччини, Австро-Угорщини і Болгарії.

Як повідомляв Михайло Суковкін до Києва: «В перших кроках своєї праці я лічу головним своїм завданням забезпечити безболізнену зміну на території Української Держави, німецьких частин, частинами союзу, щоб не було ніякої перерви від большевितського впливу і щоб нейтральна Українська Держава існувала би як вона і існує, безпечно, не дивуючись на зміну усієї Європейської рівноваги та політики»². Однак, таке піклування про незалежність і цілісність України зі сторони М.Суковкіна насправді було лише намаганням перетворити Україну на плацдарм для боротьби білогвардійських і антантівських військ проти більшовиків з метою відродження єдиної Російської держави. Маємо погодитися з

¹ ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр. 117, арк. 26.

² Там само, спр. 111, арк. 24 зв.

Я.Дашкевичем, який зазначав, що «Призначення М. Суковкіна послом виявилось великою помилкою. Він маскував себе під українофіла, а насправді мав переконання російського монархіста»¹.

Особливо відверту антиукраїнську позицію зайняв М. Суковкін після оприлюднення 14 листопада 1918 року Федеративної Грамоти гетьмана П.Скоропадського, головним лейтмотивом якої була ідея майбутнього федеративного об'єднання України з небільшовицькою Росією і відновлення, таким чином, колишньої могутньої Російської держави. Такий крок гетьмана, насамперед, можна пояснити його бажанням утриматися при владі і не допустити проникнення більшовицьких військ в Україну заручившись підтримкою Антанти і білого руху, які в різній мірі однаково прагнули відновити колишню Росію і покінчити з поширенням більшовизму.

У зв'язку з вищенаведеним 21 листопада 1918 року М. Суковкін «...видав наказ про мову в діловодстві посольства. Такою мовою повинна була бути, звичайно, «общепонятная» московська мова бо – як сказано було в наказі – української мови в міністерстві закордонних справ ніхто не знає, тай в посольстві цією мовою мало хто володіє»².

26 листопада 1918 року М. Суковкін, зі згоди гетьманського уряду, аби заручитися підтримкою Англії і Франції, уклав спеціальну угоду з представником військово-морських сил Антанти на Сході віце-адміралом Аметом за якою український флот фактично переходив під контроль держав Згоди. В угоді зазначалося, що «У випадку, коли французьке військо буде висаджуватись в портах України, як того просить у віце-адмірала Амета п. Суковкін, що прибув у Константинополь, як уповноважений міністр України, та щоб забезпечити транспорт і постачання цього війська, як рівно ж іншого війська союзних Франції держав, п. Суковкін зобов'язується, як представник

¹ Дашкевич Я. Українсько-турецькі політичні відносини... – С. 366.

² Кобилянський Л. Українське посольство в Туреччині... – С. 84.

Українського Уряду, на чолі з гетьманом, і від свого імені, передати в розпорядження коменданта французьких морських сил:

1. Усі, що знаходяться в портах України кораблі, які французька морська влада визнає за корисні для транспортних операцій, для висадки та для постачання союзних сил на Україні;

2. Яхту «Александр Михайлович», що в цей час знаходиться в Константинополі;

3. Пароплави «Королева Ольга», «Тигр», «Иерусалим» та всі інші пароплави українських навігаційних спілок, які можна буде звільнити від контрактів, що їх зв'язують з їх власниками»¹.

З однієї сторони підписанням цієї угоди Антанта нібито визнавала існування українського флоту, проте з іншої сторони була загроза, що не визнавши Україну як незалежну державу представники Антанти могли в будь-який час порушити цей договір і незаконно привласнити собі українські кораблі. Як буде видно далі так і сталося. Однак, у тій ситуації, на нашу думку, уряд гетьмана П.Скоропадського розглядав цю угоду як можливість за будь-яку ціну отримати політичну і військову підтримку Антанти в протистоянні з внутрішньою опозицією і радянською Росією, яка відчувши слабкість України без німецької і австро-угорської підтримки, готувала свої війська до чергового нападу.

Не дивлячись на те, що М. Суковкін своїми антиукраїнськими діями компрометував себе і Українську Державу, він став єдиним українським послом у Туреччині, якому 28 листопада 1918 року дав аудієнцію султан Мегмед VI Вагідеддін у своїй резиденції в Ілдиз-кіоску².

Окрім посольств гетьманський уряд планував заснувати у Болгарії і Туреччині ряд консульств. Передбачалося відкрити генеральні консульства в Софії та Стамбулі, віце-консульства у Варні, Салоніках, Смірні й

¹ Лотоцький О. В Царгороді... – С. 49–50.

² Кобилянський Л. Українське посольство в Туреччині... – С. 85.

консульства в Бургасі, Трабзоні, Бейруті, Багдаді і Єрусалимі.¹ Проте, через брак коштів та кваліфікованих дипломатів, український уряд зміг започаткувати лише генеральні консульства. У відповідності до закону від 4 липня 1918 р. «Про заклад генеральних консульств і консульських агенств за кордоном», на них покладалися завдання підготовки основ для розвитку торгово-економічних відносин з Болгарією і Туреччиною, надання матеріальної та юридичної допомоги громадянам Української Держави в цих країнах, заснування українських освітньо-культурних організацій. Також консульства мали піклуватися справою повернення цивільних і військовополонених українців на батьківщину.²

Таким чином, у липні – жовтні 1918 року Українській Державі, переборюючи труднощі, вдалося сформувати повноцінні дипломатичні осередки в чорноморських країнах Четверного союзу.

Зі своєї сторони болгарський і турецький уряди направили до України власних послів і консулів.

Із значним запізненням в Україну був направлений турецький посол Ахмед Мухтар Бей, який прибув до Києва лише 8 вересня 1918 року. Така затримка турецького посла пояснюється вищезгадуваними проблемами ратифікації Брестського договору й протидією зі сторони Австро-Угорщини, яка не бажала зближення України і Туреччини. У зверненні від 30 серпня до гетьмана П.Скоропадського міністр закордонних справ Туреччини Ахмед Нессейні прохав «...приймати його доброзичливо і вірити всім його повідомленням, які він буде здійснювати від імені...його Уряду».³

Українською стороною створювалися найбільш сприятливі умови для діяльності обох посольств. В апартаментах як болгарського, так і турецького

¹ ЦДАВО України, ф. 1118, оп. 1, спр. 21, арк. 100.

² Веденєєв Д. В., Будков Д. В. Юність української дипломатії... – С. 118.

³ Дипломатія УНР та Української Держави в документах і спогадах сучасників. – К.: Український письменник, 2008. – Т.2. – С. 340.

послів було встановлено телефони і телеграфні апарати для оперативного зв'язку зі своїми урядами. Послам та їх співробітникам надавалися охоронні листи, що зобов'язували військові, цивільні й транспортні установи Української Держави надавати їм необхідну допомогу.¹

Керуючись інтересами своїх громадян в Україні та економічною доцільністю уряд Османської імперії також заснував Генеральне консульство в Києві, яке з 10 серпня 1918 року очолив Ахмед Ферід Бей. Для потреб консульства було відведено три кімнати в київському готелі Гладинюка, що розташовувався на розі вулиць Фундукліївської (нині Б. Хмельницького) та Єлізаветинської (нині Пушкінська).² Також, турецькі консульства були відкриті у таких важливих економічних і культурних центрах України, як Одеса (консул Евуріс Намік Бей), Харків (консул Руї Бей Абдулгаді) та Севастополь (консул Магомед Алі Бей).³

Що стосується Болгарії, то її урядом планувалося відкрити консульства у Києві та Одесі, проте через брак відповідних архівних матеріалів, ми не можемо в достатній мірі охарактеризувати дану проблему.

Таким чином, за період існування Української Держави урядом П.Скоропадського були встановлені важливі дипломатичні взаємовідносини з Болгарією та Османською імперією. Це відкрило шлях до налагодження політичних, торгово-економічних та культурно-інформаційних відносин України з цими чорноморськими державами.

14 грудня 1918 року під тиском військ Директорії режим гетьмана П.Скоропадського впав, а сам гетьман рятувався втечею, знайшовши порятунок в посольстві Туреччини в Києві. Того ж дня було проголошено відновлення Української Народної Республіки на чолі з керівним органом Директорією.

¹ ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр. 114, арк. 32, 33.

² Там само. – Арк. 2, 3, 7

³ Там само. – Арк. 16, 22.

Зі зреченням гетьмана П. Скоропадського і початком в січні 1919 року Другої українсько-радянської війни більшість іноземних дипломатів покинули Україну, в тому числі й послы Болгарії і Османської імперії.

Так, 9 січня 1919 року турецький посол Ахмет Мухтар бей разом зі своєю родиною і співробітниками посольства виїхав з Києва в Одесу звідки морським шляхом повернувся в Стамбул¹. Таким чином, завершилася нетривала місія турецької дипломатії в Україні, яка відновить свою діяльність лише з відродженням незалежної України 1991 році.

Так само, як і турецький посол, в січні 1919 року Київ залишив І.Шишманов, перебравшись зі своїм посольством до Одеси. Як видно зі щоденника болгарського посла до Софії він прибув 26 березня 1919 року й тим самим завершив свій майже річний період роботи в Україні². 1 квітня 1919 року І. Шишманов під час зустрічі з болгарським царем Борисом III офіційно склав з себе повноваження посла в Україні³.

У зв'язку зі складною внутрішньополітичною ситуацією як в Україні, так і в Болгарії і Туреччині, уряди останніх фактично втратили реальний інтерес до України, де з падінням Німеччини і Австро-Угорщини, поступово почав набирати сили вплив Англії і Франції. Не зважаючи на це українські посольства і надалі продовжували свою роботу в Софії і Стамбулі, намагаючись всіма можливими силами відстояти українську справу.

Початок роботи в січні 1919 року Паризької мирної конференції був можливістю для української дипломатії спробувати поборотися за визнання європейською спільнотою української державності.

¹ ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 1, спр. 21, арк. 4, 8.

² Український період життя Івана Шишманова... – С. 232.

³ Піскіжова В. Роль родини Драгоманових-Шишманових... – С. 118.

Зважаючи на цю обставину в січні 1919 року посол України в Болгарії О.Шульгин доручив управління посольством своєму раднику Ф. Шульзі, а сам виїхав у Париж, де очолив українську делегацію на мирних переговорах¹.

Поразка Болгарії в світовій війні, втрата нею значних територій і політико-економічної ваги в Балканському регіоні, а також початок довготривалої громадянської війни і нестабільності в Україні призвели до втрати болгарським урядом будь-якого інтересу до українських справ. Окрім того, болгарська громадськість, не дивлячись на те, що в її середовищі були палкі прихильники України, в основній своїй масі співчувала російській справі, вболіваючи за перемогу Добровольчої армії. У свою чергу уряд УНР так само поступово втрачав цікавість до відносин з Болгарією з огляду на втрату нею свого колишнього геополітичного становища і можливості надати УНР хоч якусь реальну допомогу.

Як згадував вже на еміграції член українського посольства в Болгарії Ю.Налисник: «Офіціальна наша праця після розвалу Центральних держав та від'їзду від нас нашого посла Ол. Шульгина майже цілком завмерла. Правда, видавалось ще часом якийсь паспорт на виїзд до України, або яку візу на чужий паспорт, але таких інтересів було в нас щораз менше»².

Тому, основну свою діяльність українське посольство в Болгарії зосередило на поширенні інформаційно-пропагандистських матеріалів про Україну, її історію та тодішнє військово-політичне становище.

У 1919 році посольство почало видавати на болгарській мові неперіодичний журнал «Українське Слово». Метою цього часопису було познайомити болгарську спільноту з життям України та її історією і культурою. Як згадував Ю. Налисник: «Майже в кожному числі подавали ми огляд найновіших подій, звязаних з Україною, огляд заграничної преси про наші справи, друкували ми ноти, які наша мирова делегація вносила на

¹ ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 2, спр. 160, арк. 10.

² Налисник Ю. Перше посольство української держави в Болгарії... – С.165.

мировій конференції, та ноти, якими обмінялись французький та великобритійський послы з головою ради міністрів УНР у грудні 1917 року»¹. З жовтня 1919 по червень 1920 року посольство видавало болгарською мовою двотижневик під назвою «Українско-Болгарски Перегляд». Зміст цього двотижневика був значно ширшим від змісту «Українського Слова», але мав таку ж мету. В червні 1920 року видання двотижневика припинилося через недостатність коштів і нових інформаційних надходжень з України².

У зв'язку зі втратою українським посольством у Болгарії свого самостійного політичного значення контроль за його діяльністю відповідно до наказу керуючого справами МЗС УНР А. Лівитського покладался на тодішнього новопризначеного очільника українського посольства у Туреччині О.Лотоцького. Так, у листі А. Лівитського до О. Лотоцького зазначалося, що «...МЗС...доручає Вам ознайомитися з справами Посольства УНР в Болгарії і, на случай, коли визнаєте се потрібним, ужити відповідних заходів (розпоряджень) щодо діяльності і складу згаданого посольства, а також увійти в безпосереднє порозуміння з урядом Болгарії»³.

До вересня 1919 року справами посольства керував його радник Ф.Шульга. В липні 1919 року йому вдалося виїхати у відрядження до Стамбула де він встановив зв'язок з О. Лотоцьким і отримав від нього подальші директиви для керівництва українським посольством у Болгарії. До Софії Ф. Шульга повернувся наприкінці серпня 1919 року⁴. В цей час серед співробітників посольства назріло невдоволення діяльністю свого керівника, і насамперед у фінансовій сфері. У зв'язку з цим працівники посольства 28 серпня 1919 року подали Ф. Шульзі колективну заяву в якій говорилося: «Не згоджуючись з Вашою Дипломатичною діяльністю в Болгарії, а також

¹ Налисник Ю. Перше посольство української держави в Болгарії... – С. 166.

² Там само.

³ ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 2, спр. 97, арк. 33.

⁴ Там само, оп. 1, спр. 22, арк.10.

рахуючи недопустимими для офіційної особи де-які Ваші особисті поступки, ми низше підписані заявляємо, що находимо неможливим надалі працювати в Посольстві разом з Вами»¹. У такій ситуації 6 вересня 1919 року Ф. Шульга склав з себе повноваження керуючого українським посольством в Болгарії, передавши їх старшому секретарю В. Драгомирецькому.

З вересня 1919 року склад посольства УНР в Болгарії мав такий штат: тимчасово керуючим посольством був В. Драгомирецький, посади молодших секретарів посідали П. Сікора та Д. Шелудько, обов'язки перекладача виконував Й. Додул, а функції молодших урядовців – Ю. Налисник та М.Лаврик².

Загалом праця в посольстві була розділена наступним чином: П.Сікорі було доручено біжуча переписка посольства, справи військовополонених і біженців, а також відання бухгалтерією. Допомогати йому в бухгалтерських справах було доручено М. Лаврику. Д. Шелудько мав займатися справами преси та інформаційно-пропагандистською діяльністю. На Й. Додула покладались функції перекладу документів і біжучих листів, а також вирішення консульських справи та різних доручень. І на кінець, регістратура і господарська частина посольства були передані у розпорядження Ю.Налисника³.

З кінця 1919 – продовж 1920 року українське посольство в Софії перебувало у вкрай складному матеріально-фінансовому становищі. Наприкінці 1919 року болгарський уряд фактично перестав офіційно визнавати українське посольство. Так, новий болгарський міністр закордонних справ М. Маджаров під час особистої зустрічі з В.Драгомирецьким радив йому «...сидіти тихо та навіть не зноситись з

¹ ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 1, спр. 22, арк. 6.

² Там само, оп. 2, спр. 160, Арк. 10.

³ Там само.

міністерством офіційно»¹. Також МЗС Болгарії було видано спеціальне комюніке в якому наголошувалося, що українського посольства в Болгарії немає, а є лише група приватних людей. Зі сторони французької окупаційної влади (Болгарія входила в сферу французької окупації) українському посольству було заявлено, що французька влада не може визнати його як офіційне дипломатичне представництво, оскільки не визнає існування України як незалежної держави. Було заборонено будь-яким шляхом, чи то за допомогою дипкур'єра, чи поштово-телеграфним зв'язком, мати контакти з українським урядом і його представниками за кордоном².

Після таких дій болгарської і французької сторін українська амбасада у Болгарії опинилася на нелегальному становищі.

Однак, не зважаючи на прикрі обставини, працівники посольства й надалі продовжували свою роботу по мірі власних сил. Тривалий час від українського уряду не надходило жодних інструкцій і наказів, не говорячи вже про грошове забезпечення. Доходило навіть до того, що членам посольства бракувало грошей навіть на першочергові потреби – їжу, одяг та канцелярське обладнання. У такій складній ситуації з середини 1920 року працювати в посольстві залишилося лише три чоловіки³.

Наприкінці 1920 року, у зв'язку з поразкою Директорії в боротьбі з більшовиками і переходом її на екзильне становище, а також за відсутності фінансового забезпечення, міністерством закордонних справ УНР було вирішено припинити діяльність свого посольства в Болгарії з 1 грудня 1920 року⁴. На ліквідацію посольства і його боргів у листопаді 1920 року МЗС було виділено 110595 болгарських левів. З них, за останні місяці роботи,

¹ Лотоцький О. В Царгороді... – С. 121.

² Там само.

³ Павленко В. Дипломатична місія Української Народної Республіки в Болгарії... – С. 29.

⁴ ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 2, спр. 257. – Арк. 12.

М.Лаврику було виплачено 16000 левів, Ю. Налиснику – 12000 левів, а керуючому посольством В.Драгомирецькому – 81900 левів¹.

Не набагато кращою була ситуація з українським посольством в Туреччині, не дивлячись на те, що його міжнародно-політичне значення було в рази більшим в порівнянні з посольством УНР у Болгарії.

В середині січня 1919 року уряд УНР, замість зкомпрометованого антиукраїнською діяльністю М. Суковкіна, новим послом до Туреччини призначив О. Лотоцького, тодішнього міністра культів УНР і відомого фахівця в церковних питаннях. Тоді ж раднику українського посольства в Туреччині Л.Кобилянському було надіслано телеграму від заступника міністра закордонних справ УНР С. Бачинського, в якій йому доручалося тимчасово, до приїзду нового посла, перебрати на себе справи посольства². Проте, такий стан речей не влаштовував М. Суковкіна, який і надалі продовжував вважати себе послом, відмовляючись передати Л.Кобилянському гроші, документацію і печатку посольства.

3 березня 1919 року М. Суковкін, не отримавши від турецького уряду бажаного кредит у розмірі 10 тис. турецьких лір «...з власної ініціативи, начеб-то через брак коштів, взяв та й припинив раптово діяльність посольства, сповістивши про це Високу Порту»³.

Такі дії колишнього посла значно підривали авторитет України і її дипломатів в очах як уряду Туреччини, так і інших європейських країн. У результаті виник ледь не дипломатичний скандал. Більше місяця посольство фактично не існувало, хоча частина його працівників на чолі з

¹ ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 2, спр. 257. – Арк. 12.

² Кобилянський Л. Українське посольство в Туреччині... – С. 89.

³ Там само. – С. 88; Кирилми Хакан. Дипломатичні відносини між Османською імперією і Українською Демократичною Республікою, 1918–21 рр. [Електронний ресурс] / Хакан Кирилми. – Режим доступу: <http://www.ucrainarma.org/forum/viewtopic.php?f=5&t=17&start=20>

Л.Кобилянським намагалися відновити його роботу, у зв'язку з чим вели переговори і консультації з МЗС Туреччини і Великим Візирем.

Стабілізувати ситуацію і відновити реальну діяльність посольства вдалося лише з приїздом 23 квітня 1919 року до Стамбула нового українського посла в Туреччині Олександра Лотоцького. У найкоротший час йому вдалося змусити М. Суковкіна передати всю посольську документацію і печатку, а також отримати 13 травня 1919 року акредитацію в міністерстві закордонних справ Туреччини¹. Нажаль отримати аудієнцію у султана новому українському послу не вдалося. Як пояснюється в листі міністра закордонних справ Туреччини до Великого Візира: «З огляду на деякі поважні міркування, що повстають з надзвичайних обставин нинішнього моменту, видачу устанавленого, згідно закону, для Його Ексцеленції п. Лотоцького акту про згоду (агремант), а також і офіційальне переведення церемонії передачі ним довірочних грамот Його Імператорській Величності Султанові поки що відкладено. Але, не вважаючи на се, зносини з Посольством фактично продовжуються»².

Таким чином, в середині травня 1919 року завдяки рішучим намаганням українським дипломатам вдалося відродити українське посольство у Високій Порті і подовжити складну політико-дипломатичну гру по зміцненню міжнародного престижу України як в Туреччині і Чорноморському регіоні, так і у світі загалом.

Як потім згадував на еміграції О. Лотоцький: «Негативна постава союзної військової влади, невільне положення турецького правительства під союзною окупацією, деструктивна чинність б. українського посла – все це утворювало обставини, дуже несприятливі для діяльності і в першу чергу для самого існування української дипломатичної репрезентації. Маніфестаційно заявленою орієнтацією нашого посла на єдину Росію дуже

¹ Лотоцький О. В Царгороді... – С. 38; ГАРФ, ф. Р-5889, оп. 1, д. 20, л. 5–6.

² Лотоцький О. В Царгороді... – С. 39.

було понижено престиж української державності в очах представників Антанти і навіть в очах турків, що взагалі ставились до справи української незалежності прихильно»¹.

Перший час робота посольства полягала в основному у вирішенні консульських завдань, а саме у наданні допомоги українським емігрантам, які в той час, через непевну внутрішньополітичну ситуацію, масово залишали Україну і прибували до Стамбула.

Поступово головним завданням українського посольства у Туреччині ставала більш ширша мета, аніж просто підтримування політико-дипломатичних відносин з майже недієздатним султанським урядом. Фактично, воно мало стати центром координації і втілення у життя усієї зовнішньої політики УНР в Чорноморському регіоні, на Близькому Сході і Кавказі. Та найперше українське посольство у Стамбулі мало знайти шляхи порозуміння з реальними на той час господарями на Сході – дипломатами і військовим командуванням Антанти.

Вирішення цього завдання було майже не досяжною метою для української дипломатії в Туреччині, оскільки перепорою на її шляху були геополітичні і військові інтереси політичного керівництва Антанти, які в корені розходилися з устремліннями молодого Українського держави.

Першою справою, яку О. Лотоцький і його підлеглі намагалися вирішити у відносинах з Антантою, була справа українського флоту, який, як вже зазначалося вище, відповідно до угоди від 26 листопада 1918 року між французьким віце-адміралом Аметом і українським послом М.Суковкіним підпадав на невизначений термін під контроль сил Антанти, але в будь-якому разі мав бути повернутий Україні.

Не зважаючи на укладену угоду вже навесні 1919 року військово командування Антанти незаконно передало всі українські торгові і військові

¹ Лотоцький О. В Царгороді... – С. 38.

кораблі Добровольчій армії, військово-морська база якої знаходилася в Стамбулі¹.

З цього приводу українське посольство 19 серпня 1919 року подало Високому Комісару Французької республіки спеціальну ноту в справі українського флоту на Чорному морі. Зокрема, у ноті говорилося: «Покликаючись на угоду, заключену Його Екселенцією паном Високим Комісаром Французької Республіки Віце-Адміралом Аметом і Його Екселенцією паном Міністром України в Царгороді Суковкиним 26-го листопада 1918 р., згідно якій Міністр України віддав від імені Українського Уряду до розпорядження Вищого Командування французьких морських сил для транспорту і харчування союзних військ на Україні:

- 1) всі пароплави, що стояли в портах українських, котрі будуть визнані за потрібні французькими морськими владами;
- 2) яхту «Александр Михайловичъ» - Царгородський стаціонер;
- 3) пароплави «Тигръ», «Іерусалимъ», «Королева Ольга» і всі інші пароплави, належні до українських навігаційних Товариств, вільні від контрактів з їх арматорами;

Легація УНР в Царгороді має за честь подати до уваги Високого Комісаріату слідуючі факти:

1. Вищезгадані пароплави і пароплав «Евфратъ», також відданий до розпорядження Високого Комісаріату Франції по згаданій угоді, хоч вони мали складати частину французького флоту в Царгороді і на Чорному морі, ходять нині під російським прапором, наче вони належать до російського флоту;
2. Встановлення в Царгороді Російської морської бази представниками уряду адмірала Колчака і захоплення українських пароплавів, визнаних за належні УНР угодою, заключною між Їх Ексц. Паном Високим Комісаром Віце-Адміралом Аметом (в імені Уряду Французької Республіки) і

¹ Лотоцький О. В Царгороді... – С. 51.

паном Міністром Суковкиним (в імени Уряду України), порушують права Української Республіки та ображають почуття українців.

Беручи на увагу зміст угоди...Легація УНР вважає за обов'язок звернутися до Високого Комісаріату, аби він вжив заходів до того, щоб українські пароплави, віддані до розпорядження Високого Французького Командування, залишились під сим командуванням і під французьким прапором до того часу, коли вони будуть повернені Українському Урядові і піднімуть український прапор, а також щоб ці пароплави уживались до транспорту на батьківщину українців...або військового приладдя для української армії.

Сі уваги і сей запит диктуються необхідністю здобути Урядові УНР дійсну допомогу в його боротьбі з російськими більшовиками, які ще займають міста і порти на Чорному морі, що врешті і було мотивом передачі українських пароплавів до розпорядження Високого Морського Французького Командування»¹.

Одначе, із вже відомих вище причин, представники Антанти так і не дали своєї відповіді на зазначену ноту українського посольства в Туреччині. У зв'язку з цим українські дипломати 24 серпня 1919 року направили представнику Франції додаткове звернення в якому вимагалось відповідно до угоди від 26 листопада 1918 року повернути під контроль України належний їй торговий і військовий флот, а в разі неможливості здійснити це в найближчий час, проконтролювати щоб всі кораблі використовувалися для транспортування боєприпасів, військового обладнання, продовольства і вояків для армії УНР².

¹ Лотоцький О. В Царгороді... – С. 52–53.

² Там само.

Також ці ноти були надіслані представникам британського військового командування, яке на той час поступово перебирало від французів на себе контроль над чорноморською акваторією.

У кінцевому результаті всі апелювання українського посольства в Туреччині до військового командування Антанти стосовно українського флоту були марними. Після від'їзду О. Лотоцького з Царгорода в червні 1920 року, його наступник І. Токаржевський-Карашевич так само безрезультатно намагався вирішити це питання на користь України, але це не мало реального впливу на представників Антанти.

Таким чином, не зважаючи на невдачу в нерівній боротьбі за український Чорноморський флот, українське посольство у Туреччині своїми рішучими діями і протестами ще раз довело, що Україна як незалежна держава існує і готова відстоювати свої права.

Не менш важливою справою для українського посольства при Високій Порті, аніж проблема українського флоту, була справа українських військовополонених, які перебували на території Туреччини. Серед них було багато галичан і буковинців. В основній своїй масі вони були колишніми вояками австро-угорської армії, яких було взято у полон на Західному фронті. У Туреччині вони утримувалися Антантою для виконання різної чорної роботи.

Боротьба Директорії УНР з більшовиками і Добровольчою армією потребувала значного поповнення української армії новими військовими кадрами. У зв'язку з цим О. Лотоцький в липні 1919 року надіслав французькому командуванню спеціальний меморандум, в якому просив передати цих полонених вояків українській армії, яка в цей самий час вела напружені бої з більшовиками. Проте, отримати чіткої відповіді від представників Антанти О. Лотоцький так і не зміг і в кінцевому результаті він зіштовхнувся з антантівською бюрократією, яка всіма силами намагалася

завадити вирішенню цього питання¹. У зв'язку з цим український посол закликав від імені полонених буковинців Румунське посольство у Царгороді дозволити їх повернення в Україну. Це звернення дало позитивний результат і буковинці в найкоротший термін були відправлені в Україну. Що ж стосується галичан, то з ними ситуація була дещо складнішою і їх відправка на батьківщину відбулася значно пізніше².

Ключовим моментом у відносинах уряду УНР з султанським урядом впродовж 1919 – 1920 років була та обставина, що на відміні від інших держав Четверного союзу Туреччина офіційно не відмовлялася від Брестського мирного договору, оскільки її уряд в цей час так і не підписав мирного договору з країнами Антанти.

Як зазначав у своєму зверненні до міністра закордонних справ УНР радник українського посольства в Туреччині І.Токаржевський-Карашевич: «Приймаючи під увагу, що посольство УНР в наслідок Севрського Миру грозить перехід на положення пів-офіційного представництва, коли Туреччина відмовиться під натиском Антанти від Брестського миру, я вважаю необхідним завести з Високою Портою переговори для вироблення Консульської Конвенції...»³.

У зв'язку з цим на початку 1920 року між посольством УНР у Туреччині і турецьким МЗС розпочалися переговори про налагодження консульських і торгово-економічних зв'язків. Так, у лютому 1920 року І.Токаржевський-Карашевич мав зустріч з директором Політичного департаменту МЗС Туреччини Ахмед Решід беєм. У ході перемовин обговорювалися питання відправки українським урядом своїх уповноважених представників (консулів) в малоазійські регіони Османської імперії з метою реєстрації тамтешніх українських громадян і захисту їх

¹ Лотоцький О. В Царгороді... – С. 44.

² Там само. – С. 44–48.

³ ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 2, спр. 269, арк. 40.

інтересві. Також розглядалася можливість вирішення на користь УНР справи українських торгових кораблів, що були заарештовані турецькою владою. І насам кінець, було розглянуто проблему урегулювання співвідношення української і турецької валют та якнайшвидшого початку торгових відносин між Україною і Туреччиною¹.

Було домовлено, що Україна може направити до Трапезунда і Смірни своїх тимчасових консулів, яким МЗС Туреччини видасть рекомендаційні і охоронні листи, і зобов'яже місцеву владу визнавати їх як офіційних представників УНР. У той же час турецькою стороною було відмовлено у відправці українських консулів до Бейруту, Єрусалиму, Дамаску та Адани у зв'язку з їх окупацією військами Антанти. Що стосується українських торгових човнів, то уряд Туреччини відмовився задовольнити українські вимоги щодо їх повернення, наголосивши, що в Брестському договорі «...нема слова сказаного про обмін захопленими під час війни пароплавами ні з Росією, ні з Україною...»².

У третій справі, що торкалася питань курсу української і турецької валют і налагодження торгівельних зносин, було погоджено, що українське посольство матиме консультації з представниками турецького міністерства фінансів і міністерства торгівлі, в ході яких будуть вироблені конкретні кроки для вирішення означеного питання³.

Також, між І.Токаржевським-Карашевичем та Ахмед Решід беєм було домовлено про негайне вироблення консульської конвенції, яка мала на меті прискорити справу торгово-економічного і дипломатичного зближення України і Туреччини.

Як видно з архівних матеріалів в першій половині 1920 року між українською і турецькою сторонами було розроблено проект консульського

¹ ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 3, спр. 49, арк. 34.

² Там само, оп. 1, спр. 126, арк. 68.

³ Там само, оп. 3, спр. 49, арк. 34.

протоколу, який мав би тимчасово регулювати політико-дипломатичні відносини між УНР і Високою Портою до моменту заключення повноцінної консульської конвенції. Зокрема у проекті консульського протоколу зазначалося наступне:

1. Імперський Оттоманський Уряд і Уряд УНР взаємно погоджуються на праві призначення Генеральних Консулів, Консулів і Віце-Консулів...у всіх портах і комерційних місцевостях усіх частин їхніх країн, в яких прийняті подібні урядовці другої країни.
2. Турецькі Генеральні Консульства, Консульства і Віце-Консульства на території Уряду УНР і Українські Генеральні Консульства, Консульства і Віце-Консульства на території Османської імперії виконуватимуть, з часу підписання цього протоколу, свої обов'язки згідно з загальними нормами міжнародного публічного права на принципі взаємності.
3. Цей протокол, який входить в силу з часу його підписання буде важним до заключення Консульської Конвенції між Високими сторонами¹.

Проте, підписання вищенаведеного документу так і не відбулося з огляду на складне військово-політичне становище як українського так і османського урядів.

У продовж всього періоду існування українського дипломатичного представництва в Туреччині його фінансове утримання було на вкрай низькому рівні, рівно так само як і утримання більшості українських дипустанов у країнах Європи. Українські національні уряди, через постійну боротьбу з зовнішніми і внутрішніми ворогами та глибоку економічну розруху в Україні, не мали достатньо коштів не лише для підтримки своїх

¹ ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 2, спр. 97, арк. 52.

посольств, а і для проведення нагальних соціально-економічних і політичних заходів в самій Україні.

Тому, починаючи з 1920 року українське посольство в Туреччині опинилося в тяжкому фінансово-матеріальному становищі, яке з кожним місяцем поглиблювалося завдяки накопиченню боргів перед турецьким урядом і банками. Як зазначав І.Токаржевський-Карашевич у своєму зверненні до міністра закордонних справ УНР: «Посольство має зараз, після того, як виплатило частину старих боргів, ще 2000 турецьких лір Високій Порті і 1600 турецьких лір Банкові – старого боргу б. Посла п. Суковкина. Ці борги необхідно негайно виплатити, бо Посольству загрожу велика неприємність, якої належало б уникнути хоч би з огляду на можливість зміни відносин з Урядом після підпису миру та внутрішніх змін у Туреччині. Крім того Посольство не має вже ніяких засобів і може з дня на день зупинитися в положенню, з якого виходу не буде – не буде навіть за що виїхати з Царгороду»¹. Із зазначеної частини звернення добре видно весь трагізм існування української дипломатії в Османській імперії. Лише в січні 1921 року РМ УНР передала посольству на погашення боргів 4549 турецьких лір².

1 червня 1920 року у зв'язку з тяжким матеріальним становищем українського посольства в Царгороді Рада міністрів УНР постановила звільнити з посади українського посла в Туреччині О. Лотоцького³. Виконувати обов'язки посла було доручено І. Токаржевському-Карашевичу. Тоді ж було скорочено склад посольства до 2 осіб⁴.

Фактично до початку 1921 року українська дипломатична місія перебувала на межі виживання і не могла займатися продуктивною

¹ ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 2, спр. 97, арк. 52.

² ГАРФ, ф. Р-6087, оп. 1, д. 5, л. 12.

³ Там же, д. 4, л. 4 об; Там же, д. 1, л. 27.

⁴ ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 2, спр. 97, арк. 35, 36; Там само, спр. 269, арк. 6 зв., 34; ГАРФ, ф. Р-6087, оп. 1, д. 1, л. 27.

діяльністю, через що змушена була припинити роботу і таким чином завершити початий ще в 1918 році процес становлення політико-дипломатичних відносин України з Османською імперією.

Таким чином, за період існування Української держави в 1917 – 1920 роках її урядами були встановлені важливі дипломатичні взаємовідносини з Болгарією та Османською імперією. Це відкрило шлях до налагодження політичних, торгово-економічних та культурно-інформаційних відносин України з цими чорноморськими країнами. Незважаючи на те, що ці зносини не були тривалими, через припинення існування незалежної України, все ж вони сприяли утворенню й зміцненню міжнародного авторитету України та її народу.

2.2. Україна і Румунія: шлях від конфронтації до співпраці

Зовсім протилежний характер у порівнянні з відносинами України з Болгарією і Туреччиною мали політико-дипломатичні зв'язки офіційного Києва з Румунським королівством.

Перші дипломатичні контакти Центральної Ради і Генерального Секретаріату з румунською стороною розпочалися в листопаді 1917 року, коли після ліквідації більшовиками Ставки верховного головнокомандувача російської армії у Могильові більшість акредитованих при ній військових місій країн-союзниць Росії перебралися до Києва. У їх числі була і військова місія Румунського королівства, яку очолював генерал Константин Коанда. Як в подальшому згадував тодішній Генеральний Секретар національних справ О.Шульгин: «Серед тих людей, що бували у мене особливо часто, як зараз стоїть у мене перед очима одна фігура, фігура старого генерала з великими білими вусами в блискучій уніформі з численними відзнаками всяких орденів. Певно, що за дуже довгий вік цьому генералові довелося побувати і в боях, але ще більше певно, що чимало часу він провів у штабах, а ще більше на службі при дворі...Це був генерал Коанда, військовий аташе

Румунії при російській армії, що з розвалом фронту і появленням більшовиків приїхав до нас у Київ»¹.

На етапі становлення українсько-румунських відносин у листопаді-грудні 1917 року обидві держави були зацікавлені в поглибленні зв'язків насамперед у військовій і торгово-економічній сферах. Спільний інтерес для Києва і Ясс становила боротьба проти поширення більшовизму та зазіхань Радянської Росії на територіальну цілісність як УНР, так і Румунії.

13 грудня 1917 року генерал К. Коанда звернувся до Генерального Секретарства міжнаціональних справ з проханням аби український уряд відпустив на Румунський фронт 2000 румунських вояків-волонтерів, які зібралися у Києві, забезпечивши їх рушницями і відповідним спорядженням². Цих солдат румунське військово керівництво хотіло використати для придушення більшовицьких виступів. Як видно з архівних документів це прохання румунської сторони було задоволене³.

Також румунський представник у Києві клопотав перед українським урядом аби той ужив усіх заходів щоб більшовицькі війська, що діяли на території України не рушили на Бессарабію. Як зазначалося у зверненні Генерального Секретарства міжнаціональних справ до Генерального Секретарства військових справ: «...генерал Коанда прохає вжити заходів аби не допустити можливість подібних виступів»⁴.

Тяжка продовольча ситуація в Румунії, нестача харчів для армії і населення поставили її перед загрозою голоду. У зв'язку з цим румунська влада була змушена шукати порозуміння з Києвом і для вирішення цієї болючої проблеми.

¹ Шульгин О. Сторінки споминів / О.Шульгін // Тризуб. – 1927. – № 46. – С. 7.

² ЦДАВО України, ф. 2592, оп. 4, спр. 4, арк. 2.

³ Там само.

⁴ Там само. – Арк. 1.

16 грудня 1917 року генерал К. Коанда спільно з французьким віце-консулом у Києві Арке лобював питання щодо можливості закупівлі в Україні хліба. З цією метою в грудні 1917 року до Києва з Ясс прибула спеціальна французька місія на чолі з інтендантом Массо¹.

Однак, не дивлячись на спільні інтереси і вигоди від поглиблення співпраці, існувало як мінімум дві суттєві обставини, які стояли на заваді добросусіднім відносинам Києва і Ясс*.

По-перше, вже з грудня 1917 року почався процес переорієнтації української зовнішньої політики з проантантівського напрямку, на заключення миру і отримання військово-політичної допомоги від держав Четверного союзу. Така зміна зовнішньополітичних орієнтирів не могла не викликати негативну реакцію як зі сторони Румунії, так і зі сторони інших країн Антанти, чим автоматично зараховувала молоду Українську Народну Республіку до ворожого табору.

По-друге і найголовніше це те, що вже наприкінці 1917 року у відносинах між урядами УНР і Румунського королівства гостро постало питання приналежності Бессарабії, значну частину населення якої становили етнічні українці.

Так, станом на 1915 рік населення Бессарабської губернії загалом складало 2 млн. 686 тис. чоловік. 47,6 % усього населення становили молдовани, 19,6 % українці, за ними йшли євреї (11,8 %) і росіяни (8 %)². Переважну більшість українське населення мало в трьох повітах Бессарабії, а саме в Хотинському, Аккерманському та Ізмаїльському³. Також маємо брати

¹ ЦДАВО України, ф. 2592, оп. 4, спр. 4, арк. 5.

* Ясси були тимчасовою столицею Румунії, у зв'язку з окупацією Бухаресту німецькими військами.

² Несук М. Д. Бессарабське питання в українсько-румунських відносинах... – С. 153.

³ ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр. 186, арк. 11, 16.

до уваги й ту обставину, що в інших центральних повітах Бессарабії українське населення хоч і становило меншість, але все ж складало другу за чисельністю етнічну групу. Також значна частина молдовського населення тяжіла до зближення з Україною, оскільки мала з нею тісні економічні зв'язки і відкидала популярні в молдовському середовищі ідеї об'єднання з Румунією.

З вибухом Лютневої революції в Бессарабії, так само як і в інших частинах Російської імперії, розпочався стрімкий процес національно-культурного і політичного відродження. Його провідником стала заснована у квітні 1917 року Молдовська національна партія, яка активно виступала за проголошення автономії бессарабських земель в складі Росії, і в той же час за поглиблення політичних і економічних зв'язків з Румунським королівством¹.

Після приходу до влади в Росії більшовиків молдовські національно-демократичні сили відверто засудили цю незаконну узурпацію влади.

Протягом жовтня-листопада 1917 року відбулося формування так званого Бессарабського парламенту, ще більш відомого під назвою Сфатул Церій. Більшість депутатських мандатів у його стінах отримали депутати-молдовани. Вже 21 листопада 1917 року відбулось його перше засідання.

2 грудня 1917 року Сфатул Церій своїм актом проголосив Бессарабію Молдовською Народною Республікою. Новопроголошене державне утворення вважалось невід'ємною складовою Російської федеративної демократичної республіки, що мала постати вразі перемоги над більшовиками. Тоді ж було створено виконавчий орган влади МНР – Раду Генеральних Директорів, що фактично в деякій мірі була прототипом Генерального Секретаріату України².

¹ Матвієнко В. М. Українська дипломатія 1917 – 1921 років... – С. 23–24.

² Несук М.Д. Бессарабське питання в Українсько-Румунських відносинах... – С. 154.

Як не дивно, але Українська Центральна Рада схвально зустріла рішення Сфатул Церія, оскільки воно безпосередньо відповідало підтримуваному Радою принципу самовизначення народів і окраїн. Окрім того, в проголошеному Центральною Радою Третьому Універсалі Бессарабія не була включена в межі Української Народної Республіки. Питання ж приналежності до України повітів з переважаючим українським населенням відповідно до Універсалу мало бути встановлене «...по згоді зорганізованої волі народів»¹. На думку авторів Третього Універсалу таке формулювання давало підстави в подальшому шляхом переговорів з МНР і шляхом організації демократичних референдумів остаточно визначити долю тих прикордонних земель де проживало українське населення.

Розпочатий молдовськими національно-демократичними силами державотворчий процес викликав обурення і протест зі сторони більшовицького керівництва.

Вже на початку грудня 1917 року в Бессарабії, так само як і Україні, почалися військові виступи пробільшовицьких сил, які за будь-яку ціну прагнули повалити місцеві демократичні органи влади і проголосити радянську диктатуру.

У цих складних умовах, коли у МНР не було достатніх військових сил для боротьби з більшовицькою агресією, її керівництво плекало надії насамперед на допомогу зі сторони України і Антанти, а не Румунії, в якій вбачали загрозу власній державності.

Тому, 8 грудня 1917 року на засіданні Ради Генеральних Директорів було вирішено одну делегацію до Одеси для переговорів з представниками УНР, а іншу до Ясс, де перебувала ставка командуючого Українським

¹ Історія України від найдавніших часів до сьогодення. Збірник документів і матеріалів. – Київ-Чернівці: Книги – XXI, 2008. – С. 548.

фронтом* генерала Д. Щербачова і де знаходилися військові місії Франції, Великої Британії та США¹.

Під час переговорів в Одесі з українським військовим комісаром підполковником В. Поплавком молдовська делегація запевняла його у необхідності і бажаності введення українських військ у Бессарабію, наголошуючи на тому, що це є в безпосередніх державних інтересах УНР. У відповідь представники МНР «...отримали пораду звернутися до Румунії»². Таку антидержавну і в деякій мірі зрадницьку позицію українського представника можна виправдати лише тією обставиною, що на грудень 1917 року УНР так само перебувала у вкрай складному військово-політичному становищі. Українська армія перебувала ще у зародковому стані й офіційний Київ сам потребував невідкладної військової допомоги у боротьбі проти поширення більшовизму і революції.

Подібну ж відповідь представники МНР отримали і в Яссах, де їм так само порадили звернутися по допомогу до румунського уряду³.

Складне становище Молдовської Народної Республіки було вигідне для Румунії. Втративши більшу частину своїх територій на користь держав Четверного союзу Румунське королівство вбачало в Бессарабії певну компенсацію за свої воєнні невдачі.

Вже з листопада 1917 року румунський уряд розпочав виношувати плани щодо прилучення межиріччя Дністра і Прута до своїх володінь.

Ці плани королівського двору також підігрівалися як Німеччиною з однієї сторони, так і Антантою з іншої. Офіційний Берлін розглядав Бессарабію як розмінну монету в майбутніх сепаратних переговорах з

* Український фронт виник у грудні 1917 року, в результаті злиття Румунського і Південно-Західного фронтів російської армії.

¹ ЦДАВО України, ф. 2592, оп. 1, спр. 123, арк. 6.

² Там само.

³ Там само. – Арк. 6–7.

Румунією. Німці були готові погодитися на анексію Бессарабії румунами у разі якщо останні підуть на підписання з Четверним союзом перемир'я і в подальшому миру, і фактично відмовляться від вже зайнятих Центральними державами румунських земель.

У свою чергу Антанта використовувала бессарабське питання як засіб заохочення румунського уряду продовжувати війну. Французькі і англійські дипломати запевняли королівський двір, що у разі продовження Румунією війни їх уряди гарантуватимуть закріплення східних кордонів королівства по річці Дністер. Також лідери Антанти вже в листопаді-грудні 1917 року не заперечували проти введення румунських військ у Бессарабію, прагнучи таким чином зупинити поширення більшовизму. Як зазначає дослідник цієї проблеми В. Боєчко: «Активну участі у підготовці та здійсненні інтервенції...Румунії в Бессарабію взяли Сполучені Штати Америки. Вони виступили в ролі фінансиста збройного нападу королівських військ...»¹.

Виснажена важкими воєнними невдачами і катастрофічним соціально-економічним становищем, а також у зв'язку з відсутністю достатніх військових сил і підтримки російської армії Румунія змушена була піти на примирення з пронимецьким блоком. 26 листопада 1917 року у Фокшанах між Румунією і Четверним союзом було підписано перемир'я. Припинення воєнних дій автоматично розв'язало румунському уряду і військовому командуванню руки для реалізації планів по анексії Бессарабії².

Наприкінці грудня 1917 року військово-політичне становище МНР стало вкрай складним. 31 грудня більшовицькі військові частини оволоділи ключовими об'єктами столиці МНР Кишинєва.

У таких умовах молдовські національні сили і Сфатул Церій почали все більше схилитися до запрошення на допомогу румунських військ. На початку

¹ Боєчко В. Д. Спільна боротьба трудящих України і Молдавії... – С. 55.

² Кройтор В. Бессарабська проблема в українсько-румунських політичних відносинах... – С. 5.

січня 1918 року на адресу румунського уряду надходило багато листів і телеграм від керівництва МНР з проханням надати військову допомогу у боротьбі з пробільшовицькими силами. Також у цей час активізували свою діяльність прорумунські сили, що мали своїх представників у Сфатул Церії та Раді Генеральних Директорів МНР. Їх емісари увійшли в неофіційний зв'язок із урядом Румунії з метою вироблення спільного плану щодо прилучення Бессарабії до королівства. 3 січня 1918 року Рада Міністрів Румунії ухвалила рішення про надання військової допомоги МНР. Тоді ж посол Румунії у США К. Ангелеску поінформував Вашингтон, що його уряд, «в погодженні з урядом Молдовської республіки...надав румунські війська в розпорядження вказаного уряду»¹.

Вже 12 січня 1918 року румунські війська увійшли на території Бессарабію, а 13 січня було повністю очищено Кишинів від більшовиків.

Введення військ на територію МНР позиціонувалося румунським урядом як тимчасовий акт, метою якого є очищення краю від більшовизму і відновлення порядку і законності.

З огляду на це Українська Центральна Рада схвально зустріла такий крок Румунії, оскільки сподівалася, що перемога над більшовиками в Бессарабії в подальшому призведе до перемоги над ними і в Україні. Як наголошував О.Шульгин: «...румуні дійсно зайняли деякі пункти Бессарабії, але це не можна трактувати як окупацію, бо це зроблено тому, що більшовики хотіли одрізати Румунський фронт од тилу...»². Також з цього приводу було зроблено заяву Генерального Секретарства міжнаціональних справ в якій говорилося, що «...саме Румунське Правительство, так само як і

¹ Боечко В. Д. Спільна боротьба трудящих України і Молдавії... – С. 55.

² Кройтор В. Бессарабська проблема в українсько-румунських політичних відносинах... – С. 5.

Правительство Української Республіки вважає цю окупацію тимчасовою. Будучина Бессарабії повинна бути вирішеною нею самою»¹.

Більше того в середовищі українського естеблішменту у тих критичних умовах, коли радянські війська стояли майже під Києвом, було сподівання а допомогу румунської армії й навіть створення спільного антибільшовицького союзу. Так, 13 січня 1918 року голова українського уряду В. Винниченко, виступаючи на зібранні у Києві наголосив, що у разі якщо українці власними силами не впораються з більшовиками і анархією, то їм на допомогу прийдуть румуни².

Проте, дуже швидко проявилася справжня мета Румунії. Одразу ж по оволодінню Бессарабією румунські війська розпочали утиски і переслідування українського населення, яке на своїх зібраннях активно виступало за прилучення до України.

Рішення про приєднання до України були прийняті ще в грудні 1917 року на земських зібраннях Аккерманського, Сорокського, Хотинського, Ізмаїльського і Бендерського повітів³. Так, наприклад 10 січня 1918 року селянський з'їзд Аккерманського повіту виніс постанову: «Приєднати Аккерманський повіт до України як автономної частини Російської республіки, одержавши гарантію персональної автономії дрібних національностей і закріплення завойованих революцією основ...»⁴.

Однак, усі вищезгадані резолюції і бажання українського населення залишилися фактично без відповіді, оскільки Центральна Рада і уряд УНР у січні-лютому 1918 року вели напружену боротьбу з радянськими військами й не мали реальних військово-політичних сил для реагування на події в Бессарабії.

¹ ЦДАВО України, ф. 2592, оп. 1, спр. 59, арк. 3.

² Боечко В. Д. Спільна боротьба трудящих України і Молдавії... – С. 55.

³ ЦДАВО України, ф. 2592, оп. 1, спр. 123, арк. 53 зв.

⁴ Сергійчук В. Етнічні межі і державний кордон України... – С. 307.

Обійшли стороною бессарабське питання і проблему самовизначення місцевого українського населення й на Брестській мирній конференції. У подальшому цей прорахунок українського уряду румуни досить успішно використовуватимуть у своєму дипломатичному протистоянні з Києвом. Так, наприкінці січня 1918 року на звернення уряду УНР до Румунії у справі приналежності Бессарабії румунський міністр закордонних справ С.Авереску зауважував, «...що Рада, заявляючи свої нові претензії, забула, що, підписуючи у Бресті-Литовському мир, Україна не покликала ні на які права ні до території, ні до населення Бессарабії, яку вважала за цілком окрему державу, від якої її oddіляє Дністер...»¹.

24 січня 1918 року відбулось проголошення незалежності Молдовської Народної Республіки. У цей самий час Центральна Рада під тиском більшовицьких військ змушена була залишити Київ і таким чином втратила реальний контроль за життям українців в межиріччі Прута і Дністра.

Захист інтересів УНР і її громадян при Кишинівському уряді було покладено на Український Комісаріат з військових справ, який було утворено при Сфатул Церії наприкінці грудня 1917 року. Цей Комісаріат постав на основі української військової Ради Кишинівського гарнізону, що виникла одразу ж із вибухом революційних подій в 1917 році².

Фактично Комісаріат виконував функції українського дипломатичного представництва в МНР. Основна його робота полягала у реєстрації українських громадян, що перебували на території МНР, у видачі усім бажаючим отримати українське громадянство спеціальних тимчасових посвідчень замість паспортів. Також Комісаріат займався захистом інтересів

¹ Пономарьов О. Бессарабське питання в українсько-румунських відносинах... – С. 45.

² ЦДАВО України, ф. 2592, оп. 1, спр. 59, арк. 11–12.

українських громадян перед місцевою владою, надавав їм за потребою грошові позики й іншу матеріальну допомогу¹.

На початку березня 1918 року між румунським і німецьким урядами розпочалися попередні переговори і консультації щодо вироблення прийнятних для обох сторін умов майбутнього мирного договору. Ключовим пунктом обговорення було питання подальшої долі Бессарабії.

Керманічі Румунії чудово розуміли, що для Німеччини і її союзників встановлення миру на Сході є життєво необхідним. Враховуючи цю обставину офіційні Ясси намагалися виторгувати для себе найбільш прийнятні умови, у тому числі й остаточно розв'язати на свою користь бессарабське питання.

Посилення політико-дипломатичної активності навколо Бессарабії і поява реальної загрози її примусового об'єднання з Румунією змусили український уряд, що вже повернувся до Києва, відповідно реагувати.

3 березня 1918 року голова Ради Народних Міністрів УНР В. Голубович надіслав уряду Румунії та урядам країн Четверного союзу ноту в якій зазначалося: «Українське Правительство глибоко заінтересоване в долі пограничної області Української Республіки – Бесарабії. Не зважаючи на те, що області двох межуючих народів, українського і молдаванського, взаємно перемежуюються, не підлягає сумніву, що в північній частині бесарабської території живуть переважно українці, а в полудневій (між гирлами Дунаю і Дністра коло берегів Чорного моря) мають вони відносну більшість, і таким чином Бессарабія щодо свого етнографічного, економічного і політичного положення творить одну неподільну цілість з основною територією Української Народної Республіки. Володіючи значною частиною Чорноморського побережжя, в західній частині якого лежить великий економічний центр Одеса, з яким саме зв'язана ціла полуднева Бесарабія, Українське Правительство вважає, що всяка зміна бувшої російсько-

¹ ЦДАВО України, ф. 2592, оп. 1, спр. 59, арк. 12–12 зв.

румунської грядиці, особливо в її північній і полудневій частинах, глибоко нарушує політично-економічні інтереси Української Республіки»¹.

Зазначена нота залишилася без відповіді зі сторони румунського зовнішньополітичного відомства.

Натомість, вже 5 березня 1918 року румунський представник у Києві генерал К. Коанда повідомив міністра закордонних справ УНР М. Любинського про свій від'їзд до Румунії. Зокрема в зверненні генерала говорилося, що «...Королівський Уряд Румунії тимчасово викликає мене до Краю, тому я поручив полковникові К. Піетрару з румунської армії на Україні, котрий перебуває у Києві, заступати мене під час моєї відсутності при Раді Міністрів Української Народної Республіки у всіх справах, які відносяться до інтересів Румунського уряду»².

Таким чином, румунський уряд дипломатичною мовою дав зрозуміти офіційному Києву, що він чітко налаштований на вирішення бессарабського питання на свою користь, навіть шляхом військово-політичного протистояння з Україною.

Сигналом до початку реалізації румунським урядом і військовими планів по приєднанню Бессарабії стало підписання 18 березня 1918 року між Румунією і державами Четверного союзу в містечку Буфта (під Бухарестом) прелімінарного мирного договору.

Вже 9 квітня 1918 року під тиском румунського уряду і військ, що розташовувалися в Кишиневі, сейм Бессарабії Сфатул Церій проголосив акт прилучення Бессарабії до Румунії³. Треба зазначити, що на рішення Сфатул Церія, окрім загрози зі сторони румунських військ, вплинуло й те, що Україна, яка була в той час територією боротьби між більшовиками і соціалістичним урядом Української Центральної Ради, вважалася менш

¹ Дорошенко Д. Історія України 1917 – 1923... – С. 139.

² ЦДАВО України, ф. 2592, оп. 1, спр. 33, арк. 16.

³ Матвієнко В. М. Українська дипломатія 1917 – 1921 років... – С. 35.

надійною опорою порядку, ніж королівська Румунія. Крім того, Центральна Рада видаючи свій Третій Універсал і проголошуючи в ньому право територій на самовизначення, в тому числі і Бессарабії, тим самим дала румунам підґрунтя вважати ніби Україна відмовлялася від своїх прав на Бессарабію. Проте, як видно з телеграми від 12 квітня 1918 року з міста Бендери до Києва, українці Бессарабії не підтримали акт входження їх краю до Румунії й висловили свою прихильність Українській Народній Республіці¹.

Загарбницькі дії румунської влади по відношенню до Бессарабії засудила Рада київської єврейської громади, яка направила міністру закордонних справ України лист в якому зазначалося що дана громадська організація «...має честь передати резолюцію, прийняту загальними зборами Ради. Загальні збори єврейської общини міста Києва...протестують енергійно протів нового політичного переступлення зі сторони Румунії, котра допустилась фальсифікацій загального мненія насильно примусила до свого панства всю Бессарабію не питаючи...народів, там живущих, чим нарушила принципальну засаду самоопреділення народів»².

Після анексії румунськими військами території в межиріччі Дністра і Прута, румунський уряд розпочав переслідування проукраїнськи налаштованих громадських і політичних діячів. В Бендерах, як приклад, місцевий префект дав розпорядження конфіскувати українські періодичні видання, а з Кишинева, внаслідок насильницької румунізації, протягом квітня-липня 1918 року виїхало біля трьох тисяч осіб українського походження. На території Сорокського і Білецького повітів північної Бессарабії, де проживала переважна більшість українського населення, румунські солдати нав'язували місцевому люду румунську мову й періодику³.

¹ ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр.186, арк. 108.

² Там само, ф. 2592, оп. 1, спр. 59, Арк. 10.

³ Сергійчук В. Етнічні межі і державний кордон України... – С. 310.

Щодо румунських репресій відносно українського населення повідомляв у своїй телеграмі українському уряду член Климоутської волосної земської управи В. Левицький, де він зазначав, що прихід у Бессарабію румунських військ супроводжувався розстрілами і знущаннями над місцевим населенням. За його інформацією в перші дні перебування румун в місті Сорокибуло розстріляно 18 чоловік, а всього по сорокському повіту страчено 74 чоловіки¹. Єдиним засобом для спасіння українців Бессарабії В. Левицький вважав введення в райони сорокського і білецького повітів австро-українських військ, які мали там залишатися до вирішення бессарабського питання міжнародним шляхом².

Зайняття Бессарабії румунами призвело до втрат українським урядом великої кількості військового майна і обладнання, що знаходилося на Румунському (Українському) фронті.

Як видно з доповідної записки Начальнику Головного Управління Генерального Штабу армії УНР в Бессарабії і Румунії залишилося багато автомобільного майна різних українських авточастин. Так, у Яссах залишилася 6-та автомобільна рота, в м. Фельтичени 20-та автомобільна рота, яка нараховувала 75 легкових і вантажних автомобілів³.

Також велика кількість автомайна і поштово-телеграфного майна залишилася в Кишиневі⁴. Проте, як зазначалося у згаданій записці: «Вивезти ці машини і майно зараз не можливо по-заяк влада Румунії і Бессарабії не дозволяє»⁵.

¹ ЦДАВО України, ф. 2592, оп. 1, спр. 59. – Арк. 8.

² Там само.

³ Там само. – Спр. 60. – Арк. 5.

⁴ Там само. – Арк. 1.

⁵ Там само. – Арк. 5.

Ворожі дії Румунії та заклики українського й частини молдавського населення Бессарабії до уряду УНР спонукали останній діяти рішуче у відстоюванні українських національних й територіальних інтересів.

Як тільки український посол у Німеччині О. Севрюк дізнався про події в Кишиневі, він надіслав до Києва повідомлення, в якому радив українському уряду «... в справі бессарабській негайно учинити велике заворушення, ... бо від того враження, яке покажуть круги нашого правительства... залежить справа Бессарабська».¹ Посол радив надіслати протест і ультимативні вимоги румунському уряду, а також підключити до вирішення цієї справи українську й європейську пресу. Наприкінці своєї телеграми О. Севрюк зазначив: «Взагалі треба робити як найбільше шуму, і дати німцям зрозуміти, що таке вирішення справи бесарабської зробить наші взаємовідношення затрудненими»².

13 квітня 1918 було прийнято постанову Української Центральної Ради щодо Бессарабії в якій зазначалося:

- 1) «Що вона не визнає рішення «Сфатул-Церія» про прилучення Бессарабії до Румунського королівства актом вільного виявлення волі всіх народів, що населяють територію Бессарабії, й тому Українська Народна Республіка вимагає здійснення вільного бажання мешканців тих частин Бессарабії, які виявили або вільно виявляють свою волю прилучитися до Української Народної Республіки;
- 2) Українська Центральна Рада доручає Раді Народних Міністрів звернутися до Румунії, а також до держав почв'рного союзу з нотою-протестом проти тої системи утисків і насильства над національностями, що населяють Бесарабію. Не вважаючи бесарабську справу за вирішену актом 9-го квітня, Українська Центральна Рада доручає Раді Народних Міністрів вжити всіх

¹ ЦДАВО України, Ф. 3766, оп. 1, Спр.186, арк. 109.

² Там само.

заходів, які будуть до її розпорядження, щоб у найскорішій часі було рішено долю Бессарабії в порозумінні з Українською Народною Республікою і по свободному вияву волі всього населення Бессарабії»¹.

Відповідну ноту протесту за підписом голови уряду УНР В. Голубовича було надіслано румунській стороні.

20 квітня 1918 року румунський уряд надіслав до Києва відповідь у якій наголошувалося на добровільному об'єднанні Бессарабії з Румунією та стверджувалося, що королівський уряд «...не знає жодної частини Бессарабії, де б населення вважало себе за українців і висловлювало бажання належати до України».² Також румунський уряд нагадав Києву, що під час вироблення і підписання Брестського мирного договору українська делегація не висунула жодних претензій на Бессарабію. Таким чином, румунська сторона відхилила українські протести³.

Вищезгаданий громадсько-політичний діяч В. Левицький, який добре розумівся на бессарабській проблематиці, у своєму зверненні до українського політичного керівництва радив з метою вирішення бессарабського питання реалізувати низку політичних і економічних кроків. Насамперед, пропонувалося зайняти українськими підрозділами нейтральну зону між румунськими і австрійськими військами, що дислокувалися в Бессарабії (Атакська і Климоуцька волості). Також наголошувалося, що значним політичним успіхом було б усунення з одної з одної чи декількох бессарабських повітів впливу румун. На думку В. Левицького це дало б змученому місцевому населенню надію на перемогу Україні⁴.

Автор звернення пропонував домогтися від румунської сторони дозволу на відкриття українських особливих комісаріатів для охорони українського

¹ ЦДАВО України, ф. 2592, оп. 1, спр.123, арк. 16.

² Дорошенко Д. Історія України 1917 – 1923... – С. 140.

³ Там само.

⁴ ЦДАВО України, ф. 2592, оп. 1, спр.123, арк. 207.

населення. Окрім того, наступним кроком мали бути створені у Хотинському та Аккерманському повітах спеціальні друковані органи, які мали викривати ганебну політику румунського уряду по відношенню до українського і молдовського населення. В. Левицький зауважував, що важливо офіційно сповістити населення Бессарабії про намір українського уряду зберегти автономію бессарабських земель у тісному федеративному зв'язку з Україною¹.

З метою прилучення бессарабського населення тих районів, які були зайняті австрійськими військами пропонувалося вимагати від австрійського командування припинення реквізицій серед місцевого люду і встановити на кордоні контроль за вивозом товарів з Бессарабії. Для отримання більшої підтримки населення український уряд, на думку В. Левицького, мав домогтися звільнення незаконно арештованих в Хотинському і Сорокському повітах².

У підсумку свого звернення автор наголошував, що протидіяти входженню Бессарабії до Румунії можна шляхом зібрання народних з'їздів, які б висловлювалися проти цього, а також завдяки співпраці з окремими фракціями Сфатул Церія, що могли б зібратися в Хотині й прийняти відповідну протесну резолюцію³.

Уряд УНР, не маючи військової сили й міжнародної підтримки в цьому питанні, мусив обмежитися протестами й де-факто визнати втрату Бессарабії.

На відміну від керівництва УНР, уряд гетьмана П. Скоропадського, що прийшов до влади 29 квітня 1918 року, зайняв більш жорстку позицію в питанні румунської анексії Бессарабії. Як зазначав Д.Дорошенко: «нове гетьманське правительство стало на тому, що окупація та примусове

¹ ЦДАВО України, ф. 2592, оп. 1, спр.123, арк. 207–208.

² Там само. – Арк. 208.

³ Там само.

прилучення Бессарабії румунами є актом насильства і противиться бажанню самої людности...»¹.

11 травня 1918 р. було видано постанову Ради Міністрів Української Держави за підписами Голови Ради міністрів Ф. Лизогуба та міністра торгу і промисловості С. Гутника «Про заборону вивозу товарів до Румунії і Бессарабії»². Як зазначалося у документі: «Зважаючи на те, що Бессарабія анексована Румунією і що умови політично-господарських відносин ще не встановлені, вивіз за кордон всяких товарів в Румунію та Бессарабію безумовно забороняється, поки не буде врегульовано питання про долю Бессарабії, правомірність її приєднання»³. Так, коли до Ради Міністрів звернувся одеський Південний союз кредитних і ощадних товариств, з проханням дозволити вивіз товарів до Бессарабії, то йому надійшла відповідь, що «...згідно з рішенням Ради Міністрів не може бути поки дозволений ніякий товарообмін з Бессарабією»⁴.

У ноті гетьманського уряду від 5 червня і ноті-відповіді королівського уряду від 19 червня 1918 р. було чітко окреслено позиції обох сторін щодо Бессарабії. Уряд Української Держави відкидав акт Сфатул Церія про приєднання Бессарабії до Румунії наголосивши, що «...представник румунського правительстава перед голосуванням «Сфатул Церія»...поставив питання про приєднання Бессарабії до Румунії в ультимативній формі»⁵. На думку української сторони це суперечило демократичним нормам самовизначення українського населення і є незаконним. Також, у листі українського уряду обґрунтовувався історичний зв'язок Бессарабії з Україною, причому наголошувалося, що молдавське населення не складає

¹ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле... – С. 295.

² Там само. – С. 140.

³ Боечко В., Ганжа О., Захарчук Б. Вказ. праця. – С.39.

⁴ ЦДАВО України, ф. 1118, оп. 1, спр.3, Арк. 25.

⁵ Дорошенко Д. Історія України 1917 – 1923... – С. 142.

більшості в краї. Таким чином, офіційний Київ продовжував не визнавати анексії і прав Румунії на Бессарабію, залишаючись на позиції того, що «...з життєвого,...стратегічного і економічного мотивів Правительство Української Держави повинно настоювати на приналежності політично-автономної Бессарабії до Української Держави, до чого вона має всі права і чого бажає величезна більшість населення Бессарабії».¹ У свою чергу Королівський уряд на сторінках свого послання виклав обґрунтування, які виправдовували приєднання Бессарабії до Румунії².

У зв'язку з загостренням Бессарабської проблеми та антиукраїнськими діями румунського уряду, Рада Міністрів Української Держави відкликала з Румунії посла УНР М. Галагана.* Також, не дивлячись на те, що 21 червня 1918 року П. Скоропадський підписав указ про заснування на території Румунського королівства посольства другого розряду, воно так і не розпочало своєї роботи через відсутність порозуміння між Україною та Румунією³.

Відсутність українського посла в Румунії компенсувалася консульськими установами. Так, з липня 1918 року виконуючим обов'язки генерального консула України в Ясси було призначено К.Чоботаренка, який

¹ Дорошенко Д. Історія України 1917 – 1923... – С. 142.

² Там само. – С. 143.

* М. Галаган 5 квітня 1918 року був призначений урядом УНР послом до Румунії. Головним завданням місії М. Галагана було надання румунському уряду нот протесту проти приєднання Бессарабії до Румунії. Також український дипломат мав займатися вирішенням питання про повернення військового майна до України (вартістю в декілька мільйонів карбованців), й одночасно проведенням переговорів з румунським урядом про визнання ним незалежності й суверенітету Української Народої Республіки.

³ ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр. 22, арк. 11.

був добре обізнаний із ситуацією в Румунії. Віце-консулом до Галацу гетьманський уряд затвердив С.Білецького¹.

У липні-жовтні 1918 року відносини України з Румунією підтримувалися на рівні Генерального консульства, яке займалося поточною роботою: вивезенням до УНР військового майна, поверненням військовополонених, контролем за тим, хто повертався в Україну (реєстрація та надання перепусток), прийняттям заяв про бажання отримати українське громадянство, захистом інтересів і прав українців перед румунською владою, видачею різноманітної допомоги українським громадянам².

Активно К. Чоботаренко займався справою повернення українського майна, що було захоплене румунами ще на початку 1918 року. У цьому питанні йому допомагали секретар Г. Кругліков, колишній секретар посольства УНР в Румунії Л. Ламбріонідіс, який на той час займав посаду секретаря української делегації до країн Четверного союзу в Бухаресті³.

Наприкінці серпня 1918 року К. Чоботаренко направив на ім'я Д. Дорошенка доповідну записку, в якій пропонував відкрити на території Румунії ряд консульств. На його думку їх мало бути вісім. Три мали розміщуватися у Валахії, п'ять в межах Молдови⁴. Це мало сприяти поглибленню торгово-економічних відносин України і Румунії. Однак, за браком коштів реалізувати цей задум так і не вдалося.

¹ ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр. 3, арк. 49; Там само, спр. 24, арк. 12, 18; Каптару В. Український комісар в Румунії Корнелій Чоботаренко [Електронний ресурс] / В. Каптару. – Режим доступу: <http://old.rrr.ro/arh-art.shtml?lang=12&sec=444&art=70452>

² Каптару В. Український комісар в Румунії Корнелій Чоботаренко [Електронний ресурс] / В. Каптару. – Режим доступу: <http://old.rrr.ro/arh-art.shtml?lang=12&sec=444&art=70452>

³ Там само.

⁴ Там само.

К. Чоботаренко керував Генеральним консульством України в Румунії з червня до листопада 1918 року. Після відставки кабінету Ф. Лизогуба формування уряду було доручено С. Гербелю, перед яким гетьман П. Скоропадський поставив чітке завдання по створенню федерації України з майбутньою небільшовицькою Росією. Нова українська влада прийняла рішення замінити всіх українських представників у Румунії, у тому числі в середині листопада 1918 року було відкликано й К.Чоботаренка¹.

За період правління гетьмана П. Скоропадського було утворено спеціальну комісію під керівництвом сенатора С. Шелухіна, яка керуючись етнографічними принципами, визначила територіальні межі Української Держави, що мало допомогти в утвердженні кордонів країни. На території Бессарабії розмежування молдован і українців мало проходити по лінії від містечка Новоселиці (сучасний райцентр в Чернівецькій області) вздовж старого кордону з Румунією, включаючи до складу України весь Хотинський повіт, по лінії Атаки на Дністрі, далі по річці Дністер (населені пункти Сорока, Вад-Рашков, Дубосари, Григоріанів) до міста Бендери, а звідти до Аккерманського й Ізмаїльського повітів, які у відповідності з законопроектом про адміністративний поділ, що розроблявся гетьманським урядом у травні 1918 року, мали належати до Української Держави². Однак, варто зазначити, що за весь період існування Української Держави так і не було встановлено юридично оформленого кордону з Румунією, через невизнання гетьманським урядом анексії Бессарабії. Демаркацію кордону планувалося зробити після проведення спеціальних українсько-румунських переговорів, які, як відомо, так і не

¹ Каптару В. Український комісар в Румунії Корнелій Чоботаренко [Електронний ресурс] / В. Каптару. – Режим доступу: <http://old.rrri.ro/arh-art.shtml?lang=12&sec=444&art=70452>

² Сергійчук В. Етнічні межі і державний кордон України... – С. 310; ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр.186, арк. 15; ГАРФ, ф. Р-446, оп. 1, д. 18, л. 4 об.

відбулися. Фактично протягом травня-грудня 1918 року кордон між Україною і Румунією проходив по річці Дністер¹. Про це свідчить і повідомлення МЗС Української держави до міністерства шляхів, у якому головними прикордонними пунктами між Україною і Румунією визначаються міста Тирасполь і Рибниця².

У період з червня по серпень 1918 року зі сторони України відносно Румунії діяла економічна блокада й було обмеження дипломатичних зносини.

Наприкінці серпня 1918 року, виснажена війною й оточена з усіх сторін вороже налаштованими країнами Четверного союзу, Румунія опинилася перед загрозою голоду й економічної кризи. У зв'язку з цим королівський уряд змушений був піти на примирення з Києвом, аби отримати можливість завозити продовольство з території України.

Налагодження політико-дипломатичних відносин з Румунським королівством було вигідним й для українського уряду. На серпень 1918 року, через поразки Німеччини на західному фронті, склалася така міжнародно-політична ситуація, за якої гетьманський уряд потребував встановлення дипломатичних відносин з країнами Антанти. Тому, офіційне визнання України Румунією давало шанс на зближення з Англією і Францією, дипломатичні представники яких перебували у Яссах і Галаці.

В середині вересня 1918 року до Києва прибула румунська дипломатична місія на чолі з заступником міністра закордонних справ Румунії Концеску³. Між румунською делегацією й українським урядом велися переговори щодо розроблення і підписання двосторонньої торгово-економічної угоди.

¹ ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр.190, арк. 112.

² Там само, спр. 187, арк. 2.

³ Дорошенко Д. Історія України 1917 – 1923... – С. 143.

Парафування такої угоди між Україною і Румунією відбулося на початку жовтня 1918 року. Згідно її положень уряд Румунії отримав можливість вивозити з території України цукор, зернові культури, залізну руду й іншу, необхідну для промисловості, сировину. З свого боку Українська Держава могла закупати у Румунії фрукти, вино, морепродукти та ліс. Обидва уряди зобов'язалися відновити залізничне й морське сполучення, а також поштові, телеграфні й телефонні зносини між своїми країнами¹.

11 жовтня 1918 року гетьман П.Скоропадський затвердив склад надзвичайної дипломатичної місії до Румунії. Її головою було призначено генерала В. Дашкевича-Горбацького. Посаду старшого секретаря посів М.Догель, а перекладачем був В. Маєвський. Указом Ради Міністрів від 18 жовтня 1918 року урядовцем для особливих доручень при місії призначався С. Де-Вітт². Наприкінці жовтня 1918 року місія прибула до Ясс і була урочисто прийнята румунським королем.

Однак, українське посольство так і не змогло розпочати серйозної дипломатичної діяльності в Румунії. Капітуляція Австро-Угорщини і Німеччини підштовхнули румунський уряд і військове командування до розгортання на правому березі Дністра прикордонних військових комунікацій і створення низки митних пунктів, що реально свідчило про перенесення румунами свого кодону на правий берег Дністра.³ Окрім цього після відходу в листопаді 1918 р. австро-німецьких військ з північної частини Хотинщини румунські військові формування захопили всю Північну Буковину, яка була споконвічною українською землею.

10 грудня 1918 р. Сфатул Церій на своєму засіданні ухвалив постанову про скасування автономії Бессарабії й її повного входження як звичайної

¹ Дорошенко Д. Історія України 1917 – 1923... – С. 143–144.

² ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр.22, арк. 5.

³ Сергійчук В. Етнічні межі і державний кордон України... – С. 309.

провінції до Румунського королівства¹. Український уряд спробував протестувати проти цього рішення бессарабського парламенту, однак без підтримки Німеччини й через власні внутрішньополітичні проблеми змушений був змиритися з існуючим станом речей.

З приходом до влади Директорії було вирішено у відносинах з Румунією відійти від політики конфронтації та розпочати діалог щодо налагодження партнерських взаємин. У зв'язку з цим було вирішено на певний час зняти питання щодо анексії Румунією Бессарабії та Північної Буковини. На початок 1919 року, з посиленням військової агресії Радянської Росії проти УНР, а також поглибленням протистояння на західноукраїнських землях з Польщею, Румунія розглядалась українським урядом як ключовий партнер, на якого покладалися не аби які надії щодо матеріально-технічної та дипломатичної підтримки. У зв'язку з цим наприкінці грудня 1918 року до Румунії було направлено Надзвичайну Дипломатичну Місію УНР на чолі з Ю. Гасенком².

У свою чергу румунський уряд також чудово усвідомлював загрозу для своєї територіальної цілісності у разі, якщо більшовикам вдасться зломити опір УНР, тому активно йшов на переговори і співпрацю з українською стороною.

У середині січня 1919 року в Хотинському повіті Бессарабії спалахнуло антирумунське повстання у якому взяли участь українці і молдовани. Румунському уряду довелося вдатися до жорстких репресій й задіяти армію для придушення виступу. У результаті близько 4 тис. повстанців і більше 50 тис. мирного населення змушені були переправитися на лівий берег Дністра й шукати порятунку в Україні³.

Уряд УНР не надав Бессарабському повстанню жодної підтримки й фактично зайняв нейтральну позицію в цьому питанні. Як зазначав у своєму

¹ Матвієнко В. М. Українська дипломатія 1917 – 1921 років... – С. 39.

² Ковальчук М. А. Вказ. праця. – С. 116.

³ Там само.

листі міністр закордонних справ УНР В. Чехівський до Голови Надзвичайної Дипломатичної Місії УНР в Румунії Ю. Гасенка: «...дбаючи про непорушення добросусідських відносин між Україною та Румунією та уникаючи всього того, що цим відносинам пошкодити може, наші війська обеззброювали тих повстанців, що переходили до нашого берега, та інтернували їх в глибину України»¹.

На українсько-румунському кордоні регулярно виникали збройні сутички й різного роду інциденти між українцями і румунами. Аби унеможливити в подальшому провокації на кордоні урядом УНР у Кам'янці-Подільському було створено спеціальну комісію, яка мала займатися розв'язанням усіх українсько-румунських прикордонних конфліктів. Очолив означену комісію колишній міністр закордонних справ Української Держави Д. Дорошенко. Новостворений орган мав працювати у тісному контакті з Ю. Гасенком та румунським урядом. Останній у свою чергу «... підкреслив і своє бажання підтримувати добросусідські відносини та обіцяв нічого не вживати без повідомлення...центральної кам'янецької комісії»².

Протягом січня-березня 1919 року Армія УНР несла тяжкі втрати у боях з більшовицькими військами. Останні за бідь-яку ціну намагалися окупувати якомога більшу частину Правобережної України й організувати плацдарм для подальшого маршу на Захід, на допомогу угорським більшовикам, які 21 березня 1919 року проголосили встановлення радянської влади в Угорщині.

На початку квітня 1919 року Запорізький корпус, Південно-Східна та Південна група військ Східного фронту Армії УНР були відрізані червоними від основних українських сил й мусили відступати в напрямку Бессарабії, де єдиним засобом від повного знищення була можливість

¹ Власенко В. До діяльності Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Румунії... – С. 179.

² Власенко В. Документи і матеріали Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Румунії... – С. 132.

перейти на територію Румунії, а звідти передислокуватися в Галичину й об'єднавшись з основною українською армією, продовжити боротьбу проти Москви¹.

Проте, у цьому питанні українська сторона наштовхнулася на протидію зі сторони румунської влади, яка не поспішала з дозволом на прохід через її територію. Румунський уряд побоювався, що перехід озброєних українських частин через Бессарабію може викликати нові народні виступи на кшталт січневих подій 1919 року. Окрім того, румуни не хотіли погіршення відносин з Польщею, яка могла розцінити пропуск українських військ у Галичину як недружній по відношенню до себе акт, оскільки поляки вели в цей час напружену боротьбу проти УГА. Також допомога Армії УНР могла призвести до агресії з боку Радянської Росії, якій потрібен був будь-який привід аби вторгнутися в Румунію й прокласти собі шлях через її територію до радянської Угорщини.

Лише в середині квітня 1919 року, коли більшовицькі війська остаточно притиснули українські з'єднання до румунського кордону й готувалися до їх повного знищення, румунський уряд дав згоду на відступ Армії УНР на свою територію при умові її повного роззброєння і передислокації до Галичини під контролем румунських вояків.

16-17 квітня 1919 року українські частини успішно перейшли Дністер і опинилися на території Румунії. Також вдалося без особливих втрат переправити 90 локомотивів, 3 тис. вагонів, 10 аеропланів, більше 4 тис. коней, 120 гармат, 200 кулеметів, 56 автомобілів і багато іншого майна і озброєння².

Вже на початок травня 1919 року більша частина українських вояків опинилася в Галичині й успішно об'єдналася з основною українською

¹ Ковальчук М. А. Вказ. праця. – С. 117.

² Там само. – С. 120.

армією. Проте, військове майно румуни не поспішали передавати, посилаючись на різні проблеми і перешкоди.

Уряд УНР неоднаразово звертався до румунської сторони із закликом вирішити це питання, оскільки означене озброєння було конче необхідне для війни з більшовиками. Також на переговори до Румунії направлялися уповноважені для розв'язання цієї справи представники армії і уряду УНР, однак румуни й надалі робили все, щоб залишити майно під своїм контролем.

Наприкінці травня 1919 року з'явилася реальна загроза вторгнення більшовицьких військ в Галичину, через що польський уряд пішов на військово-політичне зближення з Бухарестом і запропонував об'єднати сили для протистояння червоним у Галичині. У зв'язку з цим румунські війська окупували південну частину Східної Галичини і сприяли передислокації зі своєї території в Західну Україну польської дивізії генерала Л. Желіговського, що значно підсилило польську армію в її наступі на позиції УГА¹.

Такі кроки румунського уряду були негативно сприйняті в середовищі українського політичного проводу, однак в оточенні С. Петлюри не бажали у тій військовій і міжнародно-політичній ситуації йти на загострення відносин з Румунським королівством і тому фактично відмовилися від будь-яких протестів і конфронтацій.

Свою рішучо негативну позицію висловив лише Ю. Гасенко, який заявив протест румунському уряду і оголосив про розрив дипломатичних відносин між УНР і Румунією, після чого виїхав до Швейцарії².

Такий демарш українського дипломатичного представника серйозно вплинув на ставлення Румунії до України і остаточно унеможливив

¹ Ковальчук М. А. Вказ. праця. – С. 122.

² Там само.

повернення військового майна. Українсько-румунські міждержавні відносини опинилися під загрозою.

Тому, 15 червня 1919 року на засіданні Ради Народних Міністрів УНР у Кам'янці-Подільському було вирішено направити до Бухареста в якості українського посла досвідченого політика, экс-міністра закордонних справ УНР в уряді С. Остапенка К. Мацієвича¹.

На засіданні РНМ під час розгляду питання відправки місії до Румунії зазначалося, що „число членів місії не фіксувати, а доручити Голові місії внести через Міністерство закордонних справ на розгляд Ради народних міністрів штати цієї місії”². Також наголошувалося, „що до персонального складу її то п. Мацієвичу не ставити ніяких формальних обмежень...інші відповідальні члени місії можуть входити в склад місії з членів партії соціалістів-федералістів і народних республіканців лише при умові, що комітети цих партій постановою дадуть згоду на співробітництво з сучасним Кабінетом”³.

20 червня 1919 року РНМ постановила асигнувати на потреби місії 1 млн. карбованців і заснувала при ній особливий фонд для вирішення першочергових дипломатичних і військово-політичних завдань у розмірі 2 млн. карбованців⁴.

До румунської столиці український посол прибув 21 липня 1919 року⁵. Як згадував К. Мацієвич у своєму листі до українського представника в Швейцарії М. Василька: „...я приїхав сюди на дуже зіпсований ґрунт. Нашому попередньому послові тут привелося зустрітися негативною дією

¹ ГАРФ, ф. 6087, оп. 1, д. 3, л. 33 об.

² Там же.

³ Там же.

⁴ Там же, л. 37 об.

⁵ Єпик Л. І. Листи І. Мазепи до К. Мацієвича (1919 – 1920 рр.) / Л. І. Єпик // Сумський історико-архівний журнал. – 2012. – № XVIII–XIX. – С. 12.

румунської політики, бо головні проводирі сиділи в Парижі і через те він повинен був мати діло з виконавцями чужих завдань, що далеко гірше завжди, як безпосереднє звертатись до самих авторів. Нас розцінювали як більшовиків другого сорту і коли при тім Пан Посол проявляв велику арrogантність, то при таких умовах робота Посла більше йшла на всякі дрібні суперечки...чим на справжню політичну діяльність”¹.

Захоплення румунами частини Східної Галичини і військова допомога полякам суттєво вплинули на позиції УГА, яка на початок червня 1919 року була затиснута польськими військами на невеликій території між Дністром і нижнім Збручем. Подальший контрнаступ сил УГА, так звана Чортківська офензива, не дала бажаного результату і 16-18 липня 1919 року західноукраїнські з'єднання змушені були перейти Збруч і об'єднатися з армією УНР в Кам'янці-Подільському.

У другій половині липня 1919 року об'єднанні українські сили розпочинають наступ проти більшовицьких військ з метою звільнення Правобережної України і подальшого взяття під контроль Києва і Одеси.

Такий розвиток подій був, у певній мірі, в інтересах Бухареста, який не бажав відродження на своїх східних кордонах нової червоної імперії. Тому перед українськими політиками і дипломатами вкотре постало завдання схилити Румунію на свій бік і завдяки їй заручитися матеріально-технічною і дипломатичною підтримкою Заходу.

Як зазначав К. Мацієвич, геополітичні інтереси України не суперечили інтересам Румунії і Польщі, навіть з огляду на спільні територіальні претензії і непорозуміння. На думку українського дипломата «...ці роз'єднуючі нас пункти легко усунути. Особливо, як мати на увазі те почування російської небезпеки, все одно чи большевицької, чи колчаковської. Для обох цих країн

¹ ЦДАВО України, Ф. 3696, оп. 1, спр. 172, арк. 1.

ця небезпека однакова й мирна неагресивна Україна для них гарантія їх державного покою... Росія – це їхня постійна погроза»¹.

Розуміючи своє тяжке становище український уряд фактично мав відмовитися від Бессарабії і Північної Буковини в обмін на лояльність Румунської держави.

Ще на конференції голів дипломатичних місій УНР, що проходила у Відні з 18 по 22 червня 1919 року лунали заклики домагатися своїх прав на спірні території і зокрема наголошувалося, що «в справі Буковини... всі заходи мають бути ужиті для одержання Чернівців і Сторожинця»². Бессарабія ж мала залишитися «...у тісному звязку з Україною, з застереженням національно територіальної автономії неукраїнської людності чи навіть федеративного становища цілого краю»³.

Проте, вже у липні-серпні 1919 року український уряд змушений був змиритися з фактом остаточної втрати Буковини і Бессарабії.

Це добре видно зі слів міністра закордонних справ УНР В. Темницького, озвучених ним на нараді послів УНР в Карлсбаді 6-14 серпня 1919 року, де він зазначив, що українським урядом робляться кроки до порозуміння з офіційним Бухарестом, через що «...зрікаються Бессарабії і сим коштом хочять вирватися з клітки в якій опинились»⁴.

Цю саму тезу підтверджував і посол УНР в Швейцарії М. Василько, який говорив, що платою за приязне відношення румунів до України є Бессарабія і Буковина⁵.

Успіхи українських військ на антибільшовицькому фронті наприкінці липня – в серпні 1919 року сприяли зближенню України і Румунії.

¹ ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 1, спр. 172, арк. 1.

² Там само, спр. 66, арк. 27.

³ Там само.

⁴ Там само, спр. 69, арк. 28.

⁵ Там само, спр. 177, арк. 7 зв.

На початку серпня 1919 року до Кам'янця-Подільського прибув представник від румунського уряду начальник канцелярії військового міністра полковник Вінтеш. 7 серпня на зустрічі з очільником Української держави С. Петлюрою, він висловив від імені свого уряду підтримку Українській Народній Республіці та обговорив з головним отаманом перспективи дружньої співпраці обох держав¹.

У серпні 1919 року з'явилася реальна надія на повернення хоча б частково українського військового майна. Тоді ж, торгівельному представнику УНР в Румунії А. Стрижевському вдалося направити до України декілька партій озброєння. Наприкінці серпня 1919 року у розпорядження армії УНР прибуло 300 тис. рушничних набоїв та близько 600 снарядів для гармат, а в другій половині вересня було надіслано ще 600 тис. набоїв і біля 2,6 тис. снарядів². Зазначена допомога позитивно вплинула на боєздатність української армії, однак для повноцінної боротьби з більшовиками потрібно було налагодити регулярне постачання відповідних вантажів. На це румунський уряд не наважувався, оскільки не хотів погіршення відносин з Польщею, а також проти такої допомоги були Франція і Англія, які активно сприяли білому руху. Як зазначав один з українських дипломатів у листі до К. Мацієвича: «Ви трохи помиляєтесь, коли гадаєте, що отриманість Румунії в допомозі нам залежить від невиясненості наших відносин до Польщі. Це певно має значення, але головна причина не в цьому, а впливах Антанти. Майте на увазі, що Румунія мала протест деяких представників (Англії) з приводу допомоги нам зброєю»³.

Поразка української армії в протистоянні з білогвардійськими і більшовицькими військами восени 1919 року призвела до втрати урядом УНР

¹ Ковальчук М. А. Вказ. праця. – С. 123.

² Там само. – С. 123.

³ ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 1, спр. 170, арк. 21.

контролю над переважною більшістю українських територій. Наприкінці листопада 1919 року Армія і уряд УНР опинилися в оточенні радянських, польських і денікінських військ. Сподівання на будь-яку допомогу зі сторони Румунії би марними, оскільки офіційний Бухарст не хотів йти через Україну на конфронтацію з Польщею і радянською Росією й волів займати у тій ситуації вичікувальну позицію.

Фактично наприкінці 1919 року уряд УНР остаточно вирішив піти на примирення і союз з Польщею й відмовитися від ідеї військово-політичного зближення з Румунією. Держава Ю. Пілсудського мала значно більший військовий потенціал і була зацікавлена у спільній з українцями боротьбі проти більшовиків.

Ще 1 вересня 1919 року у Варшаві українська делегація на чолі з полковником П. Липком уклала договір про перемир'я з Польщею терміном на один місяць. Згодом його можна було продовжити за згодою обох сторін¹.

Активна фаза українсько-польських переговорів щодо військово-політичного союзу розпочалася вже після переїзду уряду УНР до Польщі в грудні 1919 року. Логічним завершенням цих контактів став Варшавський договір, підписаний 21 квітня 1920 року.

У ситуації, коли зовнішня політика УНР цілком переорієнтувалася на Польщу, на румунське дипломатичне представництво покладалося завдання домогтися від Румунії дотримання нейтралітету в подальшому українсько-польсько-більшовицькому протистоянні і по можливості лояльного відношення до УНР.

Також, важливим завданням для українських дипломатів в Румунії було формування на її території українських військових частин.

Як писав К. Мацієвич у листі до посла УНР у Відні 4 березня 1920 року: «Ми маємо тут завдання зформувати дивізію. Практично наш план зводиться

¹ Радянсько-українська війна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Радянсько-українська_війна

до перевезення сюди бригади Вариводи з Чехії і відповідної кількості полонених в Італії. Тоді ми будемо мати тут взірцеву дивізію міцну, аполітичну, добре озброєну і карну. Всі попередні розмови з міністрами чеськими і італійськими вже закінчені і мається одержана їми згода Урядів. Вчора ми мали розмову досить для нас втішну в Головному Штабі, сьогодні я подаю ноту в цій справі Румунському Урядові і сподіваюсь, що на протязі тижня справа закінчиться, людей почнуть везти, одведені будуть касарні і почнеться практична організація, озброєння і т. п.»¹.

У майбутній війні головним завданням для українських підрозділів, які формувалися на території Румунії, за словами керуючого МЗС УНР А. Лівницького був похід до портів Чорного моря². Планувалося цими силами зайняти район Тирасполя, Роздільної та Одеси³.

Успішний наступ польсько-українських військ у квітні – травні 1920 року проти більшовиків раптово змінився у червні невдачами, коли радянські війська перейшли у контрнаступу. Після «Дива на Віслі» і стрімкого відступу червоних військ польське політичне керівництво вирішило піти на примирення з РСФРР. Вже протягом вересня-листопада 1920 року йшли переговори між польським і радянським урядами щодо припинення бойових дій. 9 листопада 1920 року між Варшавою і Москвою було укладено перемир'я⁴. Фактично, УНР залишилася сам на сам у війні з більшовицькою Росією. Після напружених боїв, залишившись без набоїв і військового спорядження, Армія УНР змушена була 21 листопада 1920 року перейти

¹ Власенко В. До діяльності Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Румунії... – С. 183–184.

² ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 1, спр. 170, арк. 3.

³ Власенко В. До діяльності Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Румунії... – С.184.

⁴ Польсько-радянська війна 1920 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Польсько-радянська_війна_1920

річку Збруч, що призвело до втрати урядом УНР контролю над територіями України і практично ознаменувало завершення національно-революційної боротьби. У такій ситуації українське посольство в Румунії фактично припинило свою політико-дипломатичну діяльність, хоча воно й існувало офіційно до 1923 року, коли його очільник К. Мацієвич виїхав з Румунії до Чехословаччини¹.

Таким чином, за період правління Української Центральної Ради і гетьмана П. Скоропадського Україна перебувала у політико-дипломатичному і торгово-економічному протистоянні з Румунією, уряди якої проводили загарбницьку політику по відношенню до бессарабських земель, значна частина яких мала великий відсоток українського населення. У зв'язку з цим українські національні уряди протягом 1917 – 1918 років прагнули вирішити бессарабське питання на свою користь. Проте, хитка внутрішньополітична ситуація в середині України в цей період завадила українським керівникам ефективно протистояти румунам. Директорія УНР, ведучи збройну боротьбу проти більшовиків і білого руху, не бажала погіршення відносин з Румунією, у зв'язку з чим, фактично відмовилася від претензій на Бессарабію і пішла на примирення з румунами.

¹ Єпик Л. І. К. А. Мацієвич – науковець, дипломат, громадсько-політичний діяч / Л. І. Єпик // Український історичний журнал. – 2007. – №. 1. – С. 130.

РОЗДІЛ 3

ПОЛІТИКО-ДИПЛОМАТИЧНА БОРОТЬБА УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛЬНИХ УРЯДІВ ЗА ВПЛИВ У ПІВНІЧНО-СХІДНОМУ ПРИЧОРНОМОР'І

3.1. Проблема Кримського півострова і політико-дипломатичні заходи урядів України щодо її вирішення.

Одним із найбільш болючих питань української зовнішньої політики періоду національно-визвольної революції 1917 – 1920 років була проблема Кримського півострова. Протягом багатьох віків Крим через своє важливе геополітичне значення яке він займає в Чорноморському регіоні був у сфері військово-політичних інтересів багатьох чорноморських держав. Володіння Кримським півостровом у всі часи давало суттєві переваги у боротьбі за контроль і панування над акваторією Чорного моря.

У зв'язку з цим побудова молодого Української держави і її міжнародно-політичне утвердження не могло бути реалізоване в повній мірі без розв'язання кримського питання на користь України.

Проте, впродовж 1917 року українське політичне керівництво відстоюючи позиції федеративного об'єднання з Росією та право народів на самовизначення, не приділила належної уваги кримській проблемі. В середовищі української політичної верхівки побутувала точка зору, що Крим не може бути включений до складу України, оскільки українці не мають більшості серед його населення. Таким чином, політична доля Кримського півострова, на думку діячів Української Центральної Ради мала бути визначена загальнокримським референдумом.

З падінням у березні 1917 року російського самодержавства в Криму розпочалося активне відродження кримсько-татарського національно-політичного руху. Яскравими організаторами і провідниками цього національного руху були татарські громадсько-політичні діячі Джафер Сайдамет і Челебі Челебієв.

Саме за їх активного сприяння у березні 1917 року в Сімферополі відбувся Перший Всекримський мусульманський з'їзд на якому було обрано Мусульманський виконавчий комітет, який фактично став праобразом тимчасового кримсько-татарського крайового уряду. Головою цього виконавчого органу було затверджено Ч.Челебієва. Також членом виконавчого комітету було обрано Д. Сайдамета, який очолив спеціальну комісію щодо вакуфного майна*¹.

Одразу ж по завершенню формування Мусульманського виконавчого комітету представники татарського політичного проводу розпочали створення кримсько-татарської політичної партії. У липні 1917 року Д.Сайдамет, Ч.Челебієв та ряд інших татарських політиків зініціювали створення Міллі фірки (у перекладі з татарської мови означає «Національна партія») до лав якої увійшло широке коло представників татарської інтелігенції та буржуазії².

В основі програми Міллі фірки лежали ідеї створення національно-культурної автономії кримсько-татарського народу в межах демократичної федеративної Російської держави. Проте, за словами головного редактора друкованого органу партії газети «Міллет» Асана Айвазова паралельно існувала й неофіційна програма, яка передбачала проголошення незалежної

* Вакуфне майно – це майно, яке було віддане державою або окремою особою на релігійні або благодійні цілі. У вакуфне майно може входити як нерухоме, так і рухоме невідчужуване майно, але лише те, що дає дохід і є невитратним.

¹ Головченко В. Кримське питання у зовнішній політиці Центральної Ради... – С. 108.

² Там само.

кримсько-татарської республіки під заступництвом або країн Європи, або ж Османської імперії¹.

У зв'язку з цими прагненнями татарського політичного естеблішменту протягом літа-осені 1917 року відбулося посилення протистояння між кримсько-татарським національним рухом і російським Тимчасовим урядом, який ні в якому разі не бажав втрати свій контроль над політичною ситуацією на півострові й допустити до проголошення татарами автономії. У подібній ситуації перебувала й Українська Центральна Рада, проти автономістських прагнень якої офіційний Петроград займав жорстку позицію.

Впродовж літа-осені 1917 року відбувається зближення українського і татарського національних рухів. Так, делегація від Мусульманського виконавчого комітету приймала активну участь у З'їзді поневолених народів, який за ініціативи Української Центральної Ради проходив у Києві з 8 по 15 вересня 1917 року. У ході роботи З'їзду з палкою промовою виступив представник Мусульманського виконкому С. Ідрісов, який від імені всього кримсько-татарського народу висловив подяку українцям за те, що вони дали поштовх національному визвольному руху на теренах колишньої Російської імперії. С. Ідрісов зауважив, що майбутнє Російської держави залежить від всіх народів, які входять до її складу і саме їх добровільний союз сприятиме зміцненню і процвітанню Росії². Проте, поряд із тим інший представник кримських татар А. Озенбашли наголосив, що «татари обстоюватимуть свободу всіх народів, але не дозволять...щоб хто-небудь другий верховодив у

¹ Милли Фирка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ru.wikipedia.org/wiki/Милли_Фирка

² Народна воля. – К., 1917. – 12 вересня; Головченко В. Кримське питання у зовнішній політиці Центральної Ради... – С. 108

Криму...»¹. Таким чином, татарськими діячами зроблено чіткий натяк, що кримсько-татарський національний рух буде протистояти і не допустить встановлення у Криму політичної гегемонії як російської, так і української.

Падіння у жовтні 1917 року в результаті державного перевороту Тимчасового уряду і прихід до влади в Росії партії більшовиків був одностайно засуджений і невідтриманий як українським так і кримсько-татарським національним рухом. Узурпування більшовиками влади ставило під загрозу прагнення українців і татар до виборення національно-культурної автономії, що у співробітництві з Тимчасовим урядом було реалізувати значно легше, а ніж у відносинах із партією В. Леніна. Окрім того, сама ідеологія і політична риторика більшовицької партії були ворожими національно-демократичним і федералістським устремлінням як Української Центральної Ради, так і Мусульманського виконавчого комітету і ряду інших впливових кримсько-татарських громадсько-політичних організацій.

7 листопада 1917 року Центральна Рада опублікувала свій Третій Універсал, який проголошував утворення Української Народної Республіки як невід'ємної частини майбутньої федеративної Росії. Також в Універсалі чітко прописувалися кордони новоствореного державного утворення і вказувалося, що до складу УНР входить Таврія без Криму².

Зазначена політична лінія уряду УНР була продовжена й після проголошення незалежності УНР та укладання Брестського мирного договору. 5 квітня 1918 року міністром закордонних справ УНР М.Любинським, під час офіційних переговорів з окремими представниками Всеросійського Мусульманського Військового Шуро (Ради), була зроблена заява про відсутність будь-яких намірів зі сторони українського уряду щодо

¹ Народна воля. – К., 1917. – 12 вересня; Головченко В. Кримське питання у зовнішній політиці Центральної Ради... – С. 108

² ЦДАВО України, ф. 1063, оп. 2, спр. 2, арк. 7; Історія України від найдавніших часів до сьогодення... – С. 548.

приєднання Криму до складу Української Народної Республіки, оскільки її межі вже чітко окреслені Універсалами та положеннями Брестського мирного договору¹.

Уряд гетьмана П. Скоропадського в питанні приналежності Кримського півострова зайняв позицію абсолютно протилежну позиції уряду УНР. Гетьманський уряд проголосив курс на об'єднання Криму з Українською Державою. Як підкреслював сам гетьман П.Скоропадський: «...Україна...не може жити, не володіючи Кримом, це буде якийсь тулуб без ніг»².

Тоді ж для українських дипломатів і урядовців було розроблено аналітичну записку, яка давала пояснення ключових моментів кримського питання. У документі зазначалося, що «...в справі території і меж УНР виникає питання про Крим, який III Універсалом...не було зараховано до України...і сталось так через те, що тоді Україна вважалася частиною майбутньої Російської Федерації, як і Крим теж мав бути федеративною частиною і мав обслуговувати Україну, як і Україна Крим. Нині, коли Україна уявляє з себе суверенну державу, Крим, як і Кубань з Чорноморщиною, можуть уявляти з себе тільки федеративні чи автономні частини України. Кубань і Чорноморщина в сим смислі вже виявили свою волю цілком виразно, як краї населені переважно людьми українського племені. В Криму проживає 650 тисяч чоловік на 1915 рік, з них 31 % мусульмани, українці 21 %, німці 5 %, 0,5 % росіяни, татар 25,5 %, турків 5,5 %. Крим самостійного фінансового і економічного життя не має і не може мати, майже все іде в найтіснішому зв'язку з Україною. Коли б той зв'язок було порушено, то володіючи вузькою Керч-Енекальською протокою, Крим замикав би вихід всій торгівлі України. Економічна залежність Криму від України яскраво проявляється ще в тім, що робітниками в Криму на полях,

¹ ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр.132, арк. 4.

² Скоропадський П. Вказ. праця. – С. 262.

по садах, виноградниках і табачних плантаціях служать майже виключно заробітчани з України»¹.

Головні фактори, які робили Крим життєво необхідним для України, також чітко визначив Д. Дорошенко. Зокрема він наголошував, що: «...ми не могли зректися Криму з цілого ряду дуже поважних причин: політичних – не бажаючи мати під рукою якийсь П'ємонт для майбутньої єдиної-неділимої Росії, стратегічних – не можучи залишати у чужих руках Севастопіль, як базу для української флоту і ключ до панування на Чорному морі; нарешті були причини чисто етнографічні – високий процент українського населення в Криму. Вже не згадую про тісні економічні взаємини Криму з Україною, без продуктів якої він не міг вижити»². Окрім того, важливою подією, яка підштовхувала гетьманський уряд до розв'язання кримської проблеми, був перехід 29 квітня 1918 року частини Чорноморського флоту на службу українському народові і підняття на кораблях державних прапорів Української Народної Республіки³. Також, варто наголосити, що ще 12 жовтня 1917 року відбулось вперше підняття синьо-живтих прапорів над кораблями Чорноморського флоту, що фактично ознаменувало початок формування українських військово-морських сил⁴.

Однак, визначення статусу Криму залежало не лише від Української Держави, а й від позицій РСФФР, татарських національних сил, білого руху, який виступав за відродження «єдиної неділимої» Росії, та, насамперед, Німеччини, чії війська перебували на території України.

¹ ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 1, спр. 56, арк. 23–24.

² Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле... – С. 299.

³ Каліберда Ю. Ю. Українізація як важлива складова будівництва українського військово-морського флоту у добу Центральної Ради / Ю. Ю. Каліберда // Воєнна історія. – 2012. – № 2 (62). – С. 85.

⁴ Нова Рада. – К., 1917. – 14 жовтня.

Тривожним моментом для планів українського уряду щодо Криму стала заява від 6 травня 1918 року командувача 52-м німецьким корпусом, що розташовувався в Криму, генерала Р. фон Коша. Він, говорячи про подальшу долю Кримського півострову й Таврії взагалі зазначив, що питання приналежності цих територій до України ще не з'ясоване «...і що можливо ця частина не належить до України»¹. З цього приводу 1-й Генерал-Квартирмейстер Генерального штабу Української Держави Л. Дроздовский у своєму зверненні до міністерства закордонних справ підкреслював: «...полагав би необхідним стояти твердо на погляді, що не може бути ніяких сумнівів, що взагалі вся Таврія є належність України і, що якщо можливо ще балакати об референдумі в Криму то не може бути і промови відносно північної Таврії сплош заселеної українцями...»².

7 травня 1918 року на засіданні Ради Міністрів Української Держави, де розглядалося питання про державний кордон, у зв'язку з вищезазначеними загрозами, особливу увагу приділяли необхідності приєднання Кримського півострова. В ході наради було погоджено підтримати ідею гетьмана П.Скоропадського щодо направлення листа до німецького посла з обґрунтуванням необхідності включення Криму до України³. З цією метою 8 травня 1918 року було сформовано міністерську групу, яка мала зробити

¹ ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр. 186, арк. 29.

² Там само, арк. 29 зв.

³ ЦДАВО України, ф. 1064, оп. 1, спр. 6, арк. 6 зв; Сергійчук В. Український Крим [Електронний ресурс] / В. Сергійчук. – Режим доступу: <http://www.ukrlife.org/main/prosvita/uakrim6.htm>; Лупандін О. І. Проблема кримської автономії у зовнішній політиці Української Держави. 1918 р. [Електронний ресурс] / О. І. Лупандін. – Режим доступу: www.vuzlib.com/content/view/1819/52/

всесторонній аналіз політичної та економічної доцільності включення Криму до складу України¹.

Також проблема Кримського півострову вирішувалася й на нараді в МЗС де були присутні професори – Богаєвський, І. Кістяківський, О.Ейхельман, міністр М. Василенко, колишній генеральний секретар справ міжнародних О. Шульгин, отаман Сливінський та інші урядовці. Нарада висловилася за необхідність приєднання Криму до Української Держави. Зокрема, І. Кістяківський охарактеризував геополітичну й стратегічну важливість півострову для України, зауваживши, що «Крим дає домінацію над північним Чорним морем, охорону чи небезпеку українським портам» і його відокремленість від Української Держави загрожує їй відкиненням «...на схід і північ в обняття Москви...»². В ході наради також висловлювалася думка про можливість розв'язання кримського питання шляхом «гри» на протиріччях між державами Четверного союзу, які не могли дійти остаточної спільної згоди щодо приналежності Криму³. Так, Австро-Угорщина й Туреччина не поділяли прагнень Берліну щодо створення на півострові німецької колонії й висували свої претензії, а Болгарія, воліла бачити Крим у складі України, що гарантувало болгарському уряду більший вплив у Чорноморському регіоні.

Звертаючись у своєму листі від 10 травня до німецького посла в Україні барона фон Мумма, П. Скоропадський прагнув переконати його у необхідності політичного та економічного об'єднання Криму з Україною. Насамперед гетьман стверджував, що «особливе значення для відродження України полягає в праві установаження її кордонів, особливо південного, і таким чином, оволодіння Кримом».⁴ За словами П.Скоропадського

¹ ЦДАВО України, ф. 1064, оп. 1, спр. 8, арк. 2.

² Там само, ф. 3766, оп. 1, спр. 132, арк. 6.

³ Там само. – Арк. – 7.

⁴ Дорошенко Д. Історія України 1917 – 1923... – С. 146.

приєднання Кримського півострову «...мало б те значення для Української Держави, що вона була б забезпечена продуктами першої необхідності,...володіння Кримом дало б також можливість зберегти в Україні багато грошей, організувавши нові й відбудувавши старі курорти,... володіючи південним берегом Криму, Україна одержала б такі природні порти як Севастополь та Феодосія. Без Криму Україна була б від Чорного моря відтята...».¹ Намагаючись обґрунтувати німецькому послу важливість Криму для економічного зміцнення і розвитку України, П. Скоропадський у той же час проводив ідею необхідності цього й для кайзерівського уряду, оскільки позитивне вирішення цієї проблеми «...прив'язало б симпатії українського народу до Німеччини, а Українську Державу зробило б міцним і вірним союзником Німецької держави назавжди...»².

З подібним зверненням до німецького і австро-угорського послів 30 травня 1918 року звернувся міністр закордонних справ Української Держави Д.Дорошенко, переконуючи адресатів у неможливості існування України «...без злуки з Кримом»³. Розмірковуючи над політичним статусом Криму в складі України міністр зауважив, що найкращою формою була б автономія, проект якої має розроблятися відповідно до настроїв місцевого населення. Наприкінці свого послання Д. Дорошенко з впевненістю наголосив, що «...воля населення Криму може бути висловлена тільки за злуку з Україною»⁴.

Однак, пропозиції гетьмана та міністра залишилися, фактично, без відповіді. Таку позицію німецької сторони, на наш погляд, влучно характеризують слова тодішнього голови Таврійської губернської земської управи В. Оболенського. На його думку головна причина небажання

¹ Дорошенко Д. Історія України 1917 – 1923... – С. 146.

² Там само.

³ ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр. 186, арк. 30.

⁴ Там само, арк. 30 зв.

Німеччини передати Крим Україні полягала в тому, що німці вирішили після «...переможної війни ствердити в Криму, територіально віддаленому від Росії ними ж створеною Україною, своє німецьке панування»¹.

Беручи до уваги німецькі плани щодо Криму і Південної України до початку Першої світової війни, а також той факт, що в травні 1918 року до Криму приїздив міністр у справах колоній Німеччини, можемо погодитися з висловлюванням В.Оболенського.

На початку червня 1918 року уряд П. Скоропадського вирішує розв'язати проблему з Кримом власними силами. У цей час виникла сприятлива ситуація для приєднання Криму до України. Значне частина кримського населення мала проукраїнську орієнтацію. Хоча вважала, що майбутню долю півострова повинні вирішити кримські установчі збори.

15 травня 1918 року тимчасовий комісар України в Криму Я. Христич у повідомленні до Києва зробив висновок, що при вмілому впливі на населення під час кримських установчих зборів воно може проголосувати за приєднання півострова до Гетьманату. Так, він стверджував, що «...більшість особливо класи торговельні та громадяни незалежно національності стоять на ґрунті української орієнтації...»², а татарське населення та мусульманське духовенство підтримують Туреччину. Щодо пронімецької спрямованості серед кримського населення, то зі слів Я.Христича, такої взагалі не було³.

Виконуючий обов'язки перекопського повітового старости П. Вільнер також доповідав МВС Української Держави про бажання кримського населення приєднатися до України. Такі враження він виніс від зустрічі з кримчанами⁴.

¹ Оболенский В. А. Крим в 1917 – 1920-е годы... – С. 14.

² ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр. 132, арк. 16 зв.

³ Там само.

⁴ Там само, арк. 27.

Щось схоже відбувалося й у Євпаторії. Український повітовий комісар Байдак був урочисто прийнятий керівниками міста. Він повідомляв, що значна частина службовців Євпаторії є українцями. З ними разом працюють кілька татар, які не орієнтуються на здобуття Кримом незалежності¹.

Після того як губернський з'їзд землевласників та хліборобів Криму на чолі з Закеровим 12 червня 1918 року довідався про позицію українського уряду з кримського питання, то висловився за об'єднання півострова з Україною. Про це представники з'їзду повідомили урядовців Української Держави, заявивши, що йдуть назустріч цій геополітичній та економічній акції. Окрім того, центральний орган Курултаю також висловився за приєднання півострова на автономних засадах до Гетьманату².

Проте, на початку червня 1918 року німецьке командування дедалі більше схилилося до варіанту, який не ставив би Крим у цілковиту залежність від України. Досягти цього планувалося шляхом встановлення в Криму місцевого крайового уряду, незалежного від України й діючого в інтересах Німеччини.

На нараді представників імперського уряду і Верховного головнокомандування кайзеру Вільгельму II було заявлено: «Зараз Великоросія і Україна претендують на Крим. Згода в цьому питанні між обома так само неможлива, як і в питанні про кордони. Порядок, в крайньому разі, слід встановити. Большевицькі злочинці там ще на волі. Населення не в змозі сформувати уряд. Генерал Сулькевич готовий керувати країною у згоді з нами»³.

6 червня 1918 року влада в Криму перейшла до генерала С.Сулькевича., який сформував Кримський крайовий уряд. До його складу увійшли колишні

¹ ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр. 132, арк. 25–25 зв.

² Діденко І. О. Вказ праця. – С. 133.

³ Сергійчук В. Український Крим [Електронний ресурс] / В. Сергійчук. – Режим доступу: <http://www.ukrlife.org/main/prosvita/uakrim6.htm>

царські урядовці сенатор А. Ахматович, колишній російський посол в Туреччині Н.Чариков, граф В.Татищев, Л. Фріман та інші¹.

Незважаючи на урядові заяви щодо проведення самостійного незалежного курсу, кримське керівництво дотримувалося проросійської орієнтації. Самовизначення Криму мало тимчасовий характер, лише до відновлення єдиної не радянської Російської держави.

Політичні зміни в Криму не могли змінити позиції офіційного Києва відносно приналежності Кримського півострова. В заяві МЗС Української Держави від 8 червня 1918 року було чітко зазначено, що «...Український Уряд вважає Крим за частину Української Держави...»². Підтвердження цьому також знаходимо на сторінках «Державного Вісника», що був головним друкованим органом гетьманського уряду. У 8, 9, 20 та 22 номері «Вісника» було опубліковано інформацію про територіальний склад України включно з Кримським півостровом³.

Здійснення політичної стратегії уряду Української Держави щодо Кримського півострова також ускладнювалось претензіями на нього радянської Росії, для якої Кримський півострів був, так само як і для України, важливим з стратегічного, політичного і військового поглядів. Зіткнення інтересів обох держав з цього приводу призвело до запеклих дискусій на українсько-російських мирних переговорах, що у той час проходили в Києві. Зокрема, це питання порушувалось під час обговорення проекту державних кордонів між Української Державою та РСФРР⁴. Однак, зазначена проблема є

¹ Дорошенко Д. Історія України 1917 – 1923... – С. 146.

² ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр. 189, арк. 59.

³ Там само, спр. 186, арк. 18.

⁴ Лупандін О. І. Проблема кримської автономії у зовнішній політиці Української Держави. 1918 р. [Електронний ресурс] / О. І. Лупандін. – Режим доступу: www.vuzlib.com/content/view/1819/52/

доволі складною й потребує окремого ґрунтового аналізу й дослідження. З огляду на це ми не торкаємося даного питання в нашому дослідженні.

З перших днів перебування при владі Кримський крайовий уряд одразу повів антиукраїнську політику. Вже 6 червня 1918 року С. Сулькевичем було видано наказ усім урядовим установам Сімферополя «...ні в які зносини з Урядом України не вступати, а у випадку отримання вимог від Уряду України такі не виконувати...». ¹ Такі ворожі для України акції продовжувалися протягом червня-серпня 1918 року. Як зазначав Д.Дорошенко, кримський уряд «...почав боротися з «українською пропагандою», почав переслідувати українофільські газети, потім відмовився приймати офіційні телеграми й папери українською мовою». ² Між гетьманським та кримським урядами були перервані будь-які дипломатичні й політичні контакти, про що свідчить повідомлення МЗС Української Держави Міністерству судових справ за липень 1918 року³.

У такій ситуації перед українським урядом постало завдання відстояти національні інтереси. Відсутність міцної армії та загроза зі сторони німецьких військ змушувала уряд П. Скоропадського діяти виключно дипломатичними й економічними методами.

В першій половині липня 1918 року РМ Української Держави постановила «...припинити відносини з новим кримським урядом и до з'ясування обопільних відносин між Кримом і Україною припинити економічні зв'язки». ⁴ В історичній літературі ця торгово-економічна блокада Україною Кримського півострову отримала назву «митна війна». Як згадував у своїх мемуарах Д. Дорошенко: «...було спинено всякий товаровий рух і морську комунікацію за виїмкою того, що йшло на потреби німецьких залог

¹ ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр. 132, арк. 33.

² Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле... – С. 299–300.

³ ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр. 132, арк. 57.

⁴ Скоропадський П. Вказ. праця. – С. 263.; Діденко І. О. Вказ. праця. – С. 134.

у Криму. Наближався збір урожаю овочів, що того року випав дуже гарний. Кримські садоводи потребували шельовок на ящики, для овочів, дров для сушки, стружок, опилок для упакування; все те привозилось, звичайно, з України, але довіз був спинений. Потребували також цукру для консервування овочів, дров для сушки - і цього всього теж не було. Нарешті треба було для населення хліба. За пару тижнів ціни на всі продукти в Криму страшенно підскочили. Урожай почав гнити без консервування, становище садівників робилось катастрофічним»¹. Економічна блокада поставила Крим у вкрай складне становище. У липні-серпні 1918 року значний відсоток кримського населення та періодичних видань почали виголошувати своє невдоволення політикою крайового уряду та закликати його до відновлення відносин з Українською Державою. «Митна війна» відчутно позначилася й на продовольчому забезпеченні німецьких військ, що дислокувалися в Криму. Наприкінці липня 1918 року німецький посол барон Мумм звернувся до міністра закордонних справ Д. Дорошенка з пропозицією припинити «митну війну», ссилаючись на складну економічну ситуацію в Криму й, навіть загрозу голоду. Посол наголосив, що «...заборона привозу може загострити відносини між Кримом і Україною і привести до такого становища, яке не було би бажаним ні в українських, ні в німецьких інтересах»². В першу чергу, Берлін побоювався невдоволення кримського населення в свою адресу, що могло загрожувати німецькому перебуванню в Криму. Український уряд не заперечував проти припинення економічних санкцій, але при умові входження Криму на автономних засадах до складу Української Держави.

Однак, кримський уряд на чолі з генералом С. Сулькевичем, навіть в умовах торгово-економічної кризи, не йшов на поступки.

¹ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле... – С. 300.

² ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр. 132, арк. 37.

В другій половині серпня 1918 року кримський уряд направив до Берліну делегацію з метою заручитися підтримкою німецького уряду в протистоянні з Україною. Проте, на цей час вже відбулися суттєві зміни в східній політиці кайзерівського уряду. Зазнавши поразки на початку серпня 1918 року в битві на р. Марні, німецьке політичне керівництво полишило ідеї європейського панування й «... почало думати про майбутні міцні зв'язки на Сході»¹. Відтепер Німеччині на своїх східних кордонах потрібні були надійні союзники, як Україна і козацькі державні утворення. З погляду на це, німецький уряд вирішив відмовитись від Криму на користь України, аби уникнути погіршення відносин з нею у майбутньому.

У розмові українського посла в Німеччині барона Ф. Штейнгеля з німецькими урядовцями, йому було повідомлено, що кримську делегацію не буде прийнято офіційно, а питання Криму вирішуватиметься лише на німецько-українських переговорах².

З цією метою наприкінці серпня до Берліну виїхала українська делегація на чолі з головою Ради Міністрів Ф. Лизогубом. Результатом переговорів української і німецької сторін стала заява голови українського уряду представникам преси, що «у питанні про Крим Німеччина визнала за нами всі права на володіння...півостровом»³. За словами гетьмана П. Скоропадського: «поїздка до Берліну дала гарні результати, і питання Криму й флоту, здавалось, вирішені на нашу користь»⁴.

¹ Оболенський В.А. Вказ. праця. – С. 15.

² Сергійчук В. Український Крим [Електронний ресурс] / В. Сергійчук. – Режим доступу: <http://www.ukrlife.org/main/prosvita/uakrim6.htm>

³ Там само.

⁴ Скоропадський П. Вказ. праця. – С. 264.

16 вересня 1918 року командувач німецькими військами в Криму генерал Кош повідомив уряд С. Сулькевича, що офіційний Берлін вирішив погодитися на політичне об'єднання Криму й України¹.

Ці обставини, а також поглиблення продовольчої кризи змусили Кримський крайовий уряд піти на переговори з Києвом. Отримавши таку пропозицію, гетьманський уряд 18 вересня постановив тимчасово припинити економічну блокаду півострова².

Українсько-кримські переговори проходили в період з 28 вересня по 16 жовтня 1918 року в Києві. До складу кримської делегації входили: міністр юстиції (голова) А. Ахматович, міністр освіти Н.Чариков, міністр шляхів сполучення Л. Фріман, міністр постачання В. Домброво та управляючий міністерством фінансів Д. Никифоров. З української сторони на переговорах були присутніми: голова Ради Міністрів Ф. Лизогуб, міністр закордонних справ Д. Дорошенко, міністр внутрішніх справ І. Кістяківський, військовий міністр О. Рогоза, міністр фінансів О. Ржепецький, товариш міністра закордонних справ О. Палтов та голова морського відомства Н.Черниловський-Сокол. Також на українсько-кримських переговорах були присутні представники від німецького командування і татарського населення³.

Головним завданням українського уряду на переговорах було схилити кримську делегацію до політичного об'єднання Криму з Україною. Під час переговорного процесу українською стороною було подано на розгляд кримським представникам спеціальний проект з 19 пунктів, на основі якого мало б відбутися політичне злиття Кримського півострова й України.

¹ Сергійчук В. Український Крим [Електронний ресурс] / В. Сергійчук. – Режим доступу: <http://www.ukrlife.org/main/prosvita/uakrim6.htm>

² ЦДАВО України, ф. 1064, оп. 1, спр. 11, арк. 62.

³ Там само, ф. 3766, оп. 1, спр. 132, арк. 50.

За цим проектом пропонувалося включити Крим до складу Української Держави на правах автономного краю під єдиною владою гетьмана. Піддані Української держави та мешканці Криму мали б користуватися однаковими правами. Стосовно питань міжнародної політики та армії, то вони, відповідно до цих пунктів, мали б перебувати у віданні гетьмана і його уряду. Передбачалося, що Кримський край буде мати власний уряд і народні збори, а також право законодавчої ініціативи в межах компетенції крайового уряду. На території кримської автономії повинні були діяти закони Української Держави¹.

Українською стороною пропонувалося, при умові входження Криму на автономних засадах до України, створити при особі гетьмана посаду статс-секретаря по справам Кримського краю. Він мав би отримати право приймати участь у засіданнях Ради Міністрів на яких розглядалися б питання півострова. Також при міністерствах закордонних справ, військовому і фінансовому передбачалося створити спеціальні відділи з кримських справ. Окрім політичних питань, український проект окреслював і економічну сторону українсько-кримського об'єднання. Зокрема передбачалося, що Кримський крайовий уряд буде мати власний, незалежний від центру бюджет².

Вищевказані умови не були прийняті кримською делегацією, яка прагнула домогтися більш широких прав півострова після його входження до складу Української Держави. З цих міркувань нею було висунуто власні контрпропозиції. Їх суть зводилася до ідеї об'єднання Криму і України в

¹ Краткий отчет о деятельности делегации крымского правительства в Киеве с 26-го сентября по 16-е октября 1918 г. // Крымский архив. – Симферополь: Крымский центр гуманитарных исследований, 1996. – С. 71–72; Сергійчук В. Український Крим [Електронний ресурс] / В. Сергійчук. – Режим доступу: <http://www.ukrlife.org/main/prosvita/uakrim7.htm>

² Там само.

федеративний союз, до складу якого змогли би увійти й інші частини колишньої Російської імперії.¹ Таким чином, кримська делегація прагнула в подальшому відновити єдину Російську державу. Зокрема на сторінках газети «Відродження» зазначалося, що кримські представники мали виразну тенденцію до «єдинонеділимства».² Підтвердження цьому віднаходимо в мемуарах В. Оболенського, де він писав, що «нам усе ясніше і ясніше здавалося, що, приєднавшись до великої України, Криму буде легше потім ввійти до складу Росії»³.

Піти на такі контрдуми український уряд не міг, оскільки прийняття їх загрожувало в майбутньому цілісності і незалежності Української Держави.

Тому, українська делегація, протягом усього часу переговорів, продовжувала стояти на своїх позиціях.

На засіданні, що відбулося 9 жовтня, було оголошено українську декларацію, в якій викладалися принципи кримської крайової конституції. Нею передбачалося, що до спільних повноважень повинні належати: глава держави, військо, монетарна система і фінанси, залізничний транспорт, пошта, державний сенат і міжнародна політика⁴. Розглянувши цю конституцію, кримська делегація відхилила її положення, а А. Ахматович заявив голові

¹ Краткий отчет о деятельности делегации крымского правительства в Киеве... – С. 73–74; Сергійчук В. Український Крим [Електронний ресурс] / В. Сергійчук. – Режим доступу: <http://www.ukrlife.org/main/prosvita/uakrim7.htm>

² Відродження. – 1918. – Ч. 158; Сергійчук В. Український Крим [Електронний ресурс] / В. Сергійчук. – Режим доступу: <http://www.ukrlife.org/main/prosvita/uakrim7.htm>

³ Оболенський В.А. Вказ. праця. – С. 24.

⁴ Сергійчук В. Український Крим [Електронний ресурс] / В. Сергійчук. – Режим доступу: <http://www.ukrlife.org/main/prosvita/uakrim7.htm>

Ради Міністрів УД Ф. Лизогубу, що «проект з'єднання, представлений Вами, – є проект поневолення»¹.

Фактично, переговори зайшли в глухий кут, й нависла загроза їх зриву. У такій ситуації український уряд почав тиснути на кримську делегацію, погрожуючи відновленням «митної війни». Зрештою, на засіданні 12 жовтня 1918 року кримська делегація погодилася розглянути пропозиції гетьманського уряду, але випросила один місяць на розгляд проекту Курултаєм півострова.² Як згадував Д.Дорошенко: «ми пішли на це, бо були певні в прихильному полагожденню справи»³.

Проте, 11 листопада 1918 року, Німеччина капітулювала й справи німецького війська в Криму й Україні кардинально погіршилися. Скориставшись цією ситуацією прихильники єдиної Росії пішли на порушення київських домовленостей. 15 листопада 1918 року С. Сулькевич подав у відставку, й у Криму було створено новий крайовий уряд на чолі з С.Кримом. Політично цей уряд був орієнтований на Антанту та відновлення Російської держави. 20 листопада 1918 року крайовий уряд направив до Києва телеграму в якій говорилося, що в Криму встановлено «...новий уряд, який своїм головним завданням вважає відновлення єдиної великої Росії».⁴

В середині листопада 1918 року Кримський півострів був взято під контроль Добровольчою армією, що фактично перекреслювало всі здобутки українсько-кримського зближення.

Таким чином, підбиваючи висновки даного підроздулу, зазначимо, що за період Центральної Ради українське політичне керівництво не приділило

¹ ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр. 132, арк. 50 зв.

² Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле... – С. 301.; Сергійчук В. Український Крим [Електронний ресурс] / В. Сергійчук. – Режим доступу: <http://www.ukrlife.org/main/prosvita/uakrim7.htm>

³ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле... – С. 301.

⁴ ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр. 132, арк. 52 зв.

кримському питанню належної уваги й допустилося низки політичних помилок, які дали привід супротивникам України стверджувати, що вона добровільно зреклася півострова. У час правління П. Скоропадського, українські уряди здійснили низку політико-дипломатичних акцій, які мали сприяти включенню Криму до України. Однак, військово-політична і економічна слабкість України, у кінцевому результаті, стали на заваді цим планам.

3.2. Дипломатична і військово-політична співпраця України і Кубанської Народної Республіки

Перемога Лютневої революції в Росії призвела до глибоких соціально-політичних змін на Кубані. У березні 1917 року в Кубанській області було встановлено владу Тимчасового уряду, але поряд з тим у квітні-травні 1917 року кубанські козаки відновили Кубанську Військову Раду та створили Тимчасовий Кубанський Військовий Уряд¹.

Політичні зміни на Кубані не залишилися поза увагою Української влади. На початку квітня 1917 року на запрошення Української Центральної Ради на Всеукраїнський національний конгрес, що проходив у Києві, прибула делегація від Кубані на чолі з відомими кубанськими громадськими і політичними діячами С. Ерастовим і М. Левицьким. Вони ж увійшли до розширеного складу Центральної Ради. С. Ерастова, як найстарішого за віком українського діяча, було обрано головою Всеукраїнського національного конгресу.

¹ Зайцев А. А. Кубанское краевое правительство в годы революции и Гражданской войны на Кубани в 1917 – 1920 / А. А. Зайцев // Протоколы заседаний Кубанского краевого правительства: 1917 – 1920 / Сборник документов в 4-х томах. – Краснодар: «Библиотека Кубанского края», 2008. – Т.1. – С. 8.

23 травня 1917 року Голова Українського Генерального Військового комітету Симон Петлюра надіслав привітання з'їзду Кубанського Козацького війська, що саме в ці дні відбувався в Катеринодарі. Зокрема у вітальній телеграмі зазначалося: «Український Військовий Генеральний комітет щиро вітає представників славетних нащадків запорожців...Нехай протягнені братерські руки з'єднаються і з'єднаними зусиллями досягнуть свята визволення всього українського народу. Вимагайте телеграфно від правительства автономії України і українізації війська...»¹.

30 липня 1917 року з'їзд українських громадян і представників українського населення Чорноморської губернії ухвалив резолюції про приєднання її до України. І хоча ця резолюція не дала ніяких практичних результатів, і була лише виявом прагнень невеликої частини проукраїнськи налаштованого населення Чорноморщини, все ж вона заклала початки процесу політичного зближення України й Кубані².

У вересні 1917 року на засіданні другої сесії Кубанської Військової Ради були присутні делегати від Української Центральної Ради. У вітальній промові на їх пошану, голова Ради М. Рябовол зазначив: «Дорогі гості! Мачуха-доля відірвала наших дідів запорожців від материнського лона й закинула їх на Кубань. Більше ста літ жили ми тут сиротами по степах, по плавнях, по горах без материнського догляду. Царі робили все, щоб вибити з наших голів, із наших душ пам'ять про Україну й любов до Матері. Царі хотіли зробити з нас душогубів, хотіли, щоб ми, коли прийде той слушний час, час визволення України, своїми руками задавили ту волю, щоб ми свої шаблі пополоскали в крові Матері. Не діждались бо цього вони ніколи. Не

¹ Симон Петлюра. Статті, листи, документи. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 1999. – С. 23.

² Снегирьов Д. Самостійна Кубань. 94 роки проголошення незалежності [Електронний ресурс] / Д. Снегирьов. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2012/02/16/73462/>

діждались, бо хоч наші душі царі понівечили, та не вбили, й ми діти, руки на Матір не підняли б »¹.

У продовж літа-осені 1917 року на Кубані відбулося посилення соціального напруження, поглибилося протистояння між козаками та представниками некозацького (іногороднього) населення насамперед через земельне питання. У такій ситуації, аби не допустити ескалації конфлікту, політичний провід Кубані зніціював створення загальнокубанських, а не суто козацьких, органів влади.

7 жовтня 1917 року Кубанська Військова Рада ухвалила «Временное положение о высших органах власти в Кубанском крае». У відповідності з ним Кубанська область перейменовувалася в Кубанський край, а Кубанська Військова Рада – в Кубанську Законодавчу Раду². До її складу ввійшли 46 представників від козацтва, 46 від іногородніх і 8 від горців³.

З 1 по 11 листопада 1917 року в Катеринодарі проходила робота першої сесії Законодавчої Ради на якій замість Тимчасового Кубанського Військового Уряду було створено новий Кубанський крайовий уряд. Його головою став відомий кубанський політичний діяч Л. Бич⁴.

20 жовтня 1917 року було створено Південно-Східний Союз, що являв собою об'єднання кубанського, донського, терського, астраханського козацьких військ та народів Кавказу з метою створення козацької автономії. 16 листопада 1917 року було створено уряд Південно-Східного Союзу, який мав стати координаційним органом у співпраці його учасників⁵.

¹ Снегирьов Д. Самостійна Кубань. 94 роки проголошення незалежності [Електронний ресурс] / Д. Снегирьов. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2012/02/16/73462/>

² Зайцев А. А. Вказ. праця. – С. 9.

³ Польовий Р. Вказ. праця. – С. 70.

⁴ Зайцев А.А. Вказ. праця. – С. 10

⁵ ЦДАВО України, ф. 2592, оп. 1, спр. 29, арк 1–2.

З жовтня 1917 року на Кубані, під керівництвом проукраїнськи налаштованого кубанського військово-політичного діяча К. Бардіжа, який був делегатом Першого всеукраїнського з'їзду Вільного козацтва у м. Чигирині, почалося формування частин Вільного козацтва, яке вже набуло значного поширення на теренах України. Ним до грудня 1917 року було створено Чорноморський кіш, який він особисто очолив і Гайдамацький кіш Вільного козацтва. Кубанські вільнокозацькі коші загалом нараховували 5000 багнетів і шабель¹. Ці підрозділи мали стати основою збройних сил Кубані у майбутній боротьбі з більшовиками.

Державний переворот у Петрограді 25 жовтня 1917 року і прихід до влади в Росії більшовиків сприяв поглибленню військово-політичного зближення України з Кубанню. Правляча еліта Кубані і насамперед значна частина козацтва негативно поставилися до незаконної узурпації В. Леніним і його партією державної влади і абсолютно не сприймали більшовицьку ідеологію, яка загрожувала козацькому землеволодінню.

Загроза зі сторони більшовицької Росії підштовхнула уряд Української Народної Республіки до пошуку шляхів зближення з антибільшовицьки налаштованими урядами Дону та Кубані.

В листопаді 1917 року до Києва прибула кубанська делегація на чолі з членом Кубанської Ради Г. Білим, яка мала від імені кубанського уряду виробити з українською стороною спільний план дій щодо більшовицької Росії².

Тоді ж у листопаді 1917 року в українських урядових колах виникає ідея створення загальноросійського федеративного уряду, до складу якого мали б увійти представники від різних частин колишньої Російської імперії. Передбачалося, що цей політичний орган об'єднає усі російські демократичні

¹ Коваль Р. Вказ праця. – С. 92.

² Білий Д. Україна і Кубань в 1917 – 1921 роках. Шлях спільної боротьби [Електронний ресурс] / Д. Білий. – Режим доступу: <http://www.spas.net.ua/index.php/library/article/257>

сили і стане реальною протипагою уряду більшовиків. З цією метою для переговорів з урядом Південно-Східного Союзу було вирішено направити делегацію в складі членів Центральної Ради М. Галагана та Є. Онацького. Паралельно з вирішенням питання щодо створення федеративного уряду, делегація мала з'ясувати військово-політичне становище на Кубані й, по можливості, дізнатися про настрої Кубанського уряду та населення стосовно ідеї об'єднання з Україною. Як зазначав сам М. Галаган: «...офіційно ми мали говорити з урядом Південно-Східного Союзу, але...ми мали теж вияснити окремо й спеціально становище кубанського уряду»¹.

Делегація прибула до Катеринодару 10 грудня 1917 року, проте не застала там представників уряду Південно-Східного Союзу, більшість з яких перебували у Новочеркаську. Тому, було погоджено залишитися на певний час у Катеринодарі і встановити зв'язки з тамтешніми політичними діячами і представниками козацтва.

У перші дні свого перебування у Катеринодарі українська делегація мала зустріч з головою кубанського уряду Л. Бичем. У ході зустрічі М.Галаганом та Є. Онацьким було порушено питання про можливе військово-політичне об'єднання України і Кубані в одну державу. У відповідь на це голова кубанського уряду висловився дуже обережно, наголошуючи, що «Любов до України й стихійне почуття спорідненості не перетворилися ще у сформовану свідомість необхідності державно-політичної єдності...»².

13 грудня 1917 року українська делегація була присутня на обласному з'їзді козаків, іногородніх і горців, що проходив у Катеринодарі. У вітальній промові до делегатів з'їзду М. Галаган зазначив, що Україна стала на шлях демократичного розвитку і поважає право кожного народу на встановлення власних порядків і законів на своїй землі. Також він наголосив на необхідності створення єдиного для всіх земель колишньої Російської імперії

¹ Галаган М. Вказ. праця. – С. 295.

² Там само. – С. 310.

федерального уряду, оскільки незаконний більшовицький уряд не може бути керівним органом всієї Росії, а лише виразником політичних інтересів Великої Росії. На завершення своєї промови М. Галаган зауважив: „Я...бажаю, щоб вільна Кубань і вільна Україна побачили нове життя, побудоване на принципі демократичної федеративної республіки”¹.

Під час свого нетривалого перебування на Кубані М. Галаган зробив важливий висновок, що зближення України і Кубані наштовхується на протидію з боку Південно-Східного Союзу та антиукраїнськи налаштованої частини кубанського політикуму, козацтва і населення. Як писав український дипломат у своїх спогадах: «...союзницькі відносини Кубані з Україною могли постати або наслідком поширення складу уже утвореного Союзу шляхом приєднання до нього України, або шляхом виступлення Кубані із Південно-Східного Союзу та заключення окремого союзу з Україною. Нарешті, коли б навіть конкретно постала справа єднання України з Кубанню, то це питання не могло б бути вирішене шляхом створення унітарної Української республіки, в склад якої увійшла б Кубань...навіть форма федеративного зв'язку...не могла б уповні відповідати становищу...найбільше...відповідною формою можливого їх зв'язку була б конфедерація двох цих самостійних республік»².

14 грудня 1917 року за посередництва відомого кубанського політичного діяча і заступника голови уряду Південно-Східного Союзу І. Макаренка М. Галаган і Є.Онацький зустрілися з присутніми у Катринодарі членами уряду Південно-Східного Союзу. Під час зустрічі було обговорено питання створення федеративного уряду на теренах колишньої Російської імперії, однак конкретного рішення по цій проблемі прийнято так і не було. У той же час в ході переговорів вдалося домовитися про те, що:

¹ ЦДАВО України, ф. 2592, оп. 1, спр. 29, арк. 4а.

² Галаган М. Вказ. праця. – С. 316.

1. «Необхідним є взаємний пропуск і повне сприяння українським і козацьким частинам, що рухаються з фронтів через територію Південно-Східного Союзу і України, забезпечення їх фуражем і продовольством.
2. Є бажаним взаємообмін чи забезпечення артилерійськими частинами...а також артилерійськими припасами.
3. Є бажаним вироблення спільних заходів по боротьбі військовій та економічній. Разом з тим є необхідним розподіл сфер впливу і кордонів.
4. Необхідно об'єднати заходи відносно залізних доріг, що частково знаходяться на території Південно-Східного Союзу, частково на території України.
5. Необхідно випрацювати спільні заходи в гірничо-робітничому прикордонному районі і привести їх у життя.
6. Вкрай необхідно вплинути на Чорноморський флот, який під впливом неправдивого погляду на козацтво надсилає проти нього свої кораблі.
7. Необхідно досягти згоди з союзними державами для отримання частини спорядження, що зосереджено у великих запасах на Румунському фронті, при чому Україна повинна пропустити через свою територію ту кількість спорядження, яке дістанеться на долю Південно-Східного Союзу.
8. Потрібно використовувати транспортні засоби Чорноморського флоту, оскільки через події на Влад. ж. д. рух вантажу по ній майже припинився і Кавказький фронт опинився в критичному становищі. Команди транспортів вийшли із послуху і доставкою продовольства в Батум і Трапезунд не займаються.
9. Бажано негайно встановити тісний зв'язок між Україною і Південно-Східним Союзом і обмін відомостями через Ростов.

10. Необхідно повідомити голову Кавказької фронтової ради, щоб він ставив Союз до відома про рух Українських ешелонів на предмет надання їм сприяння.
11. Необхідно впорядкувати харчування козацьких частин, що рухаються з Південно-Західного фронту, щоб не доставляти для них за тисячі верст фураж і продовольство, а забезпечувати їх на місці за рахунок Уряду Союзу»¹.

Після вищезгаданих переговорів українські делегати виїхали з Катеринодару в Новочеркаськ, де перебувала більша частина членів уряду Союзу. Ключовим питанням у переговорах з ними було якнайшвидше формування федеративного уряду, проте через розбіжність поглядів в середині самого Південно-Східного Союзу досягти конкретних домовленостей так і не вдалося. Вже 20 грудня 1917 року М. Галаган і Є.Онацький повернулися до Києва.

30 грудня 1917 року відбувся з'їзд українських громадських діячів та представників українського населення Кубані, на якому в прийнятій з'їздом резолюції було вказано «про приєднання Кубані до України». 4 січня 1918 року в Чорноморській губернії на заклик Чорноморської Української Ради було організовано збори 29 зареєстрованих у Новоросійську політичних партій та організацій, які висловились на підтримку Третього Універсалу Центральної Ради та звернулися до Кубанського крайового уряду про доцільність приєднання Чорноморської губернії і Кубанського краю до Української Народної Республіки ².

¹ ГАКК, ф, Р-6, оп. 1, д. 48, л. 17–18.

² Снегирьов Д. Самостійна Кубань. 94 роки проголошення незалежності [Електронний ресурс] / Д. Снегирьов. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2012/02/16/73462/>; Сергійчук В. Етнічні межі і державний конрдон України... – С. 153–154.

14 лютого 1918 року уряд УНР на своєму засіданні, обговорюючи питання щодо заключення миру з Радянською Росією, беручи до уваги вищезгадані резолюції зборів українців Кубанського краю й Чорноморської губернії, ухвалила проект де зазначалося, що до складу УНР входять території «включаючи частину Кубані, частину Ростовського округу, Таганрозький округ, Чорноморську і Ставропільську губернії...»¹.

Проте, цим далекосяжним планам уряду УНР не судилося збутися. Через наступ більшовицьких військ на Україну в грудні 1917 – лютому 1918 року процес встановлення українсько-кубанських відносин на тривалий час було перервано. Нову сторінку у військово-політичному зближенні Києва і Катеринодара розпочав уряд гетьмана П.Скоропадського, що прийшов до влади в Україні 29 квітня 1918 року.

8 січня 1918 р., за кілька днів до проголошення Українською Центральною Радою IV Універсалу, Кубанська Законодавча Рада проголосила утворення Кубанської Народної Республіки. Щоправда, вона мала стати суб'єктом демократичної Російської Федерації, що постала б після перемоги над більшовиками.² Однак, проголошення КНР відбувалося у вкрай несприятливий час. Кубань опинився перед загрозою зі сторони збільшовизованих військових формувань, які розташовувалися на колишньому Кавказькому фронті російської армії.

На початку січня 1918 року більшовицькі загони та збільшовизовані частини 39-ї піхотної дивізії, що передислокувалася на Кубань з Кавказького фронту, захопили міста Армавір, Майкоп, Тихорецьк і Темрюк.³ Ці населені пункти були важливими залізничними вузлами й мали стратегічне значення для подальшого більшовицького наступу на столицю Кубані – Катеринодар.

¹ Сергійчук В. Етнічні межі і державний конрдон України... – С. 154.

² Очерки истории Кубани с древнейших времен по 1920 г. – Краснодар: Советская Кубань, 1996. – С. 517.

³ Там само. – С. 520.

У січні-лютому 1918 року по всій території Кубані точилися бої між більшовицькими загонами і підрозділами Кубанського уряду. До середини лютого 1918 року більшовицькими військами було взято під контроль більшу частину території Кубані, й розпочато загальний наступ на Катеринодар.

У таких несприятливих обставинах 16 лютого 1918 року на закритому засіданні Кубанської Законодавчої Ради було прийнято акт проголошення незалежності Кубанської Народної Республіки.¹ Проте, ця постанова, зі слів кубанського громадсько-політичного діяча і члена Кубанської Законодавчої Ради В. Іваниса, носила формальний характер і не мала під собою реального політичного підґрунтя. Вже 28 лютого 1918 р. під тиском більшовиків Кубанський уряд та Законодавча Рада, на чолі близько 3 тис. козаків, змушені були залишити Катеринодар і відступити на північ Кубанського краю.²

Після тяжких боїв з червоними підрозділами кубанський уряд і козаки всередині березня 1918 року зустрілися в закубанській станиці Новодмитрівській із Добровольчою армією генерала Л.Корнілова, яка з боями перейшла з території Дону на Кубань здійснивши відомий в історії «Льодовий похід». Об'єднані сили кубанських козаків і Добровольчої армії наприкінці березня 1918 року здійснили контрнаступ на Катеринодар, проте він не увінчався успіхом.³ У ході цих боїв загинув командувач Добровольчої армії генерал Л. Корнілов, який за словами дослідника історії Кубані Р. Польового: „...дійсно щиро бажав добра Кубані й кубанцям...”⁴

¹ Іванис В. Стежками життя... – С. 62; Мазепа І. Вказ. праця. – С. 458; Коваль Р. М. Вказ. праця. – С. 98.

² Катеринодар-Краснодар: Два века города в датах, событиях, воспоминаниях...Материалы к Летописи. – Краснодар: Краснодарское книжное издательство, 1993. – С. 407.

³ Білий Д. Малиновий клин... – С. 80.

⁴ Польовий Р. Вказ праця. – С. 272.

Йому на зміну прийшов генерал А. Денікін, який зайняв жорстку й непримириму позицію стосовно автономізації чи відокремлення провінцій колишньої Російської імперії, розпочавши боротьбу за „єдину і неділиму Росію”. В подальшому така позиція лише посилить напруження у відносинах між Добровольчою армією та українським, кубанським, донським та іншими національно-демократичними рухами.

Невдача контрнаступу на Катеринодар поставила Кубанський уряд і добровольців у вкрай скрутне становище. Для продовження боротьби з більшовиками потрібна була фінансова і військова допомога. Певну підтримку надавав Дон, щоправда вона була незначною, оскільки донські козаки самі зазнавали матеріальних труднощів. У той же час, у відносинах між донським керівництвом і лідерами Добровольчої армії існувало напруження, яке могло перерости у серйозний конфлікт. Як пізніше згадував сам А. Денікін: «На невеликому клаптику звільненої від більшовиків руської землі двум початкам, представленим, з однієї сторони, генералом Красновим, з іншої – генералом Алексеєвим і мною, вочевидь, виявилось затісно»¹.

Надходження допомоги керівники Добровольчої армії, насамперед вбачали з України, де з початку Першої світової війни зберігалися великі склади озброєння й амуніції. Як згадував дипломатичний представник ВВД в Україні О. Черячукін: «Україна була завалена запасами зброї, снарядів й іншого військового майна і лише треба було знайти спосіб отримати їх».²

¹ Деникин А. И. Белое движение и борьба Добровольческой армии / А. И. Деникин // Белое дело: избранные произведения в 16 книгах. Дон и Добровольческая армия. – М.: Голос, 1992. – С. 210.

² Черячукин А. В. Донские делегации на Украину и в Берлин в 1918 – 1919 г. / Черячукин А. В. // Донская Летопись. Сборник материалов по новейшей истории Донского Казачества со времени Русской революции 1917 года. – Белград: Издание Донской Исторической Комиссии, 1924. – № 3. – С. 172.

У першій половині травня 1918 року в станиці Мечетинській відбувся ряд об'єднаних засідань командування Добровольчої армії з представниками Крайового уряду та Законодавчої Ради Кубані. В ході нарад обговорювалися життєво важливі для добровольців і кубанців військово-політичні питання, в числі яких розглядалася проблема отримання військової і фінансової допомоги від Дону та України.

Не бажаючи напряду йти на переговори з гетьманським урядом лідери Добровольчої армії «...рішили використати кубанців...» і від їх імені прохати допомоги Києва.¹ В тих умовах для проукраїнськи налаштованої частини кубанських діячів це була нагода розпочати переговори щодо зближення, а в подальшому й об'єднання Кубані та України. Денікін і його оточення усвідомлювали можливість такої загрози, тому намагалися вплинути на формування делегації до Києва. Головним їх завданням було не допустити переваги в її лавах українофілів. Варто зазначити, що розмежування політичних поглядів в середовищі кубанського козацтва на проукраїнські та проросійські збігаються в часі з початком революційних перетворень в Російській імперії 1917 року. Це пов'язано з існуванням на Кубані двох козацьких течій чорноморців та лінійців. Перші, нащадки колишніх запорожців, були економічно й політично більш сильнішими, і стояли на автономістських, а часом і відкрито самостійницьких позиціях. Другі, традиційно орієнтувалися на Російську державу, підтримуючи гасло „єдиної і неділимої Росії”.²

15 травня 1918 року було прийнято резолюцію, яка передбачала відправку від імені Кубанського уряду спеціальних делегацій на Дон, до

¹ Іванис В. Стежками життя... – С. 116.

² Зайцев А. А. Вказ. праця. – С. 7.

німецького командування та в Україну для переговорів з гетьманом П. Скоропадським¹.

Делегацію кубанців до Києва очолив голова Кубанської Законодавчої Ради М. Рябовол. Це був палкий патріот Кубані, поборник її самостійності й тісного військово-політичного зближення з Україною. Як зауважив В. Іванис М. Рябовол був кубанським українцем, який „...постійно намагався «просвітити» лінійців, а навіть, україножерів...”² До складу делегації увійшли члени Законодавчої Ради черкес Султан Шахін Герей, К. Безкровний, П. Каплин, Г. Омельченко та міністр землеробства Кубані Д. Скопцов³. Перші два, як і М. Рябовол, стояли на проукраїнських позиціях, інші ж члени делегації мали виключно проросійські симпатії, вбачаючи подальшу долю Кубані у складі небільшовицької, демократичної Росії⁴. Таким чином, делегація не мала однастайності в поглядах щодо вектору подальшої кубанської політики, а «...українська її частина була під чуйним доглядом проросійських членів»⁵. Це ускладнювало кубанським самостійникам справу переговорів з українським урядом стосовно військово-політичного об'єднання Кубані з Українською Державою.

Уряд Української Держави П. Скоропадського не мав чітких планів щодо Кубані і не був добре обізнаний в проблемах цього регіону. Проте, як зазначав міністр закордонних справ Української Держави Д. Дорошенко: «На Кубань гетьманський уряд дивився, як на частину української землі, яка раніше чи пізніше має бути прилучена до України...».⁶ Сам гетьман П.

¹ Деникин А.И. Белое движение и борьба Добровольческой армии... – С. 240; Штанько Я. В. Вказ праця. – С. 73.

² Іванис В. Стежками життя... – С.118.

³ Дорошенко Д. Історія України 1917 – 1923... – С. 136.

⁴ Іванис В. Стежками життя... – С.118.

⁵ Там само.

⁶ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле... – С. 292.

Скоропадський розумів стратегічну важливість північнокавказького регіону для України. Однак, через брак інформації та сил не поспішав торкатися цієї проблеми. Це добре видно з його наступних слів: «... були пропозиції...щоб Кубань увійшла в склад України на автономних правах. Я дуже цього хотів, але вважав, що з цією справою поспішати не потрібно. Для мене, по-перше, було незрозуміло, що відбувається на Кубані та Чорномор'ї, яке там дійсне налаштування по відношенні до цього питання, по-друге, я вважав, що важливіше за все, перш ніж приєднати до себе інші області, добитися порядку у себе...».¹

До української столиці кубанська делегація прибула 28 травня 1918 року і була радо прийнята гетьманом П. Скоропадським. 3 червня 1918 року на пошану кубанських делегатів в гетьманському палаці відбувся урочистий сніданок. У вітальній промові П. Скоропадський зазначив: «...я сподіваюсь, що...славні кубанці підуть разом з молодю Українською Державою, щоб здійснити ті гарячі мрії, котрі являлись керовничою зіркою для наших батьків». У відповідь делегати-кубанці запевнили Гетьмана, «...що Кубань буде завжди жити в цілковитім єднанні з своєю Ненькою-Україною».²

На широкий загал було повідомлено, що переговори ведуться з метою надання українським урядом Кубанській Народній Республіці військової допомоги в боротьбі проти більшовиків. Однак, потаємно від агентів Добровольчої армії, між урядом Української Держави і кубанськими делегатами обговорювалися питання щодо можливості федеративного або конфедеративного об'єднання Кубані з Українською Державою.³

Ідеї федеративного об'єднання з Україною були доволі популярними в кубанському суспільстві, насамперед серед кубанців-чорноморців. Багато

¹ Скоропадський П. Вказ. праця. – С. 237.

² Дорошенко Д. Історія України 1917 – 1923... – С. 136.

³ Іванис В. Стежками життя... – С. 120.; Дорошенко Д. Історія України 1917 – 1923... – С. 137; Черячукин А. В. Вказ праця. – С. 184–185.

прихильників федерації було і в Кубанській Законодавчій Раді. Кубанський естєблїшмент мав надїї, що союз з Україною убєзпечить Кубань від політичних і територїальних претензїй радянського уряду. Актуальності зазначенї сподївання набули саме у травнї 1918 року, коли в Києві розпочалися українсько-радянські мирні переговори. Вже в українській столицї М. Рябовол передав українсько-радянській мирній конференції меморандум в якому від іменї Кубанського уряду заявив, що останній не визнає радянської влади і вестиме проти неї боротьбу¹. Кубанська делегація просила уряд України враховувати інтереси Кубанї при укладеннї мирної угоди з Радянською Росїєю.

У ходї таємних переговорів щодо українсько-кубанського політичного об'єднання виникли суттєві розбіжності у поглядах стосовно майбутнього статусу Кубанї у складї України. Українська сторона вбачала Кубань автономною частиною Української Держави, натомість кубанські представники наполягали на федеративному зв'язку.

Зрештою, виробити консенсус в даному питанї не вдалося, оскїльки перешкоду на цьому шляху чинили проросїйськи налаштованї члени кубанської делегації, які поїнформували про перебіг таємних переговорів представника Всевеликого Вїйська Донського у Києві О. Черячукіна². Полїтичне керівництво Дону ревниво реагувало на спроби зближення України і Кубанї. Переорїєнтація Кубанї на Україну могла остаточно підірвати і без того дезорганізований Південно-Східний Союз, на реформування якого покладав надїї керманич Всевеликого Вїйська Донського отаман П. Краснов. Саме Дону він відводив лїдируючі позиції в цьому вїйськово-полїтичному об'єднаннї. Підтвердженням цієї думки є слова Д. Дорошенка, який зазначав, що «Становище кубанців було важке: вони

¹ Штанько Я.В. Вказ. праця. – С. 74.

² Черячукин А. В. Вказ праця. – С. 184–185.

були у певній залежності від донців, а ті противилися простому прилученню Кубані до України і настоювали на збереженні Доно-Кавказького Союзу»¹.

Зближення Кубані з Україною також могло суттєво змінити військово-політичну ситуацію в Північно-Кавказькому регіоні, посиливши тут вплив України і насамперед Німеччини. Ні лідери Добровольчої армії, ні керівництво Всевеликого Війська Донського не бажали цього допустити. Як не дивно, але й більшість кубанських політиків, які мали відверті або приховані проукраїнські симпатії, все ж у кінцевому результаті висловилися за союз із Добровольчою Армією. Так, на спільному засіданні керівників Добровольчої армії і членів Кубанського Уряду і Законодавчої Ради, що відбувалося 10 червня 1918 року в Новочеркаську, було констатовано наступне: «Що ж стосується піднятого тепер питання про входження Кубанського Краю до складу України автономною її частиною, то такого рішення до цього часу ми прийняти не могли, оскільки питання це складне, виникає небезпека, що при об'єднанні на таких умовах з Україною, виникає для німців можливість розповсюдити на нас силу угоди укладену Німеччиною і Україною з усіма наслідками»².

Таким чином, кубанське політичне керівництво, керуючись реальними військово-політичними обставинами, що склалися навколо Кубанського краю, прийняло рішення відійти від ідеї об'єднання з ще досить слабкою на той час Українською Державою і пристати до союзу з Добровольчою Армією та Доном.

Не дивлячись на таку політику кубанського уряду гетьман П.Скоропадський, всупереч німецькому командуванню, яке не бажало воєнного посилення добровольців і козаків, виконав взяті на себе зобов'язання щодо постачання озброєння і амуніції на Кубань. Керівництво

¹ Дорошенко Д. Історія України 1917 – 1923... – С. 137;

² Протоколи засідань Кубанського краевого правительства... – С. 92.; ГАРФ, ф. Р-446, оп. 1, д. 23, л. 2–2 зв.

Української Держави чудово розуміло, що значна частина цієї зброї і спорядження потрапить до рук Добровольчої армії, лідери якої займали непримиренно ворожу позицію по відношенню до України і її устремлінь до незалежності від Росії. Одначе, в умовах тієї військово-політичної ситуації, що склалася на просторі колишньої Російської імперії, головною загрозою для України і подібних до неї національно-державних утворень була більшовицька Росія. Саме перемогу над більшовиками гетьман П. Скоропадський вважав першочерговим завданням. У зв'язку з цим гетьманський уряд намагався надати посильну матеріально-фінансову допомогу всім силам, які були готові до реальної збройної боротьби проти більшовизму. На той момент такою реальною силою була саме Добровольча армія, донське і кубанське козацтво.

У червні-липі 1918 р. уряд Української Держави відправив на Кубань наступну кількість озброєння: вісім 76-міліметрових гармат, 21 тис. гвинтівок Мосіна, 20 кулеметів «Максим», 100 кулеметів «Кольт» і 40 – австрійського зразка, 4 телефонні станції, військовий реманент, 5 млн. набоїв, 50 тис. снарядів для 3-х дюймових гармат, тощо. Загалом у зазначений період було зроблено воєнних поставок на суму біля 6 млн. карбованців¹.

У липні 1918 року в розпорядження кубанського уряду було надано три батареї по чотири 3-х дюймові гармати в кожній, а також значну кількість кулеметів. За словами міністра закордонних справ Української Держави Дмитра Дорошенка поставки у такому ключі здійснювалися майже кожного місяця. За свідченнями представника німецького командування на Дону майора Кохенгаузена, Добрармія одержала від українського уряду через кубанців 20 тис. карабінів і 10 млн. набоїв².

¹ Сідак В. Національні спецслужби в період 1917 – 1921 рр. [Електронний ресурс] / В. Сідак. – Режим доступу: <http://exlibris.org.ua/sidak/r3-p4.html>; Дорошенко Д. Історія України 1917 – 1923... – С. 137.

² Коваль Р. М. Вказ. праця. – С. 101.

У червні-липні 1918 р. українським урядом і військовим командуванням розроблявся план військової операції на території Кубані з метою звільнення її від більшовиків. Для реалізації наміченого завдання передбачалося використати Окрему Запорізьку піхотну дивізію генерала З. Натієва (15 тис. чоловік), що дислокувалася уздовж демаркаційної лінії з більшовицькою Росією на сході Харківської губернії. До її складу входили чотири піхотних, кінний, гарматний, інженерний полки, кінно-гарматний дивізіон, бронедивізіон й авіаційний загін.¹ За допомогою морського десанту частини дивізії мала б висадитися на азовському узбережжі Кубані й спираючись на підтримку антибільшовицьки налаштованої частини кубанського населення, очистити край від більшовиків. Важливою складовою цієї операції була справа звільнення Катеринодара перш ніж це зроблять частини Добровольчої армії. Таким чином можна було нейтралізувати вплив добровольців на політичну й військову ситуацію на Кубані й прискорити процес об'єднання української та кубанської земель. Як наголошував Д. Дорошенко: «Було ясно, що хто визволить Кубань від більшовиків, котрі чинили страшні звірства й спустошення в краю, той здобуде собі остаточно симпатії населення і до того прихиляться кубанські козаки»².

Цей проект був схвалений гетьманом Павлом Скоропадським, який, для посилення Окремої Запорізької дивізії, віддав наказ формувати у Бердичеві з добровольців, кадрів старшин і підстаршин Окремий Чорноморський кіш³.

12 липня 1918 року окрім делегації від Законодавчої Ради Кубані до Києва з Новоросійська прибула депутація від проукраїнської громадсько-

¹ Матвієнко В. М. Українська дипломатія 1917-1921 років... – С. 99–100; Сідак В. Національні спецслужби в період 1917 – 1921 рр. [Електронний ресурс] / В. Сідак. – Режим доступу: <http://exlibris.org.ua/sidak/r3-p4.html>; Дорошенко Д. Історія України 1917 – 1923... – С. 137.

² Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле... – С. 293.

³ Скоропадський П. Вказ. праця. – С. 238.

політичної організації – Чорноморської Української Ради. До її складу входили С. Ерастов, В. Гудзюватий, К. Довженко, В. Сочинський¹. Як зазначав Д. Донцов головною метою цієї делегації було добитися з'єднання Кубані з Україною². Посланці Кубанської Національної Ради зустрілися з гетьманом й передали йому відомості про настрої населення на Кубані, зазначивши, що воно «...покладає надію лише на Україну...»³. П.Скоропадський запевнив їх у готовності допомогти в боротьбі з більшовиками.

Також до гетьманського уряду звертався член Кубанської Національної Ради І. Ткаченко-Бродський, який повідомляв про тяжке становище українського населення на Кубані та про наміри проросійських сил в кубанському уряді знищити українські школи на Кубані. Окрім того, І. Ткаченко-Бродський зазначав, що зброя, яку уряд України передав кубанському уряду, цілком потрапила до рук Добровольчої армії⁴.

Коли німецьке окупаційне командування на початку серпня 1918 р. погодилося з проведенням кубанської операції, П. Скоропадський віддав наказ про передислокацію Окремої Запорізької дивізії до залізниці для посадки в ешелони, були розроблені докладні плани бойових дій і виділені відповідні кошти.

Але, як згадував Д.Дорошенко: «справа розбилася через саботаж, чи вірніше зраду одного з високих урядовців українського міністерства війни: очевидячки будши в стосунках з Алексєєвим* і сприяючи його інтересам, цей пан навмисне затягав цілу справу, не вважаючи на виразні накази Гетьмана й військового міністра, зволікав під різними претекстами початок операцій, а

¹ ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр. 141, акр. 7.

² Донцов Д. І. Вказ праця. – С. 60.

³ Іванис В. Стежками життя... – С. 121.

⁴ ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 1, спр. 171, акр. 2–3 зв.

* Один із лідерів білого руху і організатор Добровольчої армії

тим часом Алексєєв швиденько вирушив в похід, захопив Катеринодар і скорим маршем посувався до Новоросійська. Тоді німці заявили, що вже пізно, і що вони не зможуть допустити збройної сутички між українцями й добровольцями»¹. До цього слід додати й те, що з поверненням більшості членів урядової кубанської делегації до Новочеркаська* , вони 23 червня 1918 року, приймаючи участь в державній нараді, проголосували за підтримку Добровольчої армії, наголосивши, що Україна мало чого дасть Кубані в політичному відношенні². При голосуванні лише три особи: козаки – К.Безкровний, С. Манджула та черкес А. Наміток, зайняли проукраїнську позицію³.

Ця невдача змусила гетьманський уряд виключно дипломатичними засобами впливати на ситуацію на Кубані.

Відповідно до вищезгадуваного нами закону «Про заклад генеральних консульств і консульських агентств за кордоном» генеральним консулом до Катеринодари було назначено П. Понятенка⁴.

Із значною затримкою 5 листопада 1918 року український уряд створив на Кубані посольство другого розряду, на чолі якого став барон Ф.Боржинський⁵. Дипломатичне представництво такого рівня давало змогу мати ширше коло своїх посланців і розвідників, а також відстоювати українські інтереси на теренах Кубанської Народної Республіки.

Після приїзду в середині листопада 1918 року Ф. Боржинського до Катеринодари, він мав особисту зустріч з головою Кубанського Крайового

¹ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле ... – С. 295.

* В м. Новочеркаськ (територія Всевеликого Війська Донського) перебувало керівництво Кубанської Народної Республіки та Добровольча армія

² Протоколи засіданій Кубанского краевого правительства. – С. 91-98.

³ Іванис В. Стежками життя... – С. 121.

⁴ Ведєнєєв Д. На захисті прав українства... – С. 36.

⁵ ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр. 22, арк. 7 зв., 11; Там само, спр. 3, арк. 49.

уряду Л. Бичем. Про результати зустрічі український представник звітував до Києва наступне: «По приїзді до Катеринодару, я удався ... до Голови Краєвої Кубанської Ради Пана Бича і в приватній розмові повідомив його про свою місію... та висловив свої гадки про користь нав'язання негайних офіціальних дипломатичних зносин між Україною, та Кубанью. З боку п. Бича я зустрів повне співчуття...»¹.

Із запровадженням на Кубані українських дипломатичних осередків розпочала свою роботу дипломатична розвідка. Акти працював над збором розвідувальної інформації секретар українського посольства К. Поливана. Завдяки його роботі в Катеринодарі було зібрано і передано до Києва інформацію про настрої кубанських політиків, становище козацтва, інтелігенції, розстановку політичних сил².

Роботу української розвідки також торкалася справа зібрання корисної інформації про міждержавні економічні злочини. Насамперед, це стосується спекуляції зі сторони українських торговців, які скуповуючи на Кубані за заниженими цінами дефіцитні в Україні товари (в першу чергу нафту), і вигідно перепродували їх³.

Відтак, аби зменшити спекуляцію й встановити тверді ціни на товари Ф.Боржинським пропонувалося заснувати в Катеринодарі торгівельну палату та призначити державного комерційного агента, які б здійснювали урядові закупки⁴.

У своєму звіті Міністерству закордонних справ за 28 листопада 1918 року Ф. Боржинський наголошував на стратегічній важливості Кубані для подальшого розвитку самостійної України. Особливо наголошував посол на

¹ ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр. 141, акр. 50.

² Сідак В. Національні спецслужби в період 1917 – 1921 рр. [Електронний ресурс] / В. Сідак. – Режим доступу: <http://exlibris.org.ua/sidak/r3-p4.html>

³ Там само

⁴ ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр. 141, акр. 54 зв.

значенні Чорноморщини, яка за його словами «...має для України особливу вагу...»¹. Ця важливість пояснювалася значною кількістю українського населення, що проживало в цьому регіоні (близько 75 %). Барон вбачав у Чорноморщині важливий плацдарм для поширення української ідеї на територію Кубані.

Важливим для дослідження української політики на Кубані в часи Гетьманату є секретний рапорт секретаря українського дипломатичного представництва в Катеринодарі К. Поливана до МЗС УНР датований 21 грудня 1918 року.

У доповіді зазначалося, що кубанський уряд позитивно зустрів призначення українського посла. Прем'єр Л. Бич підкреслював, що «...політична кон'юнктура на Кубані вимагає від Українського Посольства одразу ж розпочати якомога ширшу й енергійнішу працю в справі української національної і державної ідеї на Кубані, а крім того зазначив, що у справі боротьби Кубанського козацтва за ідею суверенності Кубані і самоврядування народів кубані, Українське посольство як представництво України...повинно ужити усіх засобів підтримати козаків і їх побратимів черкесів у цій боротьбі»².

Ключовими напрямками спільного українсько-кубанського партнерства мали стати боротьба проти засилля Добровольчої армії на Кубані, Чорноморщині та Ставропіллі, протидія промонархічній агітації, поширення інформації на міжнародній арені про кубанське козацтво та дійсне військово-політичне становище на Кубані, пропаганда Україною в Європі та Америці ідеї самостійності Кубані³.

К. Поливан наголошував у своєму звіті, що Кубань є існуючим державним козацьким організмом, і тому проводити на Кубані лише

¹ ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр. 141, акр. 53.

² Там само, ф. 3696, оп. 1, спр. 37, арк. 12–12 зв.

³ Там само, арк. 12 зв.

українську політику може бути дуже шкідливим для ідей українства»¹. На його думку Кубань мала рано чи пізно прилучитися до України, але спершу вона повинна була пройти через становлення самостійності, яка з часом мала трансформуватися у федеративний союз з Україною «як рівного з рівним»².

Для досягнення ідеї об'єднання Кубані і України про понувалося активно поширювати українську національну ідею серед чорноморців і черкесів, а також було визначено чіткий план роботи посольства, який полягав у:

1. Обороні прав українців на Кубані, Ставропілі і Чорноморщині.
2. Підтриманні усіх існуючих на Кубані українських організацій.
3. Гуртуванні українців.
4. Налагодженні контактів між українським посольством і представниками козацтва.
5. Поширенні в пресі агітації про Україну і український національний рух.
6. Створенні на Кубані власної української газети.
7. Досягненні порозуміння і співпраці з представниками Грузії, Дону, Азербайджану.
8. Поглибленні впливу на Кубанську крайову раду та кубанський уряд.
9. Розвиненні і активізації консульської діяльності на Кубані і насамперед в столиці – Катеринодарі.
10. Захисті і популяризації ідеї самостійності і державності України.
11. Організації торгівлі між Україною, Кубанню і Кавказом³.

На заваді активній реалізації наміченого плану стояла складна фінансова ситуація в якій перебувало українське посольство. Від українського уряду майже не надходили гроші. Частковою допомогою були пожертвування від

¹ ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 1, спр. 37, арк. 12 зв.

² Там само, арк. 13.

³ Там само, арк. 13 зв.–14.

поукраїнських організацій, а також кошти, які надходили від видачі перепусток на проїзд в Україну¹.

Негативно на роботу українського посольства в Катеринодарі вплинув арешт наприкінці листопада 1918 року К. Поливана. Командування Добровольчої армії звинувачувало його у шпигунській діяльності та зраді гетьманського режиму через його контакти з С. Петлюрою і його оточенням. Так, у зверненні голови Особливої наради при головнокомандувачі ЗСПР генерала А. Драгомирова до міністра закордонних справ Української Держави Г. Афанасьєва повідомлялося, що секретар українського посольства на Кубані К. Поливан вів переговори з кошовим отаманом одного з повстанських підрозділів, що базувався у Єкатеринославі, а також намагався зв'язатися з С. Петлюрою, який перебував у Фастові. Також генерал А. Драгомиров наголошував, що К. Поливан неодноразово вів переговори з повстанцями і передавав інформацію про становище Добровольчої Армії. У зверненні висувалися припущення, що і посол Ф. Боржинський так само співчуває повстанському руху в Україні й причетний до зв'язків з керівництвом антигетьманського руху².

У своїх відносинах з Кубанню уряд П.Скоропадського використовував також широке коло інформаційно-пропагандистських заходів. Проте на цій ниві довелося зіштовхнутися з сильною протидією антиукраїнських сил.

В Катеринодарі активно виходили російські промонархічні часописи «Единая Русь», «Великая Россия», «Вождь Русского Народа», «Россия». Головним завданням цих видань була агресивна пропаганда монархічних ідей серед населення Кубані³. Як зазначав один із ідеологів російського

¹ ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 1, спр. 37, арк. 14 зв.

² ГАРФ, ф. Р-446, оп. 1, спр. 17, арк. 14–14 зв.

³ Будков Д. Міжнародна інформаційна діяльність за часів Української Держави... – С. 66.

монархічного руху В. Шульгін: «Треба довести народ до такого стану, щоб він на колінах просив помилування у монархії»¹.

На протипагу проросійським виданням українці видавали на Кубані власну періодику: «Чорноморський Українець», тижневик «Чорноморець» (в місті Катеринодар), «Чорноморська Рада» (в місті Новоросійськ) та інші. Керівництво білого руху всіма силами намагалося протидіяти становленню української преси.²

У такій ситуації дипломатичне представництво України на Кубані активно використовувало інформаційно-пропагандистські заходи. Було налагоджено збір даних про ситуацію в регіоні для українського уряду, оскільки, як зазначав В. Іванис, «українські урядові кола були слабенько проінформовані в кубанських справах».³

Посольство прагнуло на практиці сприяти становленню проукраїнської преси на Кубані. Як зазначав К. Поливан, силами посольства велася організаційна робота по створенню нової української газети. З цією метою було закуплено відповідну кількість папету та організовано редакційну комісію. Проте, арешт денікінцями К. Поливана завадив реалізувати цей далекосяжний проект на практиці⁴.

Українські дипломати на Кубані розробляли довгострокові плани щодо розповсюдження відомостей про Україну і український національний

¹ Будков Д. Міжнародна інформаційна діяльність за часів Української Держави... – С. 66.

² Будков Д. Міжнародна інформаційна діяльність за часів Української Держави... – С. 66; Веденєєв Д. Пропаганда Українського питання дипломатією Української Держави... – С. 78–79.

³ Будков Д. Міжнародна інформаційна діяльність за часів Української Держави... – С. 66; Іванис В. Стежками життя... – С. 120.

⁴ Будков Д. Міжнародна інформаційна діяльність за часів Української Держави... – С. 67.

рух серед кубанського населення. З точки зору К. Поливана, «політична кон'юнктура на Кубані вимагала від українського посольства одразу ж розпочати якомога ширшу й енергійнішу роботу у справі поширення інформаційно-пропагандистської діяльності в регіоні»¹. Першочерговими завданнями у цій справі повинні були стати «поширення відомостей про глибоке співчуття України щодо самостійності Кубані, розповсюдження можливо ширшого матеріалу про змагання кубанського козацтва і дійсний стан речей на Кубані, у приверненні симпатій Європи та Америки до самостійної кубанської течії, та у паралізуванні чорносотенно-монархічної агітації Шульгина»². На думку Д. Будкова: «українська пропаганда в регіоні мала поєднувати завдання посилення інформаційного впливу гетьманату, агітації за союзницькі зносини з Україною, створення позитивного сприйняття провідними західними державами державницьких прагнень кубанців та контрпропагандистської протидії російським шовіністам – «неделимцям»»³.

Цікавим є проект невідомого українського громадянина (можливо співробітника посольства) щодо створення на території Кубані українського інформбюро. На його думку, головним завданнями цієї організації мало бути поширення інформації про те, що союз Кубанської республіки з Українською Державою гетьмана П. Скоропадського є запорукою її незалежності. Також передбачалося шляхом пропагандистських засобів сприяти посиленню антагонізму між кубанцями і денікінцями⁴.

Було навіть розроблено структуру майбутнього інформбюро, яке мало складатися з головного інформаційного бюро в Катеринодарі, його філій в

¹ Будков Д. Міжнародна інформаційна діяльність за часів Української Держави... – С. 67.

² Там само.

³ Там само.

⁴ Там само.

ключових містах і містечках краю, розгалуженої мережі кореспондентів та розповсюджувачів газет. Побутувала думка, що після організації такої мережі «ні одна інформація, ні одна газета і звістка з нашого боку не пропаде даром, і таким чином в будь-який момент матимемо можливість впливати на світогляд населення як того вимагає життя»¹.

У користуванні Інформбюро мала бути власна друкарня, завдяки якій організація мала видавати газету українською й російською мовами, а також пропагандистські брошури для різних верств місцевого населення та спеціальні інформаційні бюлетені для дипмісій країн Антанти, що перебували на Кубані. Рекомендувалося найняти власних кореспондентів і довірених осіб на радіо й телеграфі, застосовувати для пропаганди зв'язки і можливості товариств «Просвіта», а також проукраїнських кооперативів. В подальшому планувалося розширити вплив інформаційного бюро і на територію ВВД.²

Важливою складовою україно-кубанських відносин було підписання ряду комунікаційних та фінансових угод.

У другій половині жовтня 1918 року до Києва прибула кубанська Надзвичайна Місія на чолі з полковником В. Ткачовим. Вона мала, від імені Кубанського уряду та Законодавчої Ради укласти та підписати з українською стороною ряд договорів військового, економічного та інформаційного характеру. Крім того, В. Ткачову було доручено «...вияснити ґрунт, на якому могло б відбутися державне об'єднання Кубані з Україною».³

Для ведення переговорів з кубанською делегацією Рада міністрів Української Держави на початку листопада 1918 року створила повноважну урядову групу в складі: товариша міністра торгу і промисловості

¹ Будков Д. Міжнародна інформаційна діяльність за часів Української Держави... – С. 67.

² Там само.

³ Дорошенко Д. Історія України 1917 – 1923... – С.138.

С.Бородаєвського, товариша міністра внутрішніх справ В. Кулябко-Корецького, товариша міністра фінансів К. Замена і товариша міністра шляхів сполучення А. Лукашевича.¹

Так, вже 13 листопада 1918 року було розроблено і погоджено угоду щодо здійснення кредитно-перевідних операцій між банками та ощадними касами Української Держави та Кубані. Наступного дня укладено міжурядову угоду стосовно поштово-телеграфних зносин та проведено переговори з кубанською стороною щодо підписання фінансово-економічного договору, що мав стати підґрунтям економічних взаємин між обома сторонами. 16 листопада було затверджено конвенцію «Про шляхи сполучення» і договір про торгіві, консульські й мореплавні зносини.²

Шляхом підписання цих двосторонніх угод керівництво Української Держави прагнуло закласти підвалини майбутніх україно-кубанських відносин і тим самим схилити Кубань з продобровольчої позиції на свою.

Проте цим та іншим планам уряду П. Скоропадського не судилося збутися. 14 грудня 1918 року в результаті антигетьманського повстання П. Скоропадський зрікся влади й Українська Держава припинила своє існування. Тоді ж, Директорія УНР направила кубаській крайовій раді, голові крайового уряду Л. Бичу і отаману кубанського козацького війська О.Філімонову радіотелеграму в якій повідомлялося, що українська республіканська армія вступила до Києва і надсилає своє вітання братам по крові кубанським козакам. В телеграмі підкреслювалося, що український народ рано чи пізно дочекається, коли від Кубані до Сяну буде одна держава³.

¹ ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр. 141, акр. 36а.

² Дорошенко Д. Історія України 1917 – 1923... – С. 138; Матвієнко В. М. Українська дипломатія 1917 – 1921 років... – С. 103; ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр. 141, акр. 57–65.

³ ГАРФ, ф. Р-446, оп. 1, спр. 17, арк. 22.

Наприкінці 1918 року розпочався наступ білого руху на кубанський суверенітет, що виявилось у посиленні конфронтації між правлячою елітою Кубані і керівництвом Добровольчої армії. Остання, відчувши свою військову силу і успішність, взялась за спробу ліквідувати паростки демократії на Кубані й встановити свою диктатуру.

Так, у грудні 1918 року замість Л. Бича, який відстоював політичну лінію на здобуття Кубанню самостійності, новим прем'єр-міністром Кубанської Народної Республіки, під тиском А. Денікіна, було обрано Ф.Сушкова, який разом з Військовим отаманом О. Філімоновим став ініціатором створення військово-політичного об'єднання Дону, Кубані і Тереку з метою спільної боротьби за єдину небільшовицьку Росію¹.

Таким чином проукраїнські сили були посунуті від політичного керівництва Кубанською Народною Республікою, що в свою чергу болісно вдарило по українсько-кубанським міждержавним відносинам. Наприкінці грудня 1918 року під тиском денікінців припинила свою діяльність українська дипломатична місія на Кубані. Її очільник барон Ф. Боржинський на початку січня 1919 року змушений був виїхати в Україну, але по дорозі додому, на станції Волноваха Маріупольського повіту, він був заарештований білогвардійцями і розстріляний за зраду Росії.²

Проте, не зважаючи на втрату влади і репресії з боку денікінців проукраїнськи налаштовані кубанські політики та громадсько-політичні організації й надалі продовжували тісну політико-дипломатичну співпрацю з великою Україною.

22 лютого 1919 року Кубанська українська громада, Чорноморська Рада та Об'єднана організація українських соціал-революціонерів та соціал-демократів Кубані звернулися до Директорії УНР з меморандумом у якому

¹ Мазепа І. Вказ. праця. – С. 458; Матвієнко В.М. Українська дипломатія 1917 – 1921 років... – С. 107.

² ГАКК, ф. Р-6, оп.1, д. 189, л. 1; Польовий Р. Вказ праця. – С. 129.

засуджували надання керівництвом білого руху колишньому міністру закордонних справ Російської імперії С. Сазонову права представляти Кубань і Чорноморщину на Паризькій мирній конференції. Зокрема вищезазначені організації зазначали, що С. Сазонов буде неправдиво висвітлювати стан речей на Кубані й тим самим дискредитувати в очах світової спільноти її прагнення до самостійного національно-демократичного життя. Узв'язку з цим Кубанські представники просили Директорію УНР донести їх протест до керівництва держав Антанти¹.

Тоді ж таки у лютому 1919 року в Одесі було підписано спільний меморандум України, Дону, Кубані та Білорусі в тексті якого зазначалося наступне: «Представники України, Білорусії, Дону і Кубані, зібравшись у Одесі, на спільній нараді постановили звернутися до верховного командування країн Антанти з меморандумом у наступних питаннях: 1. про форму державного устрою цих територій та сусідніх з ними державних утворень; 2. про шляхи і методи для придушення анархії та більшовизму у всіх тих державах і частинах на які розпалася Росія... В результаті зникнення центральної влади ті частини країни, які не визнали більшовицького режиму, організували при допомозі здорових елементів місцеву владу й оголосили себе суверенними державними одиницями... Ми звертаємося через Високе союзне командування до держав Антанти з проханням щодо надання можливої допомоги національним устремлінням наших народів і зміцнення вже утворених окремих держав»². 5 лютого 1919 року означена вище декларація була передана представнику союзного командування генералу

¹ Сергійчук В. І. Відносини України з Кубанню в роки національно-визвольних змагань... – С. 138.

² Дацків І. Б. Становлення українсько-французьких дипломатичних відносин у добу Директорії УНР [Електронний ресурс] / І. Б. Дацків. – Режим доступу: http://otherreferats.allbest.ru/history/00278560_0.html

Ф.д'Ансельму, а також була опублікована для широкого загалу в одеських газетах¹.

Упродовж 1919 року відноси між Україною і Кубанню як на державно-політичному, так і на громадському рівні майже завмерли, у зв'язку з вкрай складною внутрішньополітичною ситуацією в Україні і посиленням денікінської диктатури і антиукраїнської політики на Кубані.

З початку 1919 року А. Денікін і його оточення прагнули всіма силами реалізувати ідею створення підконтрольного їм «Південно-російського союзу», до якого вони прагнули залучити Дон, Кубань, Терек і гірські народи Північного Кавказу. Це політичне утворення керівництво білого руху розглядало як основу майбутнього відродження «єдиної і неділимої» Росії.

Проти цього задуму активно виступала частина кубанського істеблішменту, яка дотримувалася самостійницьких і частково проукраїнських позиціях. Яскравим рупором цієї групи кубанських політиків був голова Кубанської Законодавчої Ради Микола Рябовол, який провадив політичну і агітаційну роботу по дискредитації цієї денікінської ідеї.

Саме через в ніч на 14 червня 1919 року М. Рябовол був вбитий денікінцями у Ростові на Дону. Це політичне вбивство поклало початок з однієї сторони ще більшому посиленню денікінської диктатури, а з іншої серйозному незадоволенню кубанського козацтва цією самою диктатурою².

Восени 1919 року денікінці здійснили арешти відомих проукраїнських діячів Кубані: П. Макаренка, С. Манжули, полковника Т. Рогівця та ін³.

У листопаді 1919 року очільники білого руху припустилися непоправної помилки жорстоко вбивши ще одного авторитетного кубанського діяча, який

¹ Дацків І. Б. Становлення українсько-французьких дипломатичних відносин у добу Директорії УНР [Електронний ресурс] / І. Б. Дацків. – Режим доступу: http://otherreferats.allbest.ru/history/00278560_0.html

² Коваль Р. М. Вказ. праця. – С. 107.

³ Там само. – С. 325; Мазепа І. Вказ. праця. – С. 459.

виступав проти засилля денікінців на Кубані, священника О. Калабухова¹. Його, наче б то за зраду російських інтересів, прилюдно повішали. Такі криваві дії викликали вибух незадоволення серед кубанських козаків, які почали масово залишати денікінську армію і повертатися додому. Через військові сили білих почали стрімко танути, що у свою чергу сильно похитнуло владу А. Денікіна на Кубані і загалом на Півдні Росії.

На початку 1920 року Кубанська Законодавча Рада одноставним рішенням обрала новим Військовим отаманом вороже налаштованого до добровольців генерала М. Букретова, а головою Кубанського уряду було призначено самостійника Василя Іваниса, який був відомий своїм прихильним ставленням до України².

Новий кубанський прем'єр одразу ж розпочав роботу по відновленню політико-дипломатичних відносин з урядом УНР. Особливий інтерес для Кубанського уряду в тих тяжких умовах становило питання щодо заключення антибільшовицького військово-політичного союзу з Україною.

У такому союзі був зацікавлений і уряд УНР. Активну роботу по виробленню умов майбутнього українсько-кубанського договору провадив голова української дипломатичної місії на Кавказі І. Красковський.

23 і 27 квітня 1920 року у Тифлісі відбулися спільні наради українських і кубанських дипломатів і урядовців, у ході яких вдалося погодити і затвердити проект союзного договору³.

Підписання договору відбулось 7 серпня 1920 року у Варшаві. Текст угоди складався зі вступу та п'яти пунктів у яких зазначалося наступне: «...виходячи з щирого і твердого переконання в спільності історичної долі і завдань і спільності інтересів людності братніх Республік України і Кубані в

¹ Коваль Р. М. Вказ. праця. – С. 326; Мазепа І. Вказ. праця. – С. 459.

² Матвієнко В.М. Українська дипломатія 1917 – 1921 років... – С. 108.

³ Сергійчук В.І. Відносини України з Кубанню в роки національно-визвольних змагань... – С. 139; Матвієнко В. М. Українська дипломатія 1917 – 1921 років... – С. 113.

їх боротьбі за політичне визволення і Державну незалежність, визнали необхідним закласти між собою договір на таких умовах:

- 1) Уряд УНР і Уряд Кубанського Краю взаємно признають Українську Народну Республіку і Кубанський Край з Чорноморщиною політично незалежними і суверенними державами.
- 2) Уряд Української Народної Республіки і Уряд Кубанського Краю взаємно зобов'язуються підтримати один одного в спільній боротьбі за державну незалежність обох Республік в справах військових, політичних, господарських і фінансових.
- 3) Уряд УНР і Уряд Кубанського Краю взаємно зобов'язуються не заключати ніяких договорів чи конвенцій з іншими Державами, котрі були би направлені проти інтересів котрого-небудь із учасників цього договору.
- 4) Уряд УНР і Уряд Кубанського Краю взаємно зобов'язуються заключити між собою в найближчому часі в міру розвитку спільної праці військову і морську конвенції, а також і договори, що регулювали би господарські і фінансові взаємовідносини між обома Республіками.
- 5) Договір цей входить в силу з моменту його підписання уповноваженими обох сторін і по скликанню відповідних вищих законодавчих Державних установ обох Республік, має негайно бути внесений на їх ратифікацію»¹.

Одначе, повноцінно реалізувати на практиці зазначений договір в кінцевому результаті так і не вдалося. Протягом липня-серпня 1920 року кубанські демократичні сили, козацтво і частини Добровольчої армії змушені були під тиском більшовицьких військ залишити територію Кубані й передислокуватися у Крим, звідки вже у жовтні-листопаді 1920 року вони остаточно були витіснені. Більшість представників кубанського політикуму і

¹ ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 2, спр. 311, арк. 7.

козацтва змушені були емігрувати до Західної Європи. У такій самій складній ситуації перебував і уряд Української Народної Республіки, який вже восени 1920 року, зазнавши низки невдач у боях з радянською Росією і лишившись фактично без свого союзника Польщі, змушений був припинити збройну боротьбу в Україні і перейти на екзильне становище.

Таким чином, впродовж 1917 – 1920 років урядами Української Народної Республіки і Української Держави було здійснено ряд спроб щодо налагодження політико-дипломатичних і військових контактів з Кубанню, значна частина населення якої були українці. Проте, через внутрішні проблеми як в Україні, так і на Кубані, ці відносини не вдалося поглибити і оформити у міцний українсько-кубанський військово-політичний союз. Однак, не зважаючи на це, українсько-кубанські політичні відносини зробили вагомий вплив на утвердження міжнародно-політичного авторитету українського народу і Української держави.

3.3. Українсько-грузинські міждержавні відносини як ключовий фактор утвердження українських національних інтересів на Кавказі

З початком революційних перетворень в Росії навесні 1917 року почалися жваві контакти між національно-демократичними силами України і Грузії, яка з вибухом Лютневої революції так само як і Україна взяла курс на вироблення власної автономії в складі Російської федеративної республіки.

8 квітня 1917 року грузинські організації, що перебували в Києві вітали Український національний конгрес, що саме в цей час зібрався в українській столиці. Від їх імені виступив грузинський громадсько-політичний діяч на прізвище Коіава, який наголосив на спільності історичних доль українського і грузинського народів¹.

¹ Українська Центральна Рада: документи і матеріали. – К.: Наукова думка, 1996 . – Т. 1. – С. 61.

Також грузинські представники приймали активну участь у З'їзді поневолених народів, що відбувся у Києві й гаряче підтримували і солідаризувалися з українською стороною у питанні створення Російської федеративної республіки і проголошення автономії.

Один із грузинських делегатів Й. Баратишвілі, який був обраний співголовою З'їзду, заявив: «Українська демократія зуміла згуртувати всі свої стремління коло одної основної задачі, а саме – коло здобуття автономії, яку вона вже на ділі має...І саме Рада скликає З'їзд народів, а не уряд, який зайнятий нібито важнішими справами, але якими, то ще невідомо»¹.

Після більшовицького перевороту грузинські демократичні сили висловили свою абсолютну непідтримку новій російській владі. Вони гаряче вітали проголошення Української Народної Республіки і за прикладом України почали стрімкий процес власного національно-державного будівництва.

20 листопада 1917 року відбувся Перший Національний З'їзд Грузії на якому було створено політичний міжпартійний орган Національну Раду Грузії². 17 грудня 1917 року Національна Рада Грузії з метою поглиблення політико-дипломатичних відносин з Україною, а також для посилення співпраці проти більшовицької Росії призначила депутата Всеросійських Установчих Зборів І. Лордкіпанідзе військовим комісаром при уряді УНР³. Проте, виконання цих функцій при уряді України І. Лордкіпанідзе було нетривалим. У зв'язку з початком роботи Всеросійських Установчих зборів він від'їхав до Петрограда. Новим грузинським комісаром «...по

¹ Анджапарідзе А. Українська центральна рада і Кавказ... – С. 435.

² Грузинский национальный совет [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ru.wikipedia.org/wiki/Грузинский_национальный_совет

³ ЦДАВО України, ф. 2592, оп. 1, спр. 28, арк. 12.

громадянським і військовим справам...» було затверджено заступника І.Лордкіпанідзе Д. Вачеїшвілі¹.

У своєму зверненні до міністра закордонних справ УНР Д. В. Вачеїшвілі зазначав: «...я, як військовий комісар і офіційний представник Грузинської Національної Ради, довожу до відома п. Міністра закордонних справ УНР, що беру на себе охорону и захист прав громадян Грузії, що проживають на території України, а тому повідомляю, щоб при будь-яких відносинах Українського Уряду, що стосуються грузин, як то: реквізиції, арешти, обшуки...не проводити без попереднього повідомлення мене як представника Грузії².

13 січня 1918 року між грузинським комісаром і урядом УНР було підписано проект договору щодо наступних питань:

а) про формування частин на території України з грузинів-воїнів, які знаходяться за умовами військового часу на Україні і на українському фронті;

б) про перевезення цих частин по мірі їх формування на територію Грузії;

в) у випадку оголошення мобілізації Національною Радою Грузії формувати з грузин-призовників, які знаходяться на території України команди і направляти їх в Грузію³.

Відповідно до цих питань у проекті договору було домовлено, що:

- 1) Уряд УНР визнає Грузинський Військовий Комісаріат на Україні правочинним органом Національної Грузинської Ради Грузії;
- 2) Військове Міністерство надає в розпорядження Грузинського Військового Комісаріату...приміщення ...для управління Комісаріату і його членів. Дозволяє користуватися засобами зв'язку з фронтами,

¹ ЦДАВО України, ф. 2592, оп. 1, спр. 28, арк. 11, 13.

² Там само, арк. 2.

³ Там само, арк. 4.

- Кавказом, а також з містами України і Росії (користування прямим дротом, відправка воєнних телеграм, воєнної пошти);
- 3) Військовий Міністр публікує в наказі про призначення Грузинського Військового Комісара на Україні і пропонує всім керівним особам і установам надавати комісару повну підтримку;
 - 4) Грузини воїни, які знаходяться на українському фронті, розпорядженням Військового Міністра і Грузинського Військового Комісара негайно направляються в етапно-евакуаційні пункти, що назначені для формування грузинських частин, що будуть відправлені в Грузію. Всі грузини-воїни поступають в розпорядження Грузинського Воєнного Комісара на Україні;
 - 5) Грузини-воїни зберігають озброєння, матеріальну частину...и все інше майно тої частини, до складу якої належать, якщо таке все в є в частині, якщо ж ні – забезпечуються всіма вищевказаними предметами розпорядженням Воєнного Міністерства із відповідних установ;
 - 6) Частини і команди сформовані із воїнів-грузинів забезпечуються всіма необхідним під час перебування їх в межах України і на шляху до Грузії, а також забезпечуються проїзними документами.
 - 7) В адміністративному, організаційному і політичному відношеннях, а також у відношенні призначення командного складу грузинських частин і команд в період перебування їх на території України з усіма своїми установами знаходяться у віданні Грузинського Воєнного Комісара;
 - 8) Демобілізація, роззброєння, пересування, а також звільнення грузин-воїнів не підлягають інакше, як через рішення Грузинського Воєнного Комісара. Офіцери, лікарі і чиновники приймаються на облік Грузинського Воєнного Комісара.
 - 9) У випадку оголошення мобілізації Національною Радою Грузії грузини, що призиваються, які знаходяться на території України, направляються на назначені для них етапно-евакуаційні пункти і на них

розповсюджуються всі умови, що вироблені в пунктах 5, 6, 7, 8 цього договору.

- 10) Всі витрати пов'язані з утриманням, як грузин-воїнів, так і новопризованих грузинів, компенсуються Україні або із загальнодержавного фонду тієї федерації в яку увійде Грузія, або ж Національною Радою Грузії в розмірі визначеному спеціальною комісією з представників обох націй.
- 11) Уряд УНР видає Грузинському Воєнному Комісару, у випадку його потреби, необхідні для формування грузинських частин суми, які повинні бути повернуті відповідно до пункту 10.
- 12) Охорону інтересів, грузинських частин і команд, що формуються, а також всіх грузин громадян, які знаходяться на території України, приймає на себе Грузинський воєнний комісаріат, якому Уряд Української Народної Республіки обіцяє свою підтримку, доручивши ведення цього питання Міністерству Закордонних Справ¹.

Також в доповнення до цього проекту грузинський комісар наполягав на тому, щоб у випадку укладення Україною сепаратного миру з державами Четверного союзу цей договір зберігав силу, і щоб уряд УНР надав на протязі двох місяців транспортні засоби для відправки грузинських громадян за межі України².

Однак, через наступ більшовицьких військ на Україну і евакуацію Центральної Ради і Ради Народних Міністрів УНР з Києва в Житомир, а згодом у Сарни так і не вдалося реалізувати вищезгаданий договір на практиці. Це добре видно із доповіді голові Ради Народних Міністрів УНР В.Голубовичу, де наголошується, що «...договір цей не був виконаний через прихід в Київ більшовиків»³.

¹ ЦДАВО України, ф. 2592, оп. 1, спр. 28, арк. 4–4 зв.

² Там само, арк. 4.

³ Там само, арк. 8.

Вже після повернення УЦР до Києва на початку березня 1918 року вдалося зібрати частину грузинських вояків і 19 березня 1918 року направити їх до Грузії. У зв'язку з цим, грузинський комісар просив українську владу і німецьке командування сприяти у безперешкодному проїзді ешелону з грузинськими солдатами по території України і клопотав аби було видано посвідчення для перетину кордону та пропуску різноманітного технічного майна¹.

3 березня 1918 року між Радянською Росією та країнами Четверного союзу було підписано Брестський мирний договір. У відповідності з ним стан війни між вищезазначеними сторонами припинявся й РСФРР виходила з Першої світової війни. Положення договору закріплювали низку військово-політичних і територіальних поступок, які Радянська Росія повинна була зробити на користь держав Четвертного союзу.

Одне з таких положень торкалося проблеми Закавказького регіону, де впродовж тривалого часу зіштовхувалися інтереси Росії і Туреччини. Стаття IV-та мирного договору фактично передбачала перехід частини Закавказзя, а саме Ардаганської, Карської і Батумської областей з під контролю Росії до Туреччини². Однак ці територіальні поступки були недостатніми для Стамбулу й султанський уряд, як буде видно в подальшому, прагнув в обхід договору розширити свої кордони в глиб Закавказзя, за рахунок грузинських, вірменських і азербайджанських територій.

Посилення турецького впливу в Закавказзі було зустрінуте негативно місцевими народами, в першу чергу грузинами і вірменами, які з падінням

¹ ЦДАВО України, ф. 2592, оп. 1, спр. 37, арк. 12.

² Мирный Договор между Германией, Австро-Венгрией, Болгарией и Турцией с одной стороны и Россией с другой [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.1000dokumente.de/?c=dokument_de&dokument=0011_bre&object=translation&l=ru

російського самодержавства стали на шлях власного державного будівництва. У лютому 1918 року в Тифлісі представниками національно-демократичного спрямування Грузії, Вірменії та Азербайджану було скликано Закавказький Сейм. Він став об'єднаним законодавчим органом для всього Закавказзя. Окрім Сейму з листопада 1917 року діяв спільний закавказький уряд, що мав назву Закавказький комісаріат. Члени уряду і Сейму в переважній більшості зайняли антибільшовицькі позиції й не підтримали жовтневий переворот у Петрограді¹.

Грузинські і вірменські національно-демократичні сили в комісаріаті і Сеймі на відміну від азербайджанських представників, яких з Туреччиною пов'язували спільні традиції та іслам, були обурені тим, що питання переходу частини Закавказзя до Туреччини розглядалося без їх участі. Тому вони відкинули й осудили умови IV-ї статті Брестського мирного договору й оголосили себе в стані війни з Туреччиною.

У першій половині березня 1918 року турецькі війська перейшли в наступ у Східній Анатолії. 11 березня 1918 року турки зайняли місто Ерзурум, а до середини квітня міста Батум, Озургеті й практично всю територію провінцію Месхеті. На нетривалий час зупинити турецькі війська вдалося лише біля річки Чолокі².

У такій критичній ситуації, аби не допустити просування турецької армії далі в глиб грузинської і вірменської територій, Закавказький Сейм 22 квітня 1918 року проголосив утворення незалежної Закавказької Демократичної

¹ Закавказский сейм [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ru.wikipedia.org/wiki/Закавказский_сейм

² Вачнадзе М., Гурули В., Бахтадзе М. История Грузии (с древнейших времен до наших дней) [Електронний ресурс] / М. Вачнадзе, В. Гурули, М. Бахтадзе. – Режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Vachn/28.php

Федеративної Республіки, до складу якої увійшли Азербайджан, Вірменія і Грузія¹.

Урядом ЗДФР одразу ж було розпочато переговори з Туреччиною про мир й у зв'язку з цим в Батумі 11 травня 1918 року почала роботу закавказько-турецька мирна конференція.

З перших днів своєї роботи конференція виявила серйозні розбіжності в політичних орієнтаціях кожного з членів ЗДФР. Грузинські й вірменські представники були категорично проти посилення впливу Туреччини в Закавказзі й виступали за звільнення османськими військами більшості окупованих ними грузинських і вірменських територій. Однак, досягнення спільних цілей грузини вбачали завдяки підтримці Німеччини, в той час, коли вірмени зайняли проанглійську позицію. Натомість азербайджанські представники все більше схилялись на користь союзу з Туреччиною. Таким чином, на фоні все більшого поглиблення розбіжностей у політичних орієнтаціях членів ЗДФР і непоступливості Туреччини, переговори з кожним днем втрачали свій сенс, а подальше існування ЗДФР опинилося під загрозою².

В умовах, що склалися грузинська делегація офіційно звернулася до німецького представника в Батумі генерала Отто фон Лосова з проханням надати Грузії німецьку підтримку і протекцію. Таким чином грузинські

¹ Вачнадзе М., Гурули В., Бахтадзе М. История Грузии (с древнейших времен до наших дней) [Електронний ресурс] / М. Вачнадзе, В. Гурули, М. Бахтадзе. – Режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Vachn/28.php

² Закавказская демократическая федеративная республика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ru.wikipedia.org/wiki/Закавказская_Демократическая_Федеративная_Республика

національно-демократичні сили прагнули стримати турецьку агресію й не допустити поширення більшовизму в Грузії¹.

Офіційний Берлін позитивно відреагував на грузинське звернення, оскільки, ще 27 квітня 1918 року в Стамбулі підписав з Туреччиною секретний договір про розподіл сфер впливу в Закавказзі. Відповідно до положень договору Грузія потрапляла в сферу геополітичних інтересів Німеччини². У зв'язку з цим представники кайзерівського уряду та військового командування порадили грузинській Національній Раді вийти зі складу ЗДФР та проголосити незалежність Грузії, після чого офіційно звернутися до Німеччини з проханням протекції. Лише в такому разі, на думку німецької сторони, можна було уникнути подальшого турецького наступу в глиб Грузії.

26 травня 1918 року Національна Рада Грузії, беручи до уваги німецькі рекомендації, проголосила утворення незалежної Грузинської Демократичної Республіки. Було сформовано коаліційний уряд на чолі з Н. Рамішвілі. Портфель міністра закордонних справ в уряді було надано А.Чхенкелі³.

28 травня між Німеччиною і Грузією було підписано договір, за умовами якого на території останньої розміщувалися німецькі військові частини⁴. Їх головним завданням було підтримання порядку й не допущення турецьких і більшовицьких з'єднань в межі Грузинської Демократичної Республіки.

¹ Вачнадзе М., Гурули В., Бахтадзе М. История Грузии (с древнейших времен до наших дней) [Електронний ресурс] / М. Вачнадзе, В. Гурули, М. Бахтадзе. – Режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Vachn/28.php

² Пипия Г. В. Германский империализм в Закавказье в 1910 – 1918 гг. / Г. В. Пипия. – М.: Наука, 1978. – С. 101.

³ ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр. 134, акр. 11.

⁴ Грузинская Демократическая Республика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ru.wikipedia.org/wiki/Грузинская_Демократическая_Республика

Таким чином, німецьке командування встановлювало свій контроль над молодою закавказькою республікою.

Грузинський уряд, хоча й завдячував Німеччині своєю територіальною цілісністю, проте, не бажав потрапляти в повну військово-політичну залежність від неї. Грузинське політичне керівництво прагнуло розширити свої міжнародні зв'язки та отримати визнання і підтримку інших держав. Відносини грузинських національно-демократичних сил з Туреччиною і Радянською Росією були вкрай напруженими, а країни Антанти не бажали йти на дипломатичне зближення з Грузією через її зв'язки з Берліном, надаючи підтримку білому руху «за єдину і неділиму Росію». В такій міжнародній ситуації чи не єдиним реальним партнером для Грузії могла бути Україна, яка після підписання Брестського мирного договору з країнами Четверного союзу перебувала у схожій з Грузією військово-політичній ситуації.

На початку червня 1918 року офіційний Тифліс вирішує розпочати переговори, щодо встановлення дипломатичних відносин з Україною, де в результаті державного перевороту 29 квітня 1918 року на зміну Українській Народній Республіці було проголошено Українську Державу на чолі з гетьманом П. Скоропадським.

У контексті вищезазначеного 6 червня 1918 року посол Української Держави в Німеччині барон Ф. Штейнгель отримав дві особисті ноти за підписами міністра закордонних справ Грузії А.Чхенкелі. В одній з них повідомлялося, що Закавказька Демократична Федеративна Республіка припинила своє існування, а Закавказький Сейм і Уряд саморозпустилися «...з огляду на події, котрі виникли разом з наступом сил оттаманських за Кавказом...»¹. В іншій до відома Української Держави в особі українського посла доводилося повідомлення стосовно проголошення незалежної Грузинської Демократичної Республіки. В ноті від імені грузинського уряду

¹ ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр. 134, акр. 11, 13.

висловлювалося прохання якнайшвидшого її визнання Українською Державою. Зокрема, в грузинському зверненні зазначалось, що «...Грузія оголосила себе незалежною Республікою і хоче організовувати свої міжнародні стосунки згідно своїм життєвим інтересам і забезпеченням своєї незалежності», тому просить уряд Української Держави «...признати якнайскоріше незалежність Грузії»¹.

Обидві ноти 9 червня 1918 року були передані бароном Ф. Штейнгелем з Берліну до Києва на розгляд і погодження гетьмана П. Скоропадського та уряду².

Для Української Держави Грузія могла стати своєрідним мостом, що з'єднував би її з іншими державними утвореннями Закавказзя та Персією. Саме через територію Грузії проходили Баку-Батумська залізниця та керасинопровід, по яким нафтопродукти з каспійської нафти постачалися в чорноморський регіон, а звідти в країни Європи. Гетьманський уряд, не маючи змоги імпортувати в достатній кількості енергоносії з Румунії та Росії через політичну конфронтацію з ними, безумовно мав зацікавлення у тісному партнерстві з Тифлісом в енергетичній сфері, розглядаючи Грузинську Республіку як важливого енергетичного транзитера.

Вагомим фактором, для зближення з Грузією була й перспектива вигідних торгово-економічних зв'язків. Щомісячно країни Закавказзя потребували близько 200 тис. пудів цукру та 3 млн. пудів пшениці³. В умовах громадянської війни, коли постачання продовольства з Росії й Кубані було значно обмежено, а також через нерозвиненість власного сільськогосподарського виробництва, єдиним експортером хліба для Грузії і всього Закавказзя була Україна. Також, завдяки сприянню грузинського

¹ ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр. 134, акр. 11.

² Там само, арк. 17.

³ Там само, спр. 135, акр. 39.

уряду могли відкритися реальні перспективи для постачання українського збіжжя і сировини в Персію та східні провінції Османської імперії¹.

Враховуючи вищезазначене можемо з великою вірогідністю припустити, що уряд Української Держави з великим зацікавленням зустрів грузинські пропозиції щодо зближення Києва і Тифліса. На це вказує і той факт, що літом-весною 1918 року гетьман П.Скоропадський прагнув створити міцний антибільшовицький блок, в якому Грузії відводилося одне з чільних місць. Як зазначав у своїх спогадах отаман Всевеликого Війська Донського П.Краснов: «...гетьман відчував, що вічно сператися на німецькі війська неможливо, що Україна одна не може існувати, і він вирішив створити тісний оборонний союз, об'єднавшись з Доном, Кубанню, Кримом..., а також самостійною Грузією»².

4 липня 1918 року новий грузинський прем'єр-міністр Н.Жорданія звернувся до Д.Дорошенка з листом, в якому зазначалося, що уряд Грузинської Демократичної Республіки «в цілях зміцнення дружніх відносин між Україною і Грузією...призначив своїм представником при українському Уряді громадянина Віктора Васильовича Тевзая і заступником його – громадянина Давида Вісаріоновича Вачейшвілі, котрим і надані особливі повноваження».³ До складу грузинської дипломатичної місії в ранзі урядовця для особливих доручень увійшов виконуючий обов'язки комісара Грузії в Україні Н.Брегвадзе. Ще одним урядовцем для особливих доручень у штат місії було затверджено С. Асатіані. Тимчасово виконуючим обов'язки радника грузинського дипломатичного представництва до 7 жовтня 1918 року залишався І.Москалевський, згодом його змінив М. Скоболов.⁴

¹ ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр. 135, акр. 39.

² Краснов П. Н. Вказ. праця. – С. 79.

³ ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр. 134, акр. 18.

⁴ Там само, арк. 25, 27, 33, 34; Матвієнко В. М. Матвієнко В. М. Українська дипломатія 1917 – 1921 років... – С. 175.

Тут також варто зазначити, що у вересні 1918 року було відкрито грузинське генеральне консульство в Одесі. Генеральним консулом було призначено О. Ушверідзе. До штату консульства входили перший секретар Г. Меферт та урядовці В. Жоржоліані та Л. Муджирі¹.

Спочатку генконсульство розташовувалося в Одесі на вулиці Польській, 3. У період з листопада 1918 по лютий 1919 року грузинські дипломати працювали на Гоголя, 15, а з лютого по вересень 1919 року, коли консульство фактично припинило свою роботу, на вулиці Садовій, 4².

Головним завданням грузинського консульства була допомога військовополоненим і підданам Грузинської Демократичної Республіки, що прагнули повернутися додому. У зв'язку з цим грузинські дипломати вели переговори з представниками держав Четверного союзу, а згодом з дипломатами країн Антанти³. За нетривалий час своєї роботи генеральному консульству вдалося перевезти до Грузії близько 10 тис. грузинів⁴.

Також генеральне консульство сприяло налагодженню товарообміну між Україною і Грузією. При ньому було створено спеціальна економічна рада, яка мала займатися питаннями двосторонньої торгівлі. Так, за її сприяння було організовано вивіз із Херсонщини до Грузії 100 тисяч пудів борошна⁵.

Із захопленням влітку 1919 року білими військами Одеси грузинські дипломати піддалися тиску і переслідуванням з боку денікінців, через що у

¹ Царцидзе Т. Діяльність Генерального консульства Грузії в Одесі (1918 – 1919 рр.) / Т. Царцидзе // Одеські вісті. – Одеса, 2015. – 30 листопада; Кіладзе С. Вказ праця. – С. 30.

² Царцидзе Т. Діяльність Генерального консульства Грузії в Одесі (1918 – 1919 рр.) / Т. Царцидзе // Одеські вісті. – Одеса, 2015. – 30 листопада.

³ Там само.

⁴ Кіладзе С. Вказ праця. – С. 30.

⁵ Царцидзе Т. Діяльність Генерального консульства Грузії в Одесі (1918 – 1919 рр.) / Т. Царцидзе // Одеські вісті. – Одеса, 2015. – 30 листопада.

вересні 1919 року змушені були покинути Одесу й повернутися до Грузії. Як зазначалося в газеті «Одесский листок» за 11 вересня 1919 року: «Вчора пароплавом «Чорномор» у напрямку Батумі відплив склад консульства Грузії. Члени консульства на чолі з Овсієм Ушверідзе залишають прекрасні спогади в серцях одеситів, тому що багато жителів нашого міста в дні «червоного терору» шукали захисту у грузинського представника...Сподіваємося, що по встановленні нормальних відносин вони знову повернуться до нас...»¹.

Повертаючись до подій літа 1918 року зазначимо, що 25 липня 1918 року відбулась зустріч українського посла в Берліні Ф.Штейнгеля з головою Особливої делегації Грузії в Німеччині князем Аваловим. Князь підтвердив вищезгадані ноти А.Чхенкелі від 6 червня й знову просив український уряд в особі посла про визнання незалежності Грузинської Республіки². В свою чергу грузинський дипломат заявив українському послу, що «...Грузія не зустрічає ніяких перешкод, щодо визнання України»³. У своїй телеграмі до Києва від 30 липня 1918 року Ф.Штейнгель просив Д.Дорошенка «...представити...Пану Гетьману питання про визнання Грузії...з сприяючим заключенням»⁴.

Проте, на шляху до визнання де-юре незалежності Грузії Україною стояв ряд перешкод. Насамперед такий крок українського уряду міг значно погіршити і без того напружені відносини з РФСРР, з якою в той час велися мирні переговори в Києві. Не був зацікавлений в цьому й головний військово-політичний партнер Києва Берлін. Німецький уряд прагнув зберегти свій монопольний вплив на Грузію, обмеживши внутрішньо-і зовнішньополітичну самостійність грузинського уряду. В той же час

¹ Кіладзе С. Вказ праця. – С. 30.

² ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр. 134, акр. 17.

³ Там само.

⁴ Там само.

Німеччина не хотіла порушувати Брестський мирний договір з Радянською Росією, де оминалося питання права народів Кавказу на самовизначення.

Беручи до уваги існуючі обставини уряд П.Скоропадського, як свідчить подальше розгортання подій, прийняв рішення вести з Грузією неофіційну політичну й торгово-економічну співпрацю, відклавши офіційне її визнання до сприятливіших часів. Однак, можемо погодитися з дослідником української дипломатії доби визвольних змагань В. Матвієнком, що не варто підходити до формування системи міжнародних відносин на постросійському просторі в період революційних 1917-1921 років з позиції усталених норм і принципів світової дипломатичної практики. Уже сам факт прибуття до Києва Дипломатичної місії Грузії на чолі з В.Тевзая та надання їй відповідного посольського статусу свідчив про фактичне визнання Українською Державою Грузинської Демократичної Республіки¹.

Гетьманський уряд, через брак коштів та нагальної потреби, не створив на території Грузинської Республіки посольства, проте було відкрито консульську установу в Тифлісі. У відповідності до закону від 4 липня 1918 р. «Про заклад генеральних консульств і консульських агенств за кордоном», на неї покладалися завдання підготовки основ для розвитку торгово-економічних відносин з Грузією, надання матеріальної та юридичної допомоги громадянам Української Держави в цій країні, заснування українських освітньо-культурних організацій². 20 липня 1918 року указом гетьмана П. Скоропадського консульським агентом 1-го розряду в Тифлісі було затверджено О.Кулінського³.

Важливим здобутком українсько-грузинських відносин стала широкомасштабна угода, що була підписана представниками обох держав 5 грудня 1918 року у Києві. Положення договору стосувалися загальних прав

¹ Матвієнко В. М. Українська дипломатія 1917 – 1921 років... – С. 175.

² Веденєєв Д. В., Будков Д. В. Юність української дипломатії... – С. 118.

³ ЦДАВО України, ф. 1118, оп. 1, спр. 17, арк. 143.

громадян однієї держави на території іншої, налагодження консульських зносин, організація двосторонньої торгівлі, мореплавства й транзиту¹. Зазначена угода хоч і підписувалася в умовах складної внутрішньополітичної ситуації, що склалася в Україні в листопаді-грудні 1918 року, все ж це була значна подія, що наблизила Україну і Грузію до офіційних міждержавних відносин.

Таким чином, у квітні-грудні 1918 року урядом Української Держави було встановлено, хоч і не офіційні, дипломатичні та військово-політичні відносини з Грузинською Демократичною Республікою. Це відкрило шлях до налагодження політичних, торгово-економічних та культурно-інформаційних зв'язків України з цим державним утворенням та з усім Закавказзям загалом. Незважаючи на те, що ці зносини не були тривалими, через припинення існування Гетьманської держави 14 грудня 1918 року, все ж вони сприяли утвердженню й зміцненню міжнародного авторитету українського та грузинського народів.

З приходом до влади Директорії інтерес до Грузії і вцілому до Кавказу не тільки не зменшився, а навпаки зріс. Насамперед це пояснюється присутністю в Тифлісі, Батуму і Баку англійських військ і дипломатів Антанти, які в другій половині листопада 1918 року з відходом німців, зайняли ці важливі стратегічні пункти, що дозволило тримати під контролем закавказьку залізницю та надходження нафти і нафтопродуктів із Баку в Чорноморський регіон². У зв'язку з цим уряд УНР конче потребував на Кавказі власне дипломатичне представництво, яке б могло відстоювати українські політичні і торгово-економічні інтереси перед представниками Антанти і урядами Закавказьких держав.

¹ Матвієнко В. М. Українська дипломатія 1917 – 1921 років... – С. 177; Дорошенко Д. Історія України 1917 – 1923... – С. 318–320;

² Грузинская Демократическая Республика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ru.wikipedia.org/wiki/Грузинская_Демократическая_Республика

26 січня 1919 року було засновано українську дипломатичну місію на Кавказі, штаб-квартира якої мала розміщуватися в Тифлісі. Головою дипломатичної місії було призначено І. Красковського, який був товаришем міністра закордонних справ УНР¹.

До складу місії увійшли Є.Ганейзер, якого було затверджено на посаду радника, З. Моргуліс, який мав виконувати функції аташе та І. Полянський і А. Тишкевич, які відправлялися на Кавказ в якості урядовців місії².

Місія виїхала з Вінниці 20 лютого 1919 року. Проте, в останній момент З. Моргуліс через певні особисті обставини відмовився їхати на Кавказ. Вже перебуваючи в Криму зі складу місії вийшов радник Є. Ганейзер і „...далі не поїхав...”³. Тоді ж для з’ясування ситуації в Криму і контактів з місцевим українським населенням на півострові тимчасово залишився І. Полянський, який згодом потрапив у полон до більшовиків і зміг дістатися Тифлісу лише в серпні 1919 року⁴.

По дорозі до Тифлісу І. Красковський затримався в Новоросійську, де увійшов у контакт з відомим кубанським політичним діячем, українофілом М.Рябоволом й зміг ознайомитися з реальним політичним становищем Кубані і Чорноморщини⁵.

У Тифліс посол УНР прибув 4 квітня 1919 року. Приступивши до роботи І. Красковський у першу чергу взявся за розв’язання кадрових питань.

Так, обов’язки секретаря місії розпочав виконувати урядовець А.Тишкевич, оскільки ще перебуваючи у Вінниці МЗС УНР так і не визначилося з конкретною кандидатурою на цю посаду⁶.

¹ ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 3, спр. 50, арк. 161.

² Там само.

³ Там само.

⁴ Матвієнко В. Маловідомі сторінки діяльності української дипломатії... – С. 394.

⁵ ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 3, спр. 50, арк. 162.

⁶ Там само, арк. 161.

Тоді ж радником місії було затверджено П. Лісняка, який з листопада 1918 року, ще гетьманським урядом, був призначений генеральним консулом України в Тифлісі. Фактично, за браком професійних дипломатичних кадрів, П. Лісняк обіймав обидві ці посади до грудня 1919 року, коли наказом міністерства закордонних справ УНР було скасовано посаду радника при дипмісії на Кавказі¹.

Довгий час П. Лісняк не міг повноцінно приступити до виконання обов'язків генерального консула, оскільки його попередник О. Кулінський не бажав передавати справи й користуючись своїми зв'язками в МЗС Грузії продовжував роботу аж до травня 1919 року. Також таке поведження О.Кулінського було спричинене його бажанням, аби „...йому наперед були виплачені...гроші” за його дипломатичну роботу в Тифлісі². Лише з приїздом І. Красковського вдалося погодити це питання з грузинським зовнішньополітичним відомством, яке фактично 8 травня 1919 року визнало П. Лісняка генеральним консулом в Тифлісі³.

Вже наступного дня П. Лісняк повноцінно приступив до виконання своїх обов'язків і насамперед до ліквідації справ О. Кулінського, який не мав популярності серед українського населення Тифлісу й вів часом навіть ворожу по відношенню до України політику, займаючись різними спекуляціями⁴.

Насамперед до головних завдань генерального консульства УНР у Тифлісі налажали такі питання як:

- 1) охорона українського населення від призову до грузинського війська;
- 2) запобігання виселенню українських громадян із Тифлісу;

¹ ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 3, спр. 50, арк. 161.

² Там само, арк. 12.

³ Там само, арк. 162 зв.–163.

⁴ Там само, арк. 162 зв.–163.

- 3) повернення збитків місцевому українському населенню;
- 4) захист інтересів окремих українських громадян в різних питаннях¹.

Левову частину своєї роботи П. Лісняк поклав на реєстрацію і облік українських громадян, які проживали в Тифлісі і загалом на території Грузії. Ця робота ускладнювалася тим, що значна маса українців в Грузії не дуже щиро ставилися до української справи й тому офіційно українськими громадянами себе визнавала незначна їх частина.

Як зазначав П. Лісняк у своєму звіті до голови дипмісії УНР на Кавказі І. Красковського: «Прийшлося робити багато оголошень про отримання паспортів, випускати окрему листівку, яка пояснювала закон про громадянство, друкувати та розповсюджувати самий закон. Окрім цього, довелося покласти багато праці, щодо налагодження громадського життя місцевого українського населення...прийшлося виробити нормальний статут українських колоній на Кавказі та провести його в життя скликаючи для цього загальні збори громадянства. На цих зборах довелося обстоювати і переконувати у необхідності улаштування громадянського життя базіруючись вже не на «просвітному і співчужанню» ґрунті, а на ґрунті державно-громадянському»².

Загалом, увесь час своєї роботи генеральне консульство займалося в основному захистом інтересів українських громадян, оскільки через складні політичні обставини в Україні, не було реальної змоги займатися торгово-економічними питаннями.

Вагоме значення мало для України віце-консульство в Батумі, оскільки це грузинське місто було важливим чорноморським портом, через який у Чорноморський регіон і Європу йшли транзитом нафта і нафтопродукти з Каспію. За словами І. Красковського Батумі являв собою «...ключ

¹ ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 3, спр. 50, арк. 13.

² Там само, арк. 12 зв.

Кавказу...»¹. За часів Гетьманату віце-консульство у Батумі очолював Є.Засядько. З приходом Директорії він продовжив свою роботу на цій посаді. Радником віце-консульства у Батумі з 15 квітня 1919 року було затверджено О. Скалевого².

Загалом робота в Батумі проходила у тому ж таки напрямку, що й в Тифлісі. Велася робота по реєстрації українських громадян і поширенню інформації про Україну серед місцевого населення. Однак, робота в Батумі для українського віце-консульства ускладнювалася неприязним відношенням зі сторони англійців, які «...навіть забороняли Віце-Консулу вести офіційну працю. Тому праця провадилася неофіційно і не мала дуже великого впливу на громадян»³.

01 липня 1919 року до Тифлісу прибула українська військова місія на чолі з полковником М. Чеховським. Її створення було ініційоване військовим міністром УНР О. Шаповалом з метою вербовки українців, які перебували на Кавказі, а також горців до лав української армії⁴. Тоді ж полковник М.Чеховський на прохання І. Красковського взяв на себе функції військового аташе при дипломатичній місії УНР на Кавказі. Допомогати йому у цій роботі мали полковник П. Грізер та місцевий українець полковник Проценко⁵.

Майже за рік своєї роботи військовій місії вдалося зібрати близько 2 тис. українських старшин. Проте, направити їх в Україну так і не вдалося у зв'язку з відсутністю фінансових і транспортних можливостей, а також чітких вказівок від уряду УНР⁶.

¹ ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 3, спр. 50, арк. 163 зв.

² Там само.

³ Там само, арк. 13 зв.

⁴ Матвієнко В. Маловідомі сторінки діяльності української дипломатії... – С. 397.

⁵ ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 3, спр. 50, арк. 161 зв.

⁶ Матвієнко В. М. Українська дипломатична місія на Кавказі... – С. 7.

Налагодивши в перший час свого перебування в Грузії відносини з міністерствами закордонних справ Грузії та представниками Азербайджану та Вірменії І. Красковський проводив роботу по зближенню з дипломатичними місіями інших країн, які перебували на Кавказі. Дружні відносини у І. Красковського склалися з представниками Польщі та Литви, а також з послом Папського престолу, який „...багатсько допоміг до зближення з Італією і французами”¹. Нажаль з іншими представниками європейських держав, які перебували на Кавказі в українського посла не склалися відносини, особливо негативно щодо української місії виступали англійці, які відверто підтримували А. Денікіна.

За відсутності українського дипломатичного представника на Кубані й враховуючи її близькість до Грузії, на І. Красковського покладалися функції по захисту українських інтересів і населення, яке перебувало на Кубані і Чорноморщині.

Так, 4 вересня 1919 року відомому громадсько-політичному діячу Кубані і України С. Ерастову доручалося захищати інтереси українських громадян на Чорноморщині. Також він мав налагодити відносини з кубанським урядом й проукраїнськими силами на Кубані. Однак, через сильний спротив денікінців реалізувати цей задум не вдалося. Вже у квітні 1920 року, у зв'язку з відсутністю інформації від С.Ерастова, справу українського представництва на Кубані було покладено на колишнього члена Центральної Ради А. Петренка, який і виконував ці функції до того часу поки більшовики не окупували Кубань і Чорноморщину².

Упродовж всього часу перебування на Кавказі дипломатична місія УНР знаходилася у складному фінансовому становищі. Не маючи достатньої кількості коштів для утримання штату та політико-дипломатичної діяльності місія змушена була в липні 1919 року взяти позику в розмірі 1 млн.

¹ ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 3, спр. 50, арк. 168 зв.

² Там само, арк. 164 зв.

карбованців у голови військової місії М. Чеховського. Також, на початку 1920 року було позичено 500 тис. карбованців у міністерства закордонних справ Грузії¹.

Означені вище кошти йшли не лише на внутрішні потреби, а й на допомогу українським громадянам і підприємствам, які перебували на Кавказі.

Так, з каси місії було виділено 25 тис. карбованців Українському кооперативу у Тифлісі для закупівлі борошна, а також 20 тис. карбованців Українському кооперативу в Ялті. Загалом же на різні потреби українського населення на Кавказі в період існування місії було виділено 512 тис. карбованців².

Значна частина коштів спрямовувалася і на інформаційну роботу та поширення відомостей про Україну. Разом з представниками Туркестану, Грузії, Вірменії, а також за сприяння горців і татар вдалося заснувати видавництво «Вольний Союз», яке видавало щотижневик «На Рубеже»³.

Позиції українського дипломатичного представництва на Кавказі значно похитнулися в результаті підписання 7 травня 1920 року між урядами РСФРР і Грузії мирного договору.

На цей крок грузинське керівництво штовхнула загрозлива зовнішньо і внутрішньополітична ситуація. Всередині Грузинської Республіки з кожним днем зростала загроза виступу більшовиків, які мали значну підтримку серед простого люду.

Наприкінці квітня 1920 року в Азербайджані відбувся виступ більшовиків проти демократичного уряду. Це повстання було підтримане силами 11-ї Червоної армії. У результаті 28 квітня 1920 року в Баку було

¹ ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 3, спр. 50, арк. 166.

² Там само, арк. 166 зв.

³ Там само, арк. 169

проголошено утворення Азербайджанської Радянської Соціалістичної Республіки. Не кращою була ситуація і в сусідній Вірменії.

У таких умовах цей договір розглядався грузинським урядом як можливість зберегти територіальну цілісність і убезпечити себе від нападу більшовицької Росії.

За умовами договору уряд РСФРР визнавав незалежність і суверенітет Грузинської Демократичної Республіки і відповідно до статті 1 відмовлявся «...добровільно від всіляких суверенних прав, які належали Росії по відношенню до грузинського народу і землі»¹.

Також одним із пунктів договору було визначено, що грузинський уряд має припинити діяльність будь-яких ворожих по відношенню до РСФРР установ, організацій і дипломатичних представництв на своїй території².

Означена умова безпосередньо стосувалася дипломатичної місії УНР, яку більшовицький уряд безумовно вважав ворожою і небезпечною для себе.

Проте, успіхи українсько-польського війська у війні з Радянською Росією і звільнення 6 травня 1920 року Києва від більшовиків сприяли тому, що грузинський уряд не поспішав із розривом дипломатичних відносин з УНР й надалі підтримував зв'язки з українським представництвом у Тифлісі.

На початку червня 1920 року голова Раднаркому УСРР Х. Раковський запропонував уряду Грузії встановити дипломатичні відносини й підписати відповідний для цього договір³.

Ця пропозиція викликала обурення зі сторони І. Красковського, який у зверненні до грузинського політичного керівництва наголошував, що «єдино законним Урядом України в цей час є Уряд УНР...»¹.

¹ Російсько-грузинський договір 07.5.1920 г. (полный текст и карта) – один из многих нарушенных Кремлем [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://baltvilks.livejournal.com/216337.html>

² Там само.

³ Матвієнко В.М. Українська дипломатична місія на Кавказі... – С. 8.

На жовтень 1920 року соціально-економічна і політична ситуація в Грузії суттєво погіршилася. Демократичний грузинський уряд опинився в оточенні ворожих більшовицьких режимів Азербайджану і Вірменії й змушений був виконувати обумовлені в мирній угоді з Москвою домовленості. Тоді ж у жовтні відбулась зустріч прем'єр-міністра Грузії Н. Жорданія з І. Красковським у ході якої грузинський політик запевнив у непохитності «...дружніх взаємовідносин народа грузинського до народа українського, його національного правительства і національного представництва на Кавказі», однак поряд із тим зазначив, що подальше перебування диппредставництва УНР у Грузії може стати приводом для початку більшовицької агресії проти молодшої кавказької республіки і просив українського дипломата призупинити роботу й виїхати з країни².

19 жовтня 1920 року МЗС Грузії повідомило І. Красковського про припинення дипломатичних відносин з УНР³.

Фактично з цього моменту завершується політико-дипломатична діяльність України на Кавказі.

Наприкінці листопада 1920 року І. Красковський виїхав з Грузії у Туреччину.

26 листопада 1920 року уряд Грузинської Демократичної Республіки запропонував РНК УСРР підписати двосторонній договір й розпочати тим самим політико-дипломатичні відносини, що й було реалізовано 31 січня 1921 року у Москві.

Однак, ні угода з РСФРР, ні угода з УСРР не врятували Демократичну Грузію від більшовицької експансії. Вже 25 лютого 1921 року більшовицькі війська увійшли до Тифлісу й було проголошено Грузинську Соціалістичну Радянську Республіку.

¹ Матвієнко В.М. Українська дипломатична місія на Кавказі... – С. 8.

² Там само.

³ Там само.

Таким чином, падіння російського самодержавства в березні 1917 року відкрило шлях до налагодження політичних зв'язків між українським та грузинським національно-демократичними рухами. З правління гетьмана П. Скоропадського ці зв'язки переросли у широкі політико-дипломатичні відносини, що увінчалися підписанням двосторонньої угоди в грудні 1918 року. Політику своїх попередників щодо Грузії також продовжила Директорія, яка спробувала розширити свою дипломатичну присутність не лише в Грузії, а й на території всього Кавказу і Закавказзя.

3.4. Участь України у формуванні військово-політичних союзів у Північно-Східному Причорномор'ї

Одним із суттєвих напрямків діяльності українських національних урядів і української дипломатії доби революції був пошук і організація багатосторонніх військово-політичних союзів у співпраці з іншими чорноморськими державними новоутвореннями.

Рушійною силою, яка спонукала офіційний Київ та його чорноморських партнерів до ініціювання таких союзів стала загроза їх існуванню, яка йшла зі сторони більшовицької Росії.

Першим намаганням українських політиків створити противагу більшовикам була спроба організації загальноросійського федеративного уряду, про який йшла мова вище.

У зв'язку з цим українські представники вели переговори з Південно-Східним союзом та урядами інших національно-демократичних утворень, що постали на уламках колись могутньої Російської імперії.

Поряд з тим в середовищі тодішнього українського політикуму зародилися перші ідеї щодо консолідації антибільшовицьки налаштованих національно-демократичних урядів тих країв, які були пов'язані Чорним морем. Це і не дивно, оскільки саме на півдні колишньої Російської імперії постали найбільш організовані і військовоспроможні політичні утворення як то козацькі Дон і Кубань, а також Грузія. Крім того, уряди і переважна

більшість населення цих новоутворень були найбільш вороже налаштованими проти засилля більшовиків.

Так, 27 листопада 1917 року голова Генерального Секретаріату В.Винниченко на засіданні уряду оголосив пропозицію командуючого Чорноморським флотом контр-адмірала О.В.Немітца, який закликав Київ «...організувати Чорноморське Правительство автономних країв, що прилягають до Чорного моря...»¹.

О.Немітц також пропонував українському політичному керівництву терміново створити український торговий флот та реформувати Чорноморський флот, який 23 листопада 1917 року фактично визнав владу Української Народної Республіки². Такі кроки мали суттєво зміцнити військово-політичні та економічні позиції України в Чорноморському регіоні.

Після обговорення пропозицій на засіданні Генерального Секретаріату було прийнято рішення про бажаність українізації Чорноморського флоту та встановлення над ним контролю Києва. Також було погоджено створити окремий Секретаріат з морських справ та розпочати переговори з політичним провідом чорноморських „рандштатів” про створення спільного уряду³.

Для обговорення і узгодження вищезазначених питань було вирішено направити в Одесу на переговори з контр-адміралом О.Немітцом секретаря торгу і промисловості В.Голубовича, який належав до Одеської української громади⁴.

Проте, стрімкий наступ більшовицьких військ на Україну в грудні 1917 – січні 1918 років і відступ Центральної Ради з Києва змусили український уряд на певний час відмовитися від вищевикладених ідей. Натомість молода

¹ ЦДАВО України, ф. 1063, оп. 3, спр. 1, арк. 94.

² Там само.

³ Там само.

⁴ Там само.

українська дипломатія переорієнтувала свої сили на пошук військово-політичної підтримки у держав Четверного союзу.

Повернутися до ідеї створення військово-політичного союзу в Північно-Східному Причорномор'ї вдалося вже за часів правління гетьмана П.Скоропадського.

Як згадував у свої мемуарах отаман Всевеликого Війська Донського П.Краснов: «...гетьман відчував, що спиратися весь час на німецькі війська неможливо, що Україна одна не може існувати, і він вирішив створити тісний оборонний союз, злившись з Доном, Кубанню, Кримом і народами Кавказу, а також самостійною Грузією»¹.

Найбільш тісно в напрямку створення такого антибільшовицького союзу П.Скоропадський співпрацював з політичним керівництвом ВВД, яке так само як і український уряд було зацікавлене в організації ефективної противаги Радянській Росії. Окрім того, козацький Дон був для Києва зв'язуючою ланкою з Кубанню і Кавказом.

3 листопада 1918 року на залізничній станції Скороходово, що між Полтавою і Харковом, відбулась зустріч гетьмана П.Скоропадського і отамана П.Краснова. У ході обговорення двома лідерами низки питань військово-політичного і економічного характеру було піднято і проблему створення антибільшовицького союзу. Сам офіційний Київ не міг відкрито виступати ініціатором створення такого союзу та піти на конфронтацію з більшовицькою Росією, оскільки не мав реальних військових сил, і не бажав провокувати В.Леніна і його уряд на припинення мирних переговорів, які розпочалися ще в травні 1918 року. У зв'язку з цим гетьман просив донського отамана стати посередником між ним і Добровольчою армією, урядами Кубані, Грузії та Криму у питанні створення оборонного союзу². У кінцевому результаті зустрічі обидві сторони дійшли обопільної згоди по

¹ Краснов П. Н. Вказ. праця. – С. 79.

² Там само. – С. 80.

піднятим питанням й «...вирішили енергійно один одному допомагати в боротьбі з більшовиками»¹.

Українською стороною пропонувалося у найближчий час скликати з'їзд на якому були б представники від усіх вищезгадуваних державних утворень. Метою такого з'їзду мало бути вироблення спільного плану боротьби з більшовиками².

Однак, рішучий спротив українсько-донським ініціативам активно чинило керівництво Добровольчої армії на чолі з генералом А.Денікіним. Вони відкидали ідею створення такого антибільшовицького союзу, оскільки це змусило би їх визнати існування незалежної України, Дону, Кубані і Грузії, що кардинально розходилося з ідеологією і кінцевими цілями білого руху. Як згодом згадував на еміграції П. Краснов: «...в задачах Добровольчої армії і в тих задачах, які ставили собі Україна і Дон і до яких вони хотіли залучити Добровольчу армію, Грузію, Крим, Кубань і народи Північного Кавказу, були суттєві розбіжності. Гетьман і отаман першим завданням ставили боротьбу з більшовиками і знищення більшовизму в Росії і тільки після завершення цієї задачі вони схилилися до вирішення питання про майбутнє Росії. Добровольча армія ставила якщо не першим свої завданням, то, принаймні, завданням одночасним з боротьбою з більшовиками «об'єднання шматків колишньої Росії в Єдину, Неподільну Росію» – іншими словами, знищення самостійної України, самостійної Грузії, замах на повну автономію Криму, Дону і Кубані»³.

Відмова Добровольчої армії, як найбільш боєздатної військово-політичної організації, від участі в антибільшовицькому союзі робила його заздалегідь нежиттєздатним і малоефективним. Окрім того, негативна

¹ Скоропадський П. Вказ праця. – С. 306.

² Краснов П.Н. Вказ праця. – С. 80, 82–83.

³ Там само. – С. 84.

позиція Добрармії безпосередньо впливала і на рішення політичного проводу Кубані, який перебував під тиском білих генералів.

Зважаючи на ці обставини, а також на складну ситуацію в Україні в листопаді-грудні 1918 року, ініціативи Павла Скоропадського по створенню дієвого антибільшовицького об'єднання так і залишилися лише ініціативами, й не були практично втілені у життя.

Поразка Німеччини у Першій світовій війні підштовхнула уряд РСФРР до анулювання в односторонньому порядку Брестського мирного договору, що сталося 13 листопада 1918 року¹. Тим самим більшовики звільняли себе від виконання усіх взятих за даним договором зобов'язань, у тому числі і щодо України. У такій ситуації одразу ж втратили свою актуальність і українсько-радянські мирні переговори, які фактично припинилися ще на початку жовтня 1918 року.

Звільнившись від тиску Четверного союзу РСФРР почала готуватися до чергового воєнного протистояння з Києвом. Відступ з України залишків німецьких військ і падіння гетьманського режиму під тиском Директорії стали катализатором чергової агресії Радянської Росії проти України.

У таких умовах Директорія УНР змушена була шукати підтримки у Антанти, військові сили якої вже наприкінці листопада 1918 року взяли під контроль Севастополь і Одесу². Поряд з тим керманічі УНР прагнули реанімувати ідею створення антибільшовицької коаліції й у зв'язку з цим шукали шляхи до порозуміння з різними державними новоутвореннями, у тому числі і з чорноморськими.

¹ Лупандін О. І. Брестський мирний договір РСФРР з державами Четверного союзу 3 березня 1918 / О. І. Лупандін // Енциклопедія історії України. – К.: Наук. думка, 2003. – Т.1. – С. 375.

² Дацків І.Б. Становлення українсько-французьких дипломатичних відносин у добу Директорії УНР [Електронний ресурс] / І.Б. Дацків. – Режим доступу: http://otherreferats.allbest.ru/history/00278560_0.html

Наприкінці січня 1919 року в Одесу на переговори з французьким військовим командуванням прибула українська дипломатична місія на чолі з А. Марголіним. Окрім зв'язків з французами, А.Марголін налагодив контакти з представниками Кубані, Дону і Білорусії, які в той самий час перебували в Одесі. На спільних нарадах української місії з вищезазначеними делегаціями було вироблено обопільну відозву до вищого командування держав Антанти, яку від української сторони підписали А. Марголін та А.Галіп, від Кубані – Л. Бич, від Дону – О.Черячукін та від Білорусії – Баханович¹.

Зокрема у відозві говорилося: «...ми, представники України, Білорусії, Дону і Кубані, дійшли до глибокого переконання, що питання державного устрою цих чотирьох одиниць може отримати швидке і належне вирішення лише шляхом окремого втілення початків державності і порядку в кожній із них. Є підстави сподіватися, що й інші державні утворення приєднаються до цієї нашої формули. І ми звертаємося через посередництво Високого союзного командування до держав Антанти с проханням про надання допомоги національним устремлінням наших народів до зміцнення вже створених окремих утворень. І лише після придушення більшовизму і анархії, коли населення кожного такого утворення буде мати можливість вільно висловити свою справжню волю, настане час для обговорення тих чи інших умов згоди між ними на основі свободи, рівності та братерства всіх народів...»².

Також у відозві наголошувалося на необхідності створення спільного для всіх антибільшовицьких сил генерального штабу, для «...керівництва всіма операціями на основі взаємної згоди державних новоутворень, які

¹ Марголин А. Украина и политика Антанты / А. Марголин // Революция на Украине по мемуарам белых. – Репринтное воспроизведение издания 1930 г. – К.: Политиздат Украины, 1990. – С. 379–380.

² Там само. – С. 381.

знаходяться в стані війни з більшовизмом...»¹. Для більш успішної боротьби з більшовиками відозва закликала командування Антанти надати усім державним новоутворенням зброєю і технічну допомогу².

Вже 5 лютого 1919 року означена відозва була опрелюднена на шпальтах одеських газет³.

Проте, в кінцевому результаті, відозва так і залишилася без практичної відповіді з боку держав Антанти, яка віддавала перевагу „єдиній і неподільній” Росії, підтримуючи білий рух.

Вже 5 лютого 1919 року більшовицькі війська увійшли до Києва. Директорія і уряд УНР змушені були відступити до Проскурова.

В середині лютого 1919 року з ініціативою об'єднання всіх південних державних утворень на федеративних засадах виступила Кубанська законодавча рада. Депутати ради доручили кубанському уряду не пізніше березня 1919 року провести в Катеринодарі конференцію за участю представників від Дону, Кубані, Терека, Дагестана, Крима, Грузії, Вірменії, Азербайджана на предмет затвердження союзного договору та конституції⁴. Планувалося також залучити і Україну, однак, наскільки нам дозволяють побачити джерела, ця конференція так і не відбулася.

У цей час в середині Директорії і уряду поглибився розкол у питанні зовнішньої політики. Так, голова Директорії В. Винниченко і голова РНМ УНР В.Чехівський проводили лінію на співпрацю з більшовиками і встановлення в Україні влади рад. Їм апонували С.Петлюра, полковник Є.Коновалець, генерал О. Греков, які відстоювали курс на зближення з Антантою і військову боротьбу з Радянською Росією⁵.

¹ Марголин А. Вказ. праця. – С. 382.

² Там само. – С. 381.

³ Там само. – С. 382.

⁴ ГАКК, ф. Р-6, оп. 1, д. 225, л. 1.

⁵ Рубльов О. С., Реєнт О. П. Українські визвольні змагання 1917 – 1921 рр. / О. С. Рубльов, О. П. Реєнт. – К.: Видавничий дім Альтернативи, 1999. – С. 179.

У результаті внутрішньої боротьби перемогла позиція останніх. Під тиском Антанти В. Винниченка було виведено зі складу Директорії, а головою РНМ замість В. Чехівського призначено С. Остапенка. Проте, і ці зміни суттєво не вплинули на відносини французького командування до УНР, яке і далі не поспішало надавати їй допомогу. Більше того, вже в березні – на початку квітня 1919 року під тиском більшовицьких з'єднань французи змушені були залишити Одесу, що фактично звело на нівець будь-які сподівання на отримання військової допомоги від Антанти.

У таких умовах, уряд УНР змушений був кардинально переглянути головні засади своєї зовнішньої політики і рахувати лише на свої військові і дипломатичні сили.

9 квітня 1919 року головою РНМ став Б.Мартос, уряд якого фактично проголосив курс на пошук нових союзників, які б визнавали незалежність України і проводили з нею політико-дипломатичні відносини на рівних.

Зокрема, в декларації нового уряду зазначалося: «Не бажаючи повторення чужого панування на Україні, нове Народне Правительство торжественно заявляє, що не буде кликати собі на допомогу чужої військової сили, з якої б то не було держави. Всякі договори з чужими державами Народне правительство заключатиме тільки на основі визнання ними самостійної України і невтручання в наші внутрішні справи»¹.

У зв'язку з цим уряд УНР улітку 1919 року робить спроби реалізувати ідею створення Чорноморського союзу. Десь у липні 1919 року (точної дати нажаль немає) до голови української дипломатичної місії в Парижі Г.Сидоренка надійшов лист від МЗС УНР в якому наголошувалося на необхідності і своєчасності створення Чорноморського союзу. У листі говорилося, що «Уряд УНР виходячи з засади, що проблема Сходу Європи може бути належно розв'язаною в найближчі часи тільки при умові повного задоволення національно-державних змагань народів бувшої Російської

¹ Рубльов О. С., Реєнт О. П. Вказ. праця. – С. 181.

імперії, а значить при умові самостійного і незалежного існування новоутворених держав, котрі об'єднавшись між собою на ґрунті спільних політичних, оборончо-військових і господарських інтересів, могли би скласти могутній союз – ставить на порядку денному своєї закордонної політики реалізацію ідеї Чорноморського союзу»¹.

Як видно з листа, необхідність створення такого союзу диктувалася «...не тільки завданнями сьогодення, а й прогнозом взаємних політичних відносин Росії до країн, які входили до революції в її склад»².

Головним постулатом Чорноморського союзу проголошувалася ідея самовизначення всіх народів і визнання всіх держав, що постали на просторі колишньої Російської імперії³. Ключовим лозунгом політики союзу була «...спільна боротьба з більшовиками і визволення своїх країн від російської окупації»⁴.

До Чорноморського союзу пропонувалося долучити Кубань, Грузію, Азербайджан і Вірменію, які на думку українського керівництва могли становити реальну протизагу російському більшовизму та імперіалізму⁵.

Тоді ж було розроблено проект Договору держав, які мали утворити Чорноморський союз.

У проекті, який складався з 8 пунктів, наголошувалося, що уряди УНР, Кубанського Краю, Грузії, Азербайджану та Вірменії взаємно визнають незалежність і територіальну цілісність одне одного й мають вести спільну боротьбу з більшовизмом до переможного кінця. Також зазначалося, що „спільна боротьба з більшовицькою владою має завданням встановлення на територіях учасників цього договору правного устрою на демократичних

¹ ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 2, спр. 361, арк. 19.

² Там само.

³ Там само, арк. 19 зв.

⁴ Там само.

⁵ Там само, арк. 19 зв.

основах”¹. Після звільнення територій держав-членів союзу від більшовиків передбачалася спільна оборона цих земель від можливих повторних вторгнень більшовицьких військ.

За умовами договору мали бути створені спільні союзні збройні сили з єдиним головнокомандувачем, якого обирали «...по взаємній згоді учасників цього договору...»². Він мав підпорядковуватися вищому всесоюзному керівному органу – Раді Чорноморського союзу. Зазначена Рада мала складатися з делегатів від кожної держави-члена й усвоїх діях керуватися власним статутом, який затверджували уряди кожної держави.

Жоден з членів союзу, за положеннями договору, не мав права без згоди інших заключати одноосібно з більшовиками будь-які угоди.

І на кінець, договір мав вступити в силу з моменту його підписання представниками від кожної держави-учасниці союзу.³

Однак, посилення українсько-білогвардійського протистояння в серпні-листопаді 1919 року призвели до катастрофічної поразки армії УНР. На початку грудня 1919 року уряд УНР виїхав до Польщі, а залишки армії перейшли до партизанської боротьби під командуванням генерала М. Омеляновича-Павленка. У цей же період склалася складна ситуація на Кубані, яка була спричинена з однієї сторони посиленням репресій денікінців по відношенню до національно-демократичних сил Кубані, а з іншої стрімким контрнаступом в середині жовтня 1919 року більшовицьких військ проти Збройних Сил Півдня Росії, що поставило під загрозу подальше існування Кубанської республіки, її уряду і збройних сил.

Всі ці обставини в комплексі унеможливили в черговий раз реалізувати ідею створення Чорноморського союзу.

¹ ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 2, спр. 361, арк. 22.

² Там само.

³ Там само.

Однією з останніх спроб уряду УНР долучитися до створення регіонального об'єднання держав спрямованого проти більшовицької агресії, було ідея створення так званого Балто-Чорноморського союзу в 1920 році.

Ідеї щодо можливості організації військово-політичної вісі держав Балтійського і Чорного моря ще в серпні 1919 року висловили голова уряду Фінляндії К. Манергейм та його міністр законрдонних справ Р. Холсті¹. До цього фінське політичне керівництво підштовхнула складна ситуація у Східній Карелії, де наприкінці червня 1919 року радянські війська перехопили ініціативу й розпочали контрнаступ проти фінської армії².

Протягом вересня-листопада 1919 року відбулося три конференції балтійських держав за участю Фінляндії, Литви, Латвії та Естонії на яких обговорювалися питання вироблення зазначеними державами спільної політики по відношенню до Радянської Росії. Розглядалося також питання про можливість примирення з РСФРР і заключення з нею миру. Проте, у ході конференцій так і не вдалося знайти консенсусу, оскільки їх учасники не мали одностайності у питанні продовження війни чи замирення з більшовиками. Лише Естонія висловлювала повну готовність заключити мир з РСФРР і уникнути подальшої військової агресії, натомість Фінляндія, Литва і Латвія не поспішали у цьому питанні, й пильно стежили за воєнними подями, які розгорталися в Україні і в Росії восени 1919 – першій половині 1920 років³.

¹ Крамар О. Розплата за егоїзм [Електронний ресурс] / О. Крамар. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/History/20137>

² Первая советско-финская война [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/Первая_советско-финская_война

³ Первая конференция Балтийских стран [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://histrodamus.ee/index.php?event=Show_event&event_id=2227&layer=137&lang=rus#2227; Вторая и третья конференция Балтийских стран [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://histrodamus.ee/index.php?event=Show_event&event_id=2229&layer=137&lang=rus#2229

Новий поштовху ідея створення Балто-Чорноморського союзу отримала з підписанням у квітні 1920 року між УНР і Польщею Варшавського договору і початком їх спільного наступу проти більшовиків на Правобережній Україні і в Білорусії. Особливо актуальною ідея стала в червні–вересні 1920 року, коли Червона армія здійснивши вдалий контрнаступ, завдала значних втрат польсько-українським військами і почала наступ на Варшаву, що поставило під загрозу Прибалтійські держави. У цей же час, в липні 1920 року радянські війська майже повністю витіснили фінів з Східної Карелії.

У таких умовах з 6 серпня по 6 вересня 1920 року у Ризі в палаці Булдур відбулось проведення Четвертої конференції Балтійських держав, на яку було запрошено представників Польщі та УНР. Українську делегацію на конференції представляли міністр внутрішніх справ УНР О.Саліковський та посол УНР у Латвії, Естонії і Фінляндії В.Кедровський¹.

Участь у цій конференції Польщі і України фактично трансформували її з Балтійської в Балтійсько-Чорноморську. Саме питання створення Балтійсько-Чорноморського союзу, а також „Східної Антанти” були ключовими на цій нараді².

Підсумком роботи конференції стала підписана усіма делегаціями 31 серпня 1920 року політична конвенція в якій зазначалося:

1. «Держави, що беруть участь у конференції заявляють, що вони готові визнати один одного взаємно де-юре, остільки, оскільки це визнання не зроблено.
2. Держави-учасниці зобов'язуються регулювати виключно мирними засобами прикордонні конфлікти та інші територіальні питання, які можуть виникнути між цими державами. У разі, якщо вирішення цих суперечок не

¹ Четверта конференція Балтійських держав [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Четверта_конференція_Балтійських_держав

² Там само.

могли бути досягнуті шляхом взаємних поступок між зацікавленими державами, держави, що брали участь у конференції, згодні вирішувати такі спори за посередництва третьої сторони (арбітраж Ліги Націй і т.д.).

3. Держави-учасниці зобов'язуються в будь-якому разі не допускати на своїх територіях видів діяльності або підприємництва, які можуть бути спрямовані проти однієї з держав-учасників, зокрема, ніхто з учасників не може надавати права проходження через свою територію організованої військової сили, ворожої до неї або інших держав-учасниць.

4. Жодна держава, що залучена до конференції, не укладатиме з іншою державою будь-яку угоду спрямовану проти іншої держави, представленої на конференції.

5. Держави-учасниці погоджуються невідкладно розробити оборонну військову конвенцію.

6. Державам, які беруть участь у конференції, повинні надавати гарантії їхнім меншинам, які є їх громадянами, всі права і свободи та завіряти збереженню і вільному розвитку їхніх мов і національних організацій.

7. До укладення торгових договорів, держави-учасниці домовилися не вводити обмеження або спеціальні збори на товари, яка приходить з однієї з цих держав або до іншої держави, і для транзитного проїзду в призначених для однієї з договірних держав (із застереженнями делегатів з Польщі та України).

8. У випадку, якщо одна з держав-учасників вирішить денонсувати цей Договір, така денонсація набере чинності через рік після повідомлення у письмовій формі всіх урядів інших держав-учасниць.

9. Цей договір повинен бути представлений на ратифікацію не пізніше 15 грудня 1920 року.

10. Якщо до 15 грудня 1920 р. одна з держав, що брала участь у Конференції не ратифікує цей Договір, останній все ж набере чинності між інших державами-учасниками. Однак для тих держав, які не ратифікували договір,

буде можливість приєднатися до нього пізніше, за згодою інших держав, які підписали Договір»¹.

Проте, в кінцевому результаті, реалізація і цього проекту закінчилася невдачею. 12 жовтня 1920 року Польща в обхід уряду УНР уклала перемир'я і прелімінарний мир з РСФРР та УСРР, який в подальшому стане основою для підписання 18 березня 1921 року Ризького мирного договору. Польща взяла під свій контроль Західну Україну і Західну Білорусію, а також за результатами польсько-радянської війни поляки окупували частину Литви з найбільшим литовським містом Вільнюс².

З підписанням перемир'я польський уряд фактично визнав існування УСРР й відмовився від своїх зобов'язань по відношенню до УНР.

У той же час 14 жовтня 1920 року у місті Тарту було підписано мирний договір РСФРР з Фінляндією³.

Таким чином, реалізація ідеї Балто-Чорноморського союзу втрачала свою актуальність і життєздатність.

Вже 14 листопада 1920 року під тиском більшовицьких військ уряд УНР залишив Україну й перейшов на екзильне становище, розпочавши новий тривалий етап своєї державницької роботи вже на еміграції.

Таким чином, протягом листопада 1917 – листопада 1920 років уряди як Української Народної Республіки, так і Української Держави намагалися створити на противагу більшовицькій Росії дієвий військово-політичний

¹ Четверта конференція Балтійських держав [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Четверта_конференція_Балтійських_держав

² Рижский мирный договор // Дипломатический словарь. – М.: Политиздат, 1973. – Т. 3. – С. 52.

³ Тартуский мирный договор между РСФСР и Финляндией держав [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/Тартуский_мирный_договор_между_РСФСР_и_Финляндией

союз, до якого у різний час планувалося залучити, як новоутворені держави Чорноморського регіону і Закавказзя, так і новоутворені держави Балтії.

Однак складна міжнародно-політична ситуація в Східній Європі, і насамперед тяжка військово-політична ситуація в самій Україні, зробили неможливим реалізацію цих задумів.

Отже, в період української національно-демократичної революції українські національні уряди прагнули долучитися до створення військово-політичних союзів з державами і державними утвореннями Чорноморського басейну, які головним чином мали спрямовуватися проти агресії радянської Росії й сприяти стабільності в регіоні. За Центральної Ради було зроблено перші спроби залучити до такого союзу державні утворення Північно-Східного Причорномор'я. В подальшому цю політику продовжили уряди Української Держави та УНР.

ВИСНОВКИ

Комплексне дослідження політико-дипломатичної діяльності українських національних урядів у 1917 – 1920 роках дозволило сформулювати та обґрунтувати низку узагальнюючих висновків, які виносяться на захист:

1. Аналіз наукової літератури дозволяє зробити висновки, що донині не було створено праці, яка б містила комплексний аналіз теми. Вона частково була відображена у роботах українських істориків-емігрантів «проуенерівського» та «прогетьманського» напрямку. Незначний пласт інформації знаходиться у працях російських емігрантських істориків, а також радянських дослідників.

Значного поглиблення означена тема досягла в роки незалежності. Насамперед з'явилися праці, які розглядали відносини України з окремими державами і державними утвореннями Чорноморського басейну. Багато уваги було приділено утворенню дипломатичних представництв, економічним і культурним питанням. У меншій мірі було висвітлено участь України у формуванні військово-політичних союзів у регіоні Чорного моря.

Залучена у дослідженні джерельна база складається з документів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Державного архіву Російської Федерації, Державного архіву Краснодарського краю, опублікованих документів, мемуарів, щоденників та матеріалів преси. Вона дає змогу комплексно проаналізувати процес становлення і поглиблення політико-дипломатичних відносин України зі своїми сусідами по Чорному морю в період 1917 – 1920 років.

2. Встановлено, що загроза зі сторони радянської Росії змусила політичне керівництво Української Народної Республіки наприкінці 1917 року піти на зближення з Четверним союзом і взяти участь у Брестській мирній конференції. Саме під час мирних переговорів

Україна вперше встановила політико-дипломатичні зв'язки з провідними на той час державами Чорноморського басейну Болгарією і Туреччиною. З ними Україна 12 лютого 1918 року підписала окремі двосторонні угоди, які стали доповненням Брестського мирного договору. Це сприяло подальшому поглибленню міждержавних відносин і вже у квітні 1918 року до Туреччини було направлено перше українське посольство на чолі з М. Левицьким. За нетривалий час свого перебування у турецькій столиці український дипломат зумів налагодити дружні відносини з багатьма очільниками Високої Порти і створити сприятливі умови для роботи наступних українських послів.

З приходом до влади гетьмана П. Скоропадського відбулося поглиблення політико-дипломатичної діяльності України відносно Болгарії і Туреччини. Гетьманським урядом було засновано посольство в Болгарії, яке очолив відомий громадсько-політичний діяч О. Шульгин. Паралельно було проведено реорганізацію дипломатичного представництва в Туреччині і призначено нового посла М. Суковкіна. Активно велася робота по створенню консульських установ у ключових політичних і економічних центрах Болгарії і Туреччини. Також за правління П. Скоропадського в Україну вперше прибули болгарський посол І. Шишманов і турецький Ахмед Мухтар Бей.

Успіхом політико-дипломатичних відносин офіційного Києва з Софією і Стамбулом за час гетьманування П. Скоропадського стала ратифікація останніми Брестського мирного договору, що де-юре свідчило про їх визнання України як незалежної держави.

У період перебування при владі Директорії дипломатичні і політичні відносини УНР з Болгарією і Туреччиною значно ослабли, насамперед через їх поразку в Першій світовій війні й переорієнтацію України на держави Антанти.

На початку 1919 року болгарське і турецьке посольства припинили свою діяльність в Україні у зв'язку з початком нової українсько-

більшовицької війни. Натомість відповідні дипломатичні представництва УНР продовжували свою роботу, зосередивши увагу на допомозі українським військово-полоненим, на захисті українського державного майна, а також на пошуку дипломатичної і фінансової підтримки для України. Особливо активно в цьому напрямку працював новий український посол в Туреччині О. Лотоцький.

В певній мірі досягненням української дипломатії в Туреччині на початку 1920 року можна вважати вироблення і погодження з турецькою стороною проекту консульського протоколу, який мав регулювати політико-дипломатичні відносини між УНР і Високою Портою до моменту заключення основної консульської конвенції. Не дивлячись на те, що згаданий протокол так і не був підписаний і не вступив у силу, все ж він був значним кроком української дипломатії в напрямку утвердження українських інтересів у Чорноморському регіоні.

Наприкінці 1920 року фінансово-матеріальне становище українських дипломатичних представництв у Болгарії і Туреччині було вкрай складним. Поразка України у протистоянні з більшовицькою Росією, втрата урядом УНР контролю над власною територією і його перехід у листопаді 1920 року на екзильне становище, призвело до фактичного припинення діяльності українських посольств у вищезазначених державах.

3. Доведено, що перші політико-дипломатичні контакти України з Румунією розпочалися в листопаді 1917 року, коли у результаті ліквідації більшовиками Ставки Верховного головнокомандувача російської армії у Могильові, більшість акредитованих при ній військових місій країн-союзниць Росії, у тому числі і румунська, перебралися до Києва. У листопаді-грудні 1917 року між Україною і Румунією навіть відбувається зближення на ґрунті обопільної зацікавленості в торгово-економічних зв'язках та боротьбі з поширенням більшовизму. Проте, переорієнтація України на початку

1918 року на Четверний союз і питання приналежності Бессарабії, де українці становили біля 20 % населення, призвели до погіршення політико-дипломатичних відносин між українським і румунським урядами. У січні 1918 р. румунські війська під приводом боротьби з більшовиками зайняли територію Бессарабії, у тому числі й Аккерманський, Сорокський, Хотинський та Ізмаїльський повіти, населення яких висловилося за приєднання до України.

На початку квітня 1918 року Бессарабія на правах автономії була включена до складу Румунії, що викликало вкрай негативну реакцію офіційного Києва, який надіслав до королівського уряду ноти протесту. Також для відстоювання українських інтересів до Ясс у квітні 1918 року було направлено українського посла М. Галагана.

Поглиблення політико-дипломатичного протистояння України і Румунії відбулося вже за правління гетьмана П. Скоропадського, який відкликав українського посла і фактично розірвав політико-дипломатичні контакти з Яссами. До того ж, з метою тиску на королівський уряд, протягом травня-вересня 1918 року проводилася торгово-економічна блокада Румунії.

Жорстка позиція гетьманського уряду і поглиблення соціально-економічної кризи змусили румунський уряд у вересні-листопаді 1918 року вести переговори про припинення економічної блокади й налагодження дружніх відносин з Україною. Часткове потепління в українсько-румунських відносинах підштовхнуло уряд гетьмана П.Скоропадського до відправлення в Румунію українського посольства на чолі з В. Дашкевичем-Горбацьким. Проте, складна внутрішньо-політична ситуація в Україні, що склалася на листопад-грудень 1918 року і програш у світовій війні головного союзника України Німеччини активізували загарбницькі плани румунського уряду, війська якого в листопаді 1918 року захопили Північну Буковину. А вже у грудні 1918 року бессарабський парламент Сфатул Церій під тиском румун ухвалив

скасування автономії Бессарабії, яка відтепер увійшла до складу Румунського королівства як звичайна провінція.

Не бажаючи погіршення відносин з Антантою і сподіваючись на матеріальну підтримку зі сторони Румунії у війні з більшовиками Директорія і уряд УНР вважали за доцільне не піднімати територіальні питання. Стримано українське політичне керівництво відреагувало і на захоплення румунами військового майна Запорізького корпусу в квітні та окупацію частини Галичини в травні 1919 року.

Активізація українсько-румунських відносин відбулася влітку 1919 року, коли українські війська успішно вели наступ на Київ і Одесу. Проте, з поразкою української армії восени 1919 року і остаточною переорієнтацією уряду УНР на союз з Польщею у 1920 році, політико-дипломатичні відносини з Румунією фактично втратили свою актуальність.

4. З'ясовано, що паралельно зі встановленням політико-дипломатичних відносин з провідними чорноморськими державами уряду УНР доби Центральної Ради і Директорії, а також Української Держави прагнули до налагодження дипломатичних і військово-політичних контактів з державними утвореннями, що постали в регіоні Чорного моря після падіння Російської імперії.

Не дивлячись на те, що Українська Центральна Рада в III Універсалі не включила Крим до складу УНР, а також не піднімала це питання на Брестській мирній конференції, все ж українське політичне керівництво проявляло живий інтерес до кримського питання і з весни 1918 року прагнуло вирішити його на свою користь.

Особливу увагу Кримському півострову приділив гетьман П. Скоропадський, за час правління якого було розпочато політико-дипломатичну і економічну боротьбу за включення Криму до складу Української Держави. Шляхом торгово-економічної блокади гетьманському уряду вдалося схилити кримський уряд генерала

С.Сулькевича до переговорів щодо вироблення умов об'єднання Криму з Україною. Однак, зміна наприкінці 1918 року геополітичної ситуації в світі в результаті поразки Німеччини та її союзників і погіршення внутрішньополітичної ситуації в Україні сприяли швидкій окупації Криму Добровольчою армією, що остаточно перекреслило будь-які можливості входження півострова до складу України.

Не менш важливе значення в українській зовнішній політиці посідала Кубань, з якою Україна була історично, культурно і етнічно близька. Перші політичні контакти українських національно-демократичних сил з Кубанню розпочалися вже в перші місяці після падіння царизму в Росії. Поглиблення цих зв'язків відбулося з проголошенням Української Народної Республіки, яка у грудні 1917 року вперше направила на Кубань дипломатичну місію на чолі з М.Галаганом. Саме тоді між українською і кубанською сторонами йшли переговори про об'єднання сил в боротьбі з більшовиками, а також зондувався ґрунт на предмет можливого входження Кубані до складу УНР.

Розпал громадянської війни і окупація більшовицькими військами значної частини України і Кубані на певний час перервали процес становлення політико-дипломатичних відносин між Києвом і Катеринодаром. Проте, вже у період правління гетьмана П.Скоропадського відбувається їх відновлення, що ознаменувалося приїздом до Києва у травні 1918 року кубанської делегації на чолі з М.Рябоволом.

Протягом літа-осені 1918 року гетьманський уряд шукав шляхи поширення свого впливу на Кубані, у зв'язку з чим розроблялася воєнна операція по очищенню кубанських територій від більшовиків, направлялася військово-матеріальна допомога, проводилася агітаційна робота серед місцевого населення, активно діяло в Катеринодарі українське дипломатичне представництво на чолі з Ф. Боржинським, а в

Києві було прийнято кубанську дипломатичну місію полковника В.Ткачова. Успіхом політико-дипломатичних відносин України і Кубанської Народної Республіки стало підписання в листопаді 1918 року низки договорів, що стосувалися поштово-телеграфних зв'язків, шляхів сполучення, торгових, мореплавних і консульських зносин. Також було вироблено і погоджено умови проведення фінансових операцій між кубанськими і українськими банківськими установами. Не дивлячись на те, що реалізувати на практиці ці домовленості так і не вдалося, все ж вони мали значний вплив на утвердження України як незалежної держави.

Впродовж 1919 року відносини України і Кубані як на державному, так і громадському рівні майже завмерли через вкрай складну військово-політичну ситуацію на теренах України і посилення денікінської диктатури і антиукраїнської політики на Кубані.

Протягом 1920 року урядам УНР і Кубані вдалося частково відновити втрачені зв'язки і навіть підготувати союзну угоду, спрямовану на боротьбу з більшовицькою Росією. Проте, втілити життя її не вдалося через повну окупацією території УНР і Кубані радянськими військами.

Якщо у випадку з Кримом і Кубанню національні уряди України керувалися тезою, що це історично і етнічно близькі території, які рано чи пізно мають опинитися під контролем Києва, то у відносинах з Грузією керманічі України прагнули встановити довготривалі союзницькі відносини для досягнення політико-дипломатичної і військової стабільності у Чорноморському і Закавказькому регіонах.

Активні політичні контакти України і Грузії розпочалися на рубежі 1917 – 1918 років, коли в Києві було організовано роботу військового комісара Грузії і підписано договір щодо формування грузинських військових частин на території України. Реалізації цієї угоди завадила українсько-більшовицька війна, проте вона стала першим реальним

поштовхом до подальшого розвитку політичної співпраці України і Грузії.

Проголошена наприкінці травня 1918 року Грузинська Демократична Республіка взяла курс на політико-дипломатичне зближення з гетьманською Україною. До Києва було направлено грузинського дипломатичного представника, а в Одесі відкрито грузинське генеральне консульство, яке проіснувало до вересня 1919 року. У свою чергу гетьманський уряд заснував консульство в столиці Грузії Тифлісі а також віце-консульство в Батумі. Важливим здобутком українсько-грузинських міждержавних відносин стала угода від 5 грудня 1918 року, що стосувалася прав громадян однієї держави на території іншої, двосторонньої торгівлі, мореплавства і транзиту.

Вже у період правління Директорії було розширено дипломатичну присутність України в Грузії і загалом на Закавказзі шляхом створено у Тифлісі посольства, у віданні якого була також справа захисту українського населення на Кубані. Власне, активна політико-дипломатична співпраця УНР і Грузії тривала до осені 1920 року і ознаменувалася серйозними здобутками. Проте, тиск радянської Росії на Грузію і поразка українських національних сил у революційній боротьбі змусили грузинський уряд розірвати дипломатичні відносини з Україною, що в свою чергу завершило тривалий процес утвердження українських національних інтересів в Північно-Східному Причорномор'ї та Закавказзі.

5. Досліджено, що вже у період перебування при владі Центральної Ради існувала ідея створення чорноморського уряду автономних країв, які мали виходи до Чорного моря. Проте реалізувати ці плани у тій ситуації завадила більшовицька агресія.

Активно втілював у життя ідею створення військово-політичного союзу в Північно-Східному Причорномор'ї гетьман П. Скоропадський. У цьому напрямку гетьман і його уряд тісно співпрацювали з козацьким

Доном і його очільником отаманом П. Красновим, урядовими колами Кубані і Грузії. Також до ідеї союзу намагалися схилити лідерів Добровольчої армії.

Політику щодо організації дієвого антибільшовицького блоку за участю чорноморських державних утворень продовжила Директорія УНР. У січні 1919 року в Одесі відбувалися попередні наради представників України, Кубані, Дону і Білорусії щодо вироблення спільної міжнародно-політичної стратегії і плану військового протистояння більшовизму.

Поглиблення цього процесу відбулося у літку 1919 року, коли уряд УНР намагався створити Чорноморський союз із залученням до нього Кубані, Грузії, Азербайджану і Вірменії. Було розроблено відповідний проект союзного договору, де головним завданням визначалася спільна боротьба з радянською Росією, організація спільних збройних сил під керівництвом єдиного союзного головнокомандувача.

Поразка армії УНР у протистоянні з Добровольчою армією і більшовиками у вересні-грудні 1919 року унеможливила подальше втілення у життя Чорноморського союзу. Не врятувало УНР від остаточної військово-політичної поразки у 1920 році і намагання долучитися до формування широкої Балто-Чорноморської коаліції, де союзники по спільній антибільшовицькій боротьбі Україна і Польща мали відігравати ключові позиції.

6. Показано, що політико-дипломатична діяльність України в Чорноморському регіоні сприяла її утвердженню на міжнародній арені й зміцненню державного суверенітету. Підтвердженням цьому є підписання Україною двосторонніх угод з Болгарією, Туреччиною, Грузією, Кубанською Народною Республікою, її участь у формуванні військово-політичних союзів у Північно-Східному Причорномор'ї, організація і діяльність українських дипломатичних установ у

чорноморських державах і державних утвореннях і їх відповідних представництв в Україні впродовж 1917 – 1920 років.

Безперечним успіхом чорноморської політики України стала ратифікація Брестського мирного договору Болгарією і Туреччиною, що знаменувало визнання незалежності України не лише де-факто, але й де-юре.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

Архівні документи і матеріали

Центральний Державний архів вищих органів влади та управління України (м. Київ)

Фонд 1063. Рада Народних Міністрів УНР.

Опис 2

1. Спр. 2. – Універсали (копії), відозва на захист УНР та проти влади гетьмана П.Скоропадського, інтерпеляція Малої Ради про репресії її членів та з інших питань; списки міністрів та товаришів міністрів УНР, списки адрес та телефонів вищих державних установ УНР (20 листопада 1917 р. – 11 січня 1918 р.). – 19 арк.

Опис 3

2. Спр. 1. – Постанови Генерального Секретаріату, протоколи, журнали (оригінали) засідань Генерального Секретаріату та додатки до них. 3 вересня (29 грудня 1917 р.). – 152 арк.

Фонд 1064. Рада Міністрів Української Держави, м. Київ (1918 р.)

Опис 1

3. Спр. 6. – Журнал засідань Ради Міністрів Української Держави (2 травня – 30 вересня 1918 р.). – 54 арк.
4. Спр. 8. – Журнал засідань Ради міністрів Української Держави (8 травня 1918 р.). – 17 арк.
5. Спр. 11. – Журнал засідань Ради міністрів Української Держави (20 липня – 3 грудня 1918 р.) – 74 арк.

**Фонд 1118. Міністерство торгівлі і промисловості Української Держави,
м. Київ (1918 р.)**

Опис 1

6. Спр. 3. – Листування з Генеральним консульством Турецької імперії та спілкою робітничих споживчих кооперативів Катеринослава про товарообмін; окремими громадянами про дозвіл для ввозу та вивозу за кордон товарів (24 травня – 28 грудня 1918 р.). – 180 арк.
7. Спр. 17. – Листування з департаментом Зовнішнього торгу про торгові відносини з іноземними фірмами, накази міністерства по особовому складу та організації роботи департаментів (8 червня – 10 вересня 1918 р.). – 197 арк.
8. Спр. 21. – Проекти статутів про українських державних консулів та консульств затверджених УНР в іноземних государствах (25 липня 1918 р. – 17 січня 1919 р.). – 103 арк.

**Фонд 2592. Народне міністерство справ закордонних Української
Народної Республіки, м. Київ (1917-1918 рр.)**

Опис 1

9. Спр. 20. – Про дипломатичні відносини Української Народної Республіки з країнами Четверного союзу і Румунією (1 березня – 17 травня 1918 р.). – 32 арк.
10. Спр. 28. – Про призначення військового комісара Грузії на Україну і формування та відправку в Грузію національного війська (січень – травень 1918 р.). – 15 арк.
11. Спр. 29. – Документи про організацію «Юго-восточного Союза» і листування з його представником на Україні (1917 р. – 27 березня 1918 р.)
12. Спр. 33. – Листування з військовим представником Румунії і УНР генералом Коанда про дипломатичні відносини з Румунією, про від'їзд Коанда (1917 – 1918 рр.). – 23 арк.

13. Спр. 37. – Листування з представником Armenii, Грузії і мусульманського Шуро про перепуск їхніх військових на батьківщину і охорону прав (23 березня – 29 квітня 1918 р.). – 47 арк.
14. Спр. 50. – Про призначення тимчасовим представником УНР в Німеччині Севрюка, телеграфне листування з ним про політичні події (17 березня – квітень 1918 р.). – 79 арк.
15. Спр. 52. – Про призначення тимчасовим представником до Туреччини М.Левітського і листування з ним (8 – 23 квітня 1918 р.). – 7 арк.
16. Спр. 59. – Про відношення України з Румунією і захват Бессарабії Румунією, терор руминського війська і протести проти захвату (березень – 24 квітня 1918 р.). – 30 арк.
17. Спр. 60. – Про військове майно, яке залишилось на території Румунії і вивіз його на Україну; прохання військового міністерства добитися видачі Румунією генерала Щербачова (18 березня – 25 квітня 1918 р.). – 21 арк.
18. Спр. 99. – Доповіді і таємні інформації особисто міністру з питань політики німців на Україні, національного руху і утворення української армії; телеграма про захоплення Румунією Бесарабії (4 січня – 19 квітня 1918 р.). – 25 арк.
19. Спр. 123. – Листування дипломатичного відділу по питанням про Бесарабію (6 грудня 1917 р. – 3 березня 1919 р.). – 218 арк.

Опис 4

20. Спр. 4. – Переписка с Румунской военной миссией на Украине (13 – 27 грудня 1917 р.). – 34 арк.

Фонд 3696. Міністерство закордонних справ Української Народної Республіки Київ, Кам'янець-Подільський, Вінниця; м. Тарнів (Польща)

Опис 1

21. Спр. 21. – Листування з департаментом чужоземних зносин про дипломатичні взаємовідносини з Турцією – призначення представників, приїзд і від'їзд їх, встановлення поштового зв'язку (30 грудня 1918 р. – 3 січня 1919 р.). – 14 арк.

22. Спр. 22. – Листування з департаментом чужоземних зносин про дипломатичні взаємовідносини з Болгарією – з українським посольством в Софії, з посольством Болгарії в Києві по захисту інтересів держави і окремих громадян (17 грудня 1918 р. – 11 жовтня 1919 р.). – 46 арк.
23. Спр. 23. – Листування з департаментом чужоземних зносин про дипломатичні зносини з Румунією, про призначення послом Гасенка, про вирішення конфліктів (2 січня – листопад 1919 р.). – 17 арк.
24. Спр. 37. – Листування з українським посольством при уряді Кубані про персональний склад, доповіді посла з політичних питань, про складання торгівельної угоди; листування з представниками народів північного Кавказу (18 грудня 1918 р. – 10 січня 1919 р.). – 41 арк.
25. Спр. 56. – Листування з Холмським губстаростою, Міністерством внутрішніх справ про межі України (Холмщина, Крим), окремі прикордонні станції залізниць (17 грудня 1918 р. – 4 лютого 1919 р.). – 27 арк.
26. Спр. 66. – Декларація уряду Директорії УНР, уповноваження й директиви дипломатам (28 грудня 1918 р. – 6 вересня 1919 р.). – 28 арк.
27. Спр. 69. – Протоколи конференції голів дипломатичних місій УНР в різних державах і міністерства в серпні 1919 року в м. Карлсбаді (копії на машинці). – 109 арк.
28. Спр. 126. – Звіт про діяльність посольства УНР в Турції за 1919 рік і 3 місяці 1920 року, проект міністерства Ніковського про утворення армії з бувших врангелівців (квітень 1920 р. – 21 березня 1921 р.). – 73 арк.
29. Спр. 170. – Копії відношень представнику дипломатичної місії Української Народної Республіки в Румунії з питання про положення Державного Устрою України (19 березня – 2 грудня 1920 р.). – 24 арк.
30. Спр. 171. – Лист делегата Кубанської Української Національної Ради Ткаченко-Бродського про жахливе становище українського населення та відошення Петлюри до Голови Ради Міністрів УНР А.М.Левицького (24 липня – 13 жовтня 1919 р.). – 7 арк.

31. Спр. 172. – Документи про взаємовідносини України з Румунією (5 вересня 1919 р.). – 3 арк.
32. Спр. 177. – Надзвичайна дипломатична місія УНР в Румунії (23 жовтня – 14 листопада 1919 р.). – 18 арк.

Опис 2

33. Спр. 97. – Звіт про діяльність посольства Української Народної Республіки в Туреччині, та листування про фінансове становище (20 січня 1919 р. – грудень 1920 р.). – 32 арк.
34. Спр. 160. – Листування з посольством УНР в Болгарії про персональний склад посольства та ліквідацію посольства в Болгарії, послужний список пом. діловода юридичного відділу Ю.Налисника (7 вересня 1919 – 17 січня 1921 р.). – 25 арк.
35. Спр. 257. – Пояснюючі записки, доповіді, листування про зміну штатів дипломатичної місії УНР в Туреччині, Польщі, пересилку рукописів та грошові справи (21 січня 1920 – 18 листопада 1922 р.). – 149 арк.
36. Спр. 269. – Листування з посольством УНР в Туреччині про фінансове становище посольства (5 січня – 29 листопада). – 66 арк.
37. Спр. 311. – Листування з представниками місій УНР про стан української справи на Кавказі, Кубані і Криму (15 листопада 1919 – 18 жовтня 1920 р.). – 28 арк.
38. Спр. 361. – Проект договору Чорноморського Союзу та інструкції про організацію конференції причорноморських держав; доповідна записка членів української делегації в Парижі про діяльність Тишкевича як шефа делегації; листування з дипломатичною місією УНР в Парижі про міжнародне становище Франції (19 грудня 1920 р. – 31 березня 1921 р.). – 34 арк.

Опис 3

39. Спр. 49. – Матеріали о деятельности посольства УНР в Турции и чрезвычайной миссии УНР на Кавказе (січень 1919 – 13 червня 1921 р.). – 211 арк.
40. Спр. 50. – Инструкции и информационные сообщения МИД УНР о работе дипломатических представительств, военно-политическом и экономическом положении на Украине и в Крыму, черновые материалы к годовому отчету о деятельности и журнал регистрации входящей корреспонденции миссии УНР

на Кавказе, переписка миссии УНР на Кавказе с МИД УССР и дипломатическими представительствами УНР в Турции, Италии и о политическом положении за рубежом и отношении в этих странах к петлюровцам (07 травня 1919 р. – 19 квітня 1921 р.). – 208 арк.

Фонд 3766. Міністерство закордонних справ Української держави, м. Київ (1918 р.)

Опис 1

41. Спр. 3. – Службові і командировочні посвідчення співробітників міністерства, списки їх (1 травня – 5 грудня 1918 р.). – 63 арк.
42. Спр. 22. – Про персональний склад посольств Української Держави (1918 р.). – 42 арк.
43. Спр. 24. – Про персональний склад українських консульств за кордоном – списки консульств і їхніх співробітників, списки кандидатів на консульські посади і їхні прохання (8 березня 1918 р. – листопад 1918 р.). – 109 арк.
44. Спр. 34. – Листування з українськими представництвами в Болгарії, Румунії і швейцарським консулом в Києві (5 липня – 2 жовтня 1918 р.). – 8 арк.
45. Спр. 111. – Про дипломатичні зносини з Турцією. Частина 1. Про призначення українського посла до Турції, персональний склад посольства, виїзд його; доповіді посла по політичним питанням (15 травня – 12 листопада 1918 р.). – 25 арк.
46. Спр. 114. – Листування по дипломатичним зносинам з Турцією. Частина 9. Про призначення турецького посла і консулів на Україну, про улаштування їх, їхні документи (3 серпня – 27 листопада 1918 р.). – 35 арк.
47. Спр. 116 – Листування по дипломатичним зносинам з Болгарією. Частина 1. Про призначення українського посла до Болгарії, склад посольства і його потреби (1 липня – 05 листопада 1918 р.). – 28 арк.
48. Спр. 117. – Листування по дипломатичним зносинам з Болгарією. Частина 2. Доповіді посла по політичним питанням, щоденник його

- діяльності, розпорядження міністерства і листування з приводу цього (8 серпня – 16 грудня 1918 р.). – 27 арк.
49. Спр. 132. – Листування по дипломатичним зносином з Кримом. Частина 1. Доповідні записки, протоколи, постанови і листування представників українського і кримського «урядів» в питанні про державність Криму (11 травня – 12 грудня 1918 р.). – 57 арк.
50. Спр. 134. – Листування по дипломатичним зносином з Грузією. Частина 1. Про призначення представників Грузії до України, видачу їм документів і про інші їхні потреби. Про призначення українських консулів до Грузії (13 травня – 25 листопада 1918 р.). – 48 арк.
51. Спр. 135. – Листування по дипломатичним зносином з Грузинською республікою. Частина 2. Про товарообмін, поштові і економічні зносини, по справам окремих громадян (1 липня – 13 грудня 1918 р.). – 57 арк.
52. Спр. 141. – Листування по дипломатичним зносином з урядом Кубані – про призначення українських представників і їхні документи, заключення економічного і поштового договорів, торговельні операції, по справам окремих громадян. Листи Чорноморської української ради про українців на Кубані (22 квітня – 16 грудня 1918 р.). – 72 арк.
53. Спр. 186. – Листування про межі України. Частина 1. Клопотання окремих організацій про приєднання місцевостей до України і про пересування демаркаційної лінії, законопроект про адміністративний поділ України, про приєднання частин Холмщини, Бессарабії, Криму і інших (2 травня – 25 листопада 1918 р.). – 109 арк.
54. Спр. 187. – Листування про межі України. Частина 2. Запитання, прохання і довідки міністерства шляхів про кордони, поділ ліній залізниць між Україною і суміжними державами; про прикордонні станції (17 травня – 09 грудня 1918 р.). – 57 арк.
55. Спр. 189. – Листування про межі України. Частина 4. Том 1. Запитання установ, організацій і громадян про належність окремих пунктів і

територій до України, про кордони і довідки міністерства закордонних справ (6 травня – 30 червня 1918 р.). – 105 арк.

56. Спр. 190. – Листування про межі України Частина 4. Том 2. Запитання установ, організацій і громадян про належність окремих пунктів і територій до України, про кордони і довідки міністерства закордонних справ (1 липня – 23 грудня 1918 р.). – 127 арк.

Государственный архив Российской Федерации (г. Москва)

Фонд Р-446. Политическая канцелярия особого совещания при главнокомандующем Вооруженными силами на Юге России. Екатеринодар. 1918-1919.

Опись 1

57. Д. 17. – Материалы о взаимоотношениях между Главным командование вооруженных сил Юга России с Украиной в период Гетьманства (1918–1919 гг.). – 26 л.
58. Д. 18. – Информационный материал о политическом и военном положении Украины (1918 – 1919 гг.). – 15 л.
59. Д. 23. – Журнал совещания представителей Добровольческих армий Кубанского Краевого Правительства и Чрезвычайной Кубанской Рады с материалом к журналу от 20 июня 1918 г. (июнь – октябрь 1918 г.). – 15 л.

Фонд Р-5889. Посольство Украинской Народной Республики в Германии. 1918-1920.

Опись 1

60. Д. 20. – Письмо главы посольства УНР в Турции О. Лотоцкого о деятельности посольства с 3 января 1919 по март 1920 с дополнениями (июль 1919 г. – 30 апреля 1920 г.). – 79 л.

Фонд Р-6087. Министерство иностранных дел Украинской «народной республики» гг. Каменец-Подольск, Тырново.

Опись 1

61. Д. 1. – Постановления Директории буржуазно-националистической Украинской «народной республики» (1919 – 1921 гг.). – 48 л.
62. Д. 3. – Журнал заседаний (копии) Рады «народных» министров буржуазной Украинской «народной республики» (1919 г.). – 163 л.
63. Д. 4. – Журналы заседаний Рады «народных» министров буржуазной Украинской «народной республики» (1920 г.). – 158 л.
64. Д. 5. – Журнал заседаний (копии) Рады «народных» министров буржуазной Украинской «народной республики» (1921 г.). – 62 л.

Государственный архив Краснодарского края (г. Краснодар)

Фонд Р-6. Канцелярия Кубанского краевого правительства 1917-1920 гг.

Опись 1

65. Д. 48. – Протоколы заседаний Объединенного правительства Юго-Восточного Союза и его постановления о необходимости образования федерации, об установлении связей с др. правительствами, об учреждении в Ростове Управления путями сообщения и др. вопросам (27 декабря 1917 г. – 09 июня 1918 г.). – 32 л.
66. Д. 189. – Удостоверения краевого правительства, выданное членам украинского посольства на право проезда в Кубанском крае (03 января 1919 г.). – 1 л.
67. Д. 225. – Материалы о подготовке к созыву в г. Екатеринодаре конференции представителей южных государственных образований (постановления Кубанской Чрезвычайной Рады и Краевого правительства, переписка) (18 апреля 1919 г.). – 36 л.

Публікації джерел

68. Власенко В. До діяльності Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Румунії (1919 – 1923 рр.) / В. Власенко // Україна дипломатична: науковий щорічник. – К., 2007. – Вип. 8. – С. 176–217.
69. Власенко В. Документи і матеріали Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Румунії (1919 – 1923 рр.) / В. Власенко // Пам'ятки: археографічний щорічник. – 2008. – Т. 8. – С. 129 –160.
70. Дипломатія УНР та Української Держави в документах і спогадах сучасників. – К.: Український письменник, 2008. – Т.1. – 370 с.
71. Дипломатія УНР та Української Держави в документах і спогадах сучасників. – К.: Український письменник, 2008. – Т.2. – 380 с.
72. Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр.: Документи і матеріали. – К.: Видавництво ім. Олени Теліги, 2006. – Т. 1. – 688 с.
73. Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр.: Документи і матеріали. – К.: Видавництво ім. Олени Теліги, 2006. – Т. 2. – 744 с.
74. Єпик Л. І. Листи І. Мазепи до К. Мацієвича (1919 – 1920 рр.) / Л. І. Єпик // Сумський історико-архівний журнал. – 2012. – № XVIII–XIX. – С. 12–17.
75. Екатеринодар-Краснодар: Два века города в датах, событиях, воспоминаниях...Материалы к Летописи. – Краснодар: Краснодарское книжное издательство, 1993. – 800 с.
76. Історія України від найдавніших часів до сьогодення. Збірник документів і матеріалів. – Київ-Чернівці: Книги – XXI, 2008. – 1100 с.
77. Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені (1917 – 1924 рр.): документи і матеріали. – К.: Вид-во гуманіт. л-ри, 2010. – 592 с.
78. Краткий отчет о деятельности делегации крымского правительства в Киеве с 26-го сентября по 16-е октября 1918 г. // Крымский архив. – Симферополь: Крымский центр гуманитарных исследований, 1996. – С. 69–74.

79. Мирний договір між Українською Народною Республікою з одної і Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною з другої сторони. – К., 1918. – 20 с.
80. Мирный Договор между Германией, Австро-Венгрией, Болгарией и Турцией с одной стороны и Россией с другой [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.1000dokumente.de/?c=dokument_de&dokument=0011_bre&object=translation&l=ru
81. Повість минулих літ // Літопис Руський. – К.: Дніпро, 1989. – С. 1–178.
82. Протоколы заседаний Кубанского краевого правительства: 1917 – 1920 / Сборник документов в 4-х томах. – Краснодар: Проект Библиотека Кубанского края, 2008. – Т.1. – 342 с.
83. Розвідка і контррозвідка України. 1917 – 1921 рр. Збірник документів і матеріалів. – К.: Ін-т підготовки кадрів СБ України, 1995. – 167 с.
84. Российско-грузинский договор 07.5.1920 г. (полный текст и карта) – один из многих нарушенных Кремлем [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://baltvilks.livejournal.com/216337.html>
85. Сергійчук В. До історії створення Чорноморсько-Балтійського союзу: [огляд док. зовніш. політики УНР] / В. Сергійчук // Розбудова держави. – 1994. – № 9. – С. 36–38.
86. Сергійчук В. Невідомі документи Військового аташату Посольства України в Туреччині в 1918 – 1921 роках / В.Сергійчук // Пам'ять століть. – 2000. – Ч.6. – С. 3 – 27.
87. Сергійчук В. Неусвідомлення України. Ставлення світу до Української державності: погляд у 1917 – 1921 роки з аналізом сьогодення / В. Сергійчук. – К.: ПП Сергійчук М.І., 2012. – 872 с.
88. Сергійчук В. Українська соборність. Відродження українства в 1917 – 1920 роках / В. Сергійчук. – К.: Українська Видавнича Спілка, 1999. – 416 с.
89. Сергійчук В. Турецький вектор українських самостійників / В. Сергійчук // Історичний журнал. – 2006. – Ч. 6.– С. 93 – 104.

90. Сергійчук В. Турецький вектор українських самостійників / В. Сергійчук // Історичний журнал. – 2007. – Ч. 1. – С. 95 – 105.
91. Симон Петлюра. Статті, листи, документи. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 1999. – 616 с.
92. Тартуский мирный договор между РСФСР и Финляндией держав [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/Тартуский_мирный_договор_между_РСФСР_и_Финляндией
93. Українська Центральна Рада: документи і матеріали. – К.: Наукова думка, 1996 . – Т. 1. – 589 с.
94. Українська Центральна Рада: документи і матеріали. – К.: Наукова думка, 1997 . – Т. 2. – 422 с.
95. Храпко І. Збірник законів і постанов Українського Правительства відносно закордонних інституцій / І.Храпко. – Відень, 1919. – Ч. 1. – С. 13–14

Спогади, щоденники

96. Галаган М. З моїх споминів (1880-ті-1920 р.): Документально-художнє видання / М.Галаган. – К.: Темпора, 2005. – 656 с.
97. Деникин. А. И. Очерки русской смуты [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://militera.lib.ru/memo/russian/denikin_ai2/index.html
98. Деникин А. И. Белое движение и борьба Добровольческой армии / А. И. Деникин // Белое дело: избранные произведения в 16 книгах. Дон и Добровольческая армия. – М.: Голос, 1992. – С. 210–328.
99. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914 – 1920) / Д. Дорошенко. – К.: Темпора, 2007. – 632 с.
100. Донцов Д. І. Рік 1918. Київ / Д. Донцов. – К.: Темпора, 2002. – 208 с.
101. Іванис В. Боротьба Кубані за незалежність / В. Іванис. – Мюнхен: Український технічно-господарський інститут, 1968. – 137 с.
102. Іванис В. Стежками життя (спогади) / В. Іванис. – Новий Ульм: Українські вісті, 1959. – Кн. II. – 366 с.

103. Кобилянський Л. Українське посольство в Туреччині (1/11. 1918 – 22/4. 1919) / Л. Кобилянський // Нова Україна. – 1925. – Ч. 2–3. – С. 77 – 91.
104. Краснов П. Н. Всевеликое войско Донское / П. Н. Краснов // Белое дело: Избранные произведения в 16 книгах. Дон и Добровольческая армия. – М.: Голос, 1992. – С. 5–209.
105. Лотоцький О. В Царгороді / Лотоцький Олександр. – Варшава, 1939. – 176 с.
106. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції / І. Мазепа. – К.: Темпора, 2003. – 608 с.
107. Марголин А. Украина и политика Антанты / А. Марголин // Революция на Украине по мемуарам белых. – Репринтное воспроизведение издания 1930 г. – К.: Политиздат Украины, 1990. – С. 359–392.
108. Налисник Ю. Перше посольство української держави в Болгарії (Спогади зперед 20-ти років) / Ю.Налисник // Червона калина: історичний календар-альманах на 1939 рік. – Львів, 1938. – Т. 18. – С. 164–168.
109. Оболенский В. А. Крым в 1917-1920-е годы / В. А. Оболенский // Крымский архив. – Симферополь: Крымский центр гуманитарных исследований, 1996. – С. 14–28.
110. Ратгауз О. Українці у останнього султана / О. Ратгауз // Літопис політики, письменства і мистецтва. – Берлін, 1924. – Кн. 1. – Ч. 11. – С. 168–170.
111. Скоропадський П. Спогади: кінець 1917 – грудень 1918 / П. Скоропадський. – К.–Філадельфія, 1995. – 493 с.
112. Токаржевський – Карашевич І. Царгородські спомини (1919 – 1921 рр.) / І. Токаржевський – Карашевич // Визвольний шлях. – Лондон, 1952. – № 7. – С. 285–333.
113. Український період життя Івана Шишманова (з „Щоденника”). Публікація та примітки М. Г. Станчева // Дриновський збірник. – Х.; Софія: Академ. вид-во ім. проф. Марина Дринова, 2007. – Т. 1. – С. 207–234.
114. Черячукин А. В. Донские делегации на Украину и в Берлин в 1918 – 1919 г. / Черячукин А. В. // Донская летопись. Сборник материалов по новейшей истории Донского Казачества со времени Русской революции

1917 года. – Белград: Издание Донской Исторической Комиссии, 1924. – № 3. – С. 163–231.

115. Шульгин О. Сторінки споминів / О.Шульгін // Тризуб. – 1927. – № 46. – С. 4–12.

Матеріали преси

116. Діло. – Львів, 1918. – 1 травня.

117. Відродження. – К., 1918. – Ч. 158.

118. Народна воля. – К., 1917. – 12 вересня.

119. Нова Рада. – К., 1917. – 14 жовтня.

Література

Монографії, брошури, статті

120. Алиев Г.З. Турция в период правления младотурок. (1908 – 1918 гг.) / Г. З. Алиев. – М.: Наука, 1972. – 506 с.

121. Андерсон О. Н. Внешняя торговля Украины в 1918 году / О. Н. Андерсон. – К.: Изд. Всерос. центр. союза потреб. о-в., 1919. – 346 с.

122. Анджапарідзе А. Українська центральна рада і Кавказ: невідомі сторінки дипломатії / А. Анджапарідзе // Політологічний вісник. – 2009. – Вип. 44. – С. 434–445.

123. Антосяк А. В. Революция и контрреволюция в Бессарабии в 1917 – 1918 годах / А. В. Антосяк // Вопросы истории. – 1988. – № 12. – С. 47–58.

124. Аппатов С. Й., Макан І. М. Українсько-румунські відносини: історія та сучасність / С. Й. Аппатов, І. М. Макан // Український історичний журнал. – 1999. – № 5. – С. 87–100.

125. Бежуашвілі А. Україна і Грузія: дипломатичні відносини 1918 – 1920 роках / А.Бежуашвілі // Хроніка – 2000. – 2002. – № 47/48. – С. 10–20.

126. Білий Д. Малиновий клин. Нариси з історії українців Кубані / Д. Білий. – К.: Товариство Україна, 1994. – 120 с.

127. Боєчко В. Д. Спільна боротьба трудящих України і Молдавії проти інтервенції військ королівської Румунії в Бессарабію (грудень 1917 – лютий 1918 рр.) / В. Д. Боєчко // Український історичний журнал. – 1988. – № 1. – С. 54–63.
128. Боєчко В., Ганжа О., Захарчук Б. Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан / В. Боєчко, О. Ганжа, Б. Захарчук. – К.: Основи, 1994. – 168 с.
129. Брысякин С.К., Сытник М.К. Торжество исторической справедливости / С. К. Брысякин, М. К. Сытник. – Кишенев, 1969. – 223 с.
130. Будков Д. Міжнародна інформаційна діяльність за часів Української Держави гетьмана П. Скоропадського / Д. Будков // Пам'ять століть. – К., 2003. – №2 (41). – С. 64–71.
131. Будков Д. Організація міжнародного інформування за часів Української Держави гетьмана П. Скоропадського / Д. Будков // Україна дипломатична : науковий щорічник. – К., 2007. – Вип. 8. – С. 116–126.
132. Веденєєв Д. Пропаганда Українського питання дипломатією Української Держави гетьмана Павла Скоропадського (1918 р.) / Д. Веденєєв // Перша світова війна і слов'янські народи. Матеріали міжнародної наукової конференції 14–15 травня 1998 року. – К., 1998. – С. 76–81.
133. Веденєєв Д. З досвіду побудови дипломатичної служби України / Д. Веденєєв // Розбудова держави. – К., 1993. – № 3. – С. 30–36.
134. Веденєєв Д. На захисті прав українства / Д. Веденєєв // Розбудова держави. – 1994. – №4. – С. 33–38.
135. Веденєєв Д. Система дипломатичного представництва за доби Директорії Української Народної Республіки. 1918 – 1920 рр. (Організаційно-функціональна побудова) / Д. Веденєєв // Україна дипломатична : науковий щорічник. – К., 2007. – Вип. 8. – С. 92–115.
136. Веденєєв Д. В., Будков Д. В. Юність української дипломатії. Становлення зовнішньополітичної служби Української держави. 1917 – 1923 роки. Монографія / Д. В. Веденєєв, Д. В. Будков. – К.: К.І.С., 2006. – 312 с.

137. Гай-Нижник П. П. Міжнародні фінансові угоди України за Гетьманату / П. П. Гай-Нижник // Фінанси України. – К., 1999. – № 7. – С. 90–91.
138. Гай-Нижник П. П. Фінансові відносини Гетьманату 1918 року з частинами колишньої Російської імперії / П. П. Гай-Нижник // Фінанси України. – К., 2000. – № 2. – С. 120–124.
139. Головченко В. Кримське питання у зовнішній політиці Центральної Ради й гетьманату Павла Скоропадського / В. Головченко // Пам'ять століть. – 2008. – № 4. – С. 107–121.
140. Головченко В. І., Солдатенко В. Ф. Українське питання в роки Першої світової війни / В. І. Головченко, В. Ф. Солдатенко. – К.: Парламентське видання, 2009. – 448 с.
141. Грушевський М. Історія України-Руси / М. Грушевський. – К.: Наукова думка, 1991. – Т.1. – 648 с.
142. Грушевський М. На порозі нової України: гадки і мрії / М. Грушевський. – К.: Наукова думка, 1991. – 128 с.
143. Дацків І. Б. Дипломатія українських державних утворень у захисті національних інтересів 1917 – 1923 рр. – Тернопіль: Астон, 2009. – 520 с.
144. Дацків І. Дипломатичні орієнтири Української Центральної Ради на Антанту: досягнення і втрати / І. Б. Дацків // Київська старовина. – 2008. – № 6. – С. 38–48.
145. Дашкевич Я. Українсько-турецькі політичні відносини в першій половині ХХ ст. : національний аспект / Я. Дашкевич // Україна дипломатична: наук. щорічник. – 2010. – Вип. 11. – С. 354–383.
146. Діденко І. О. Політична боротьба в Криму за приєднання до Української Держави (травень-грудень 1918 р.) / І. О. Діденко // Гетьманат Павла Скоропадського: історія, постаті, контрверсії. Всеукраїнська наукова конференція 19 – 20 травня 2008 р. Збірник. – К.: Видавництво імені Олени Теліги. – 2008. – С. 132–142.
147. Драгоманов М. Листи на Надніпрянську Україну / М. Драгоманов // Б. Грінченко – М. Драгоманов: Діалоги про Українську національну справу. – К., 1994. – С. 149–273.

148. Дрежалюк М. С. Міжнародне становище України та її визвольна боротьба у 1917 – 1922 роках / М. С. Дрежалюк. – К.: Оріони. 1998. – 240 с.
149. Доленга С. Скоропадщина / С. Доленга. – Варшава: Накладом Модеста Куницького, 1934. – 176 с.
150. Дольник А. Бессарабия под властью румынских бояр (1919 – 1940 гг.) / А. Дольник. – М., 1945. – 175 с.
151. Дорошенко Д. Дещо про закордонну політику Української Держави в 1918 році / Д. Дорошенко // Хліборобська Україна. – Відень: Видання УСХД, 1920 – 1921. – Ч. II–IV. – С. 49–65.
152. Дорошенко Д. Закордонна політика Української Держави 1918 р. / Д. Дорошенко // У 60-річчя відновлення гетьманської Української Держави 29 квітня Р. Б. 1918. – Торонто: Батьківщина. – 1978. – С. 48–59.
153. Дорошенко Д. Історія України 1917 – 1923 рр. / Д. Дорошенко. – К.: Темпора, 2002. – Т. 2. – 352 с.
154. Єпик Л. І. К. А. Мацієвич – науковець, дипломат, громадсько-політичний діяч / Л. І. Єпик // Український історичний журнал. – 2007. – №. 1. – С. 125–135.
155. Есауленко А. С. К вопросу об организационных связях между коммунистическими группами Румынии и большевиками Бессарабии (1918 – 1922 годы) / А. С. Есауленко // Вековая дружба. – Кишинев, 1961. – С. 57–68.
156. Зайцев А. А. Кубанское краевое правительство в годы революции и Гражданской войны на Кубани в 1917 – 1920 / А. А. Зайцев // Протоколы заседаний Кубанского краевого правительства: 1917 – 1920 / Сборник документов в 4-х томах. – Краснодар: «Библиотека Кубанского края», 2008. – Т.1. – С. 7–14.
157. Заруда Т. Становлення та основні напрямки зовнішньої політики Української Держави / Т. Заруда // Останній гетьман: Ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського. 1873 – 1945. – К.: Академпрес, 1993. – С. 66–82.

158. Зарубин В. Г. Проект «Україна». Крим в годы смуты (1917 – 1921 гг.) / В. Зарубин. – Харків: Фоліо, 2013. – 379 с.
159. Звонкова Г. В. Розвиток дипломатичних традицій Київської Русі у відносинах України з Туреччиною / Г. В. Звонкова // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – К, 1999. – Вип. 2. – С. 113–116.
160. Зленко Г. При кому був послом міністр: про історика І. Д. Шишманова, посла Болгарії при Центральній Раді / Г. Зленко // Книжник. – 1993. – № 1. – С. 10–11.
161. Історія Української РСР. – К.: Наукова думка, 1977. – Т.1. – Кн. 1. – 444 с.
162. Каліберда Ю. Ю. Українізація як важлива складова будівництва українського військово-морського флоту у добу Центральної Ради / Ю. Ю. Каліберда // Воєнна історія. – 2012. – № 2 (62). – С. 79–86.
163. Коваль Р. М. Нариси з історії Кубані / Р. М. Коваль. – К.: Фоліант, 2001. – 440 с.
164. Ковальчук М. А. Відносини Румунії з Урядом Української Народної Республіки в 1919 р. / М. А. Ковальчук // Український історичний журнал. – 2010. – № 4. – С. 115– 127.
165. Кіладзе С. Невідомі сторінки дипломатії / С. Кіладзе // Хроніка-2000. – К., 2001. – № 43. – С. 27– 33.
166. Ковалів П. Дипломатична діяльність за часи української держави / П. Ковалів // Червона калина: історичний календар-альманах на 1939 рік. – Львів, 1938. – С.131–134.
167. Коренев А., Ройтман Н. Участие трудящихся Молдавии в защите завоеваний Октября. / А. Коренев, Н. Ройтман. – Кишинев, 1968. – 86 с.
168. Королишин М. Україна й Болгарія 1918 р. й тепер / М. Королишин // У 60-річчя відновлення гетьманської Української Держави 29 квітня Р. Б. 1918. – Торонто: Батьківщина. – 1978. – С. 60–61.
169. Кривець Н. В. Кримське питання в політиці Української Держави гетьмана П.Скоропадського / Н. В. Кривець // Проблеми балканістики, сходознавства та міжнародних відносин. – К., 2007. – С. 61–68.

170. Кройтор В. Бессарабська проблема в українсько-румунських політичних відносинах 1917 – 1918 рр. / В. Кройтор // Історія в школі. – 2001. – № 1. – С. 4–8.
171. Кубанець. Кубанцям не з руки / Кубанець // Українська трибуна. – Варшава. – Ч. 60. – 1921.
172. Кучменко Е. М. Кримське питання в міжнародній політиці 1917 – 1918 рр. / Е. М. Кучменко. – К., 2001. – 54 с.
173. Левит И. Движение за автономию Бессарабии в 1917 г. Образование Сфатул Цэрий. Провозглашение Молдавской Демократической Республики / И. Левит. – Кишинев, 1997. – 312 с.
174. Левит И. Молдавская республика (ноябрь 1917 – ноябрь 1918) / И. Левит. – Кишинев, 2000. – 497 с.
175. Лисенко В.Г. Єдність дій українських і молдавських трудящих у боротьбі проти іноземної інтервенції та внутрішньої контрреволюції (1918 – 1920 рр.) / В. Г.Лисенко // Український історичний журнал. – 1974. – № 1. – С. 50-60.
176. Литвин В. Україна: Європа чи Євразія? / В.Литвин. – К.: Вид. дім Лі-Терра, 2004. – С. 45–76.
177. Лозовий В. Відносини Української Народної Республіки з Румунією у Кам'янецьку добу Директорії УНР / В. Лозовий // Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи: збірник наукових праць. – 2011. – Вип. 2. – С. 134–138.
178. Манасієва І. Болгарія та Українська Народна Республіка на Брест-Литовській мирній конференції: відстоювання національних інтересів / І. Манасієва // Дриновський збірник. – 2011. – Т. 4. – С. 230–238.
179. Матвієнко В. М. Відносини Української Держави та Кубанської Республіки 1918 р. / В. М. Матвієнко // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки: міжвід. зб. наук. пр. – К., 2002. – Вип. 11. – С. 57–64.
180. Матвієнко В. М. Закавказзя у зовнішній політиці Української Держави / В. М. Матвієнко // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – К, 2002. – Вип. 6. – С. 356–368.

181. Матвієнко В. Маловідомі сторінки діяльності української дипломатії на Кавказі / В. Матвієнко // Україна дипломатична: науковий щорічник. – К., 2004. – Вип. 4. – С. 392–406.
182. Матвієнко В. М. Українська дипломатія 1917-1921 років: на теренах постімперської Росії: Монографія / В. М. Матвієнко. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2002. – 397 с.
183. Матвієнко В. М. Українська дипломатична місія на Кавказі у 1919 – 1920 рр. / В. М. Матвієнко // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – К., 2002. – Вип. 34. – Ч. 1. – С. 3–12.
184. Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття / І. Нагаєвський. – К.: Укр. письменник, 1994. – 413 с.
185. Назарія С. М. Возникновение бессарабского вопроса в международных отношениях в конце 1917 – начале 1918 гг. / С. М. Назарія // Восточная политика Румынии в прошлом и настоящем (конец XIX – начало XXI вв.): сборник докладов международной научной конференции. – М., 2011. – С. 85–100.
186. Нариси з історії дипломатії України. – К.: Альтернативи, 2001. – 736 с.
187. Несук М. Д. Бессарабське питання в українсько-румунських відносинах 1917 – 1918 рр. / М. Д. Несук // Проблеми балканістики, сходознавства та міжнародних відносин. – К., 2007. – С. 153–174.
188. Несук М., Ігнатенко Г. Перша світова війна і встановлення українсько-турецьких відносин / М. Несук, Г. Ігнатенко // Перша світова війна і слов'янські народи. Матеріали міжнародної наукової конференції 14-15 травня 1998 року. – К., 1998. – С. 113–119.
189. Очерки истории Кубани с древнейших времен по 1920 г. – Краснодар: Советская Кубань, 1996. – 656 с.
190. Павленко В. Дипломатична місія Української Народної Республіки в Болгарії (1918-1920) / В. Павленко // Український історичний журнал. – 1992. – №12. – С. 18–32.
191. Павленко В. Діяльність болгарської дипломатичної місії в Україні (1918 – 1919) / В. Павленко // Проблеми слов'янства. – 1993. – Вип. 45. – С. 3–14.

192. Павленко В. Іван Шишманов та розбудова болгарсько-українських дипломатичних відносин у 1918-1919 рр. / В. Павленко // Дриновський збірник. – 2011. – Т. 4. – С. 239–246.
193. Павленко В. Українсько-болгарські взаємини 1918 – 1939 рр. / В. Павленко. – К.: Інститут історії України НАН України, 1995. – 224 с.
194. Пипія Г.В. Германський імперіалізм в Закавказьє в 1910 – 1918 гг. / Г. В. Пипія. – М.: Наука, 1978. – 224 с.
195. Піддубний І. Дипломатичні відносини між Україною та Румунією у 1918 – 1923 рр. / І. Піддубний // Україна-Румунія-Молдова : історичні, політичні та культурні аспекти взаємин : міжнар. наук. конф., 16-17 травня 2001 р. – Чернівці, 2002. – С. 199–210.
196. Піскіжова В. Роль родини Драгоманових-Шишманових в українсько-болгарських зв'язках (кінець ХІХ – перша половина ХХ ст.) / В. Піскіжова // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – К.: Інститут історії України НАН України, 2012. – № 21. – с. 110–126.
197. Польовий Р. Кубанська Україна / Р. Польовий. – К.: Діокор, 2002. – 304 с.
198. Пономарьов О. Бессарабське питання в українсько-румунських відносинах у 1917 – 1918 роках / О. Пономарьов // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2007. – № 89–90. – С. 44–49.
199. Ройтман Н. Д. Из истории совместной борьбы трудящихся Молдавии и Украины за власть Советов (конец 1917 – начало 1918 гг.) / Н. Д. Ройтман // Вековая дружба. – Кишинев, 1961. – С. 361–374.
200. Рубльов О. С., Реєнт О. П. Українські визвольні змагання 1917 – 1921 рр. / О. С. Рубльов, О. П. Реєнт. – К.: Видавничий дім Альтернативи, 1999. – 320 с.
201. Сергійчук Б., Сергійчук В. На межі двох світів. Українсько-турецькі відносини в середині ХVІ – на початку ХХІ ст. / Б. Сергійчук, В. Сергійчук. – К.: ПП Сергійчук М. І., 2012. – 320 с.
202. Сергійчук В. І. Відносини України з Кубанню в роки національно-визвольних змагань (1917-1921 рр.) / В. І. Сергійчук // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – К., 1999. – Вип. 2. – С. 135–143.

203. Сергійчук В. Етнічні межі і державний кордон України / В. Сергійчук. – К.: ПП. Сергійчук М.І., 2008. – 560 с.
204. Сергійчук В. І. Налагодження дипломатичних контактів Української Держави з країнами Кавказького регіону / В. І. Сергійчук // Національна та історична пам'ять. – 2013. – Вип. 7. – С. 212–217.
205. Симоненко Р. Г. З історії російсько-румунських та українсько-румунських відносин в роки Першої світової війни (1914 – 1918) / Р. Г. Симоненко // Проблеми балканістики, сходознавства та міжнародних відносин. – К., 2007. – С. 175–207.
206. Солдатенко В. Ф. Зовнішньополітичний курс гетьманської держави Павла Скоропадського / В. Ф. Солдатенко // Україна дипломатична. – К., 2004. – Вип. IV. – С. 336–353.
207. Солдатенко В. Ф. Українська революція. Історичний нарис / В. Ф. Солдатенко. – К.: Либідь, 1999. – 976 с.
208. Соловйова В. Дипломатична діяльність українських національних урядів 1917 – 1921 рр. / В. Соловйова. – Київ-Донецьк: Ін-т історії України НАН України, 2006. – 394 с.
209. Соловйова В. В. Діяльність українських дипломатичних представництв в новопосталих державах, заснованих на теренах постімперської Росії за Гетьманату П. Скоропадського / В. В. Соловйова // Гуманітарний журнал. – 2010. – № 1–2. – С. 78–85.
210. Соловйова В. В. Основні напрямки діяльності українського дипломатичного представництва в Туреччині (1918 – 1921 рр.) / В. В. Соловйова // Грані: науково-теоретичний громадсько-політичний альманах. – 2010. – №.6. – С.16–20.
211. Трембіцький В. Україна й Болгарія в 1918 – 1921 роках / В. Трембіцький // Новий літопис. – Вінніпег, 1965. – № 14. – С. 71–78.
212. Трембіцький В. Україна й Болгарія в 1918 – 1921 роках / В. Трембіцький // Новий літопис. – Вінніпег, 1965. – № 15. – С. 9–27;
213. Трембіцький В. Україна й Болгарія в 1918 – 1921 роках / В. Трембіцький // Новий літопис. – Вінніпег, 1965. – № 16. – С. 24–29.

214. Харламов В.А. Юго-Восточный Союз в 1917 г. / В.А.Харламов // Донская Летопись. Сборник материалов по новейшей истории Донского Казачества со времени Русской революции 1917 года. – Белград: Издание Донской Исторической Комиссии, 1923. – № 2. – С. 284–292.
215. Христюк П.О. Замітки і матеріали до історії української революції 1917 – 1920 рр. / П. О. Христюк. – К. : Академкнига, 2011. – Т. 1–2. – 358 с. – (Репринт).
216. Христюк П.О. Замітки і матеріали до історії української революції 1917 – 1920 рр. / П. О. Христюк. – К. : Академкнига, 2011. – Т. 3–4. – 358 с. – (Репринт).
217. Царцидзе Т. Діяльність Генерального консульства Грузії в Одесі (1918 – 1919 рр.) / Т. Царцидзе // Одеські вісті. – Одеса, 2015. – 30 листопада.
218. Черніков І. Ф. З історії українсько-турецьких взаємин між двома світовими війнами (1918 – 1939 рр.) / І. Ф. Черніков // Проблеми балканістики, сходознавства та міжнародних відносин. – К., 2007. – С. 246– 253.
219. Чубарьян А. Брестський мир / А.Чубарьян. – М.: Наука, 1964. – С. 128.
220. Швидкий В. Посольство Олександра Лотоцького та його заходи щодо визнання незалежності української церкви (Константинополь, 1918 – 1920 роки) / В. Швидкий // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: міжвід. зб. наук. пр. – К., 2005. – Вип. 14. – С. 33–44.
221. Шмаленко Ю. І. Геополітичні концепції українських вчених на початку ХХ ст. / Ю. І. Шмаленко // Вісн. Нац. ун-ту Львів. політехніка. – 2007. – № 584. – С. 38–44.
222. Штанько Я. В. Взаємини Української Держави та Кубані (1918 р.) / Я. В. Штанько // Регіональні проблеми української історії. – 2008. – Вип. 1. – С. 72–83.

Енциклопедії і словники

223. Рижский мирный договор // Дипломатический словарь. – М.: Политиздат, 1973. – Т. 3. – С. 52.

224. Лупандін О. І. Брестський мирний договір РСФРР з державами Четверного союзу 3 березня 1918 / О. І. Лупандін // Енциклопедія історії України. – К.: Наук. думка, 2003. – Т.1. – С. 374–375

Дисертаційні дослідження

225. Заруда Т. Зовнішньополітична діяльність уряду Української Держави 1918 рік : Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Т. Заруда. – К., 1995. – 177 арк.
226. Сергійчук Б. В. Українсько-турецькі відносини в першій чверті ХХ століття: Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / Б. В. Сергійчук. – К., 2011. – 208 арк.

Інтернет-ресурси

227. Білий Д. Україна і Кубань в 1917 – 1921 роках. Шлях спільної боротьби [Електронний ресурс] / Д. Білий. – Режим доступу: <http://www.spas.net.ua/index.php/library/article/257>
228. Вачнадзе М., Гурули В., Бахтадзе М. История Грузии (с древнейших времен до наших дней) [Електронний ресурс] / М. Вачнадзе, В. Гурули, М. Бахтадзе. – Режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Vachn/
229. Вторая и третья конференция Балтийских стран [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://histodamusee/index.php?event=Show_event&event_id=2229&layer=137&lang=rus#2229
230. Грузинская Демократическая Республика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ru.wikipedia.org/wiki/Грузинская_Демократическая_Республика
231. Грузинский национальный совет [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ru.wikipedia.org/wiki/Грузинский_национальный_совет
232. Дацків І. Б. Становлення українсько-французьких дипломатичних відносин у добу Директорії УНР [Електронний ресурс] / І. Б. Дацків. – Режим доступу: http://otherreferats.allbest.ru/history/00278560_0.html
233. Закавказская демократическая федеративная республика [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

- http://ru.wikipedia.org/wiki/Закавказская_Демократическая_Федеративная_Республика
234. Закавказский сейм [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ru.wikipedia.org/wiki/Закавказский_сейм
235. Каптару В. Український комісар в Румунії Корнелій Чоботаренко [Електронний ресурс] / В. Каптару. – Режим доступу: <http://old.rri.ro/arh-art.shtml?lang=12&sec=444&art=70452>
236. Кирилми Хакан. Дипломатичні відносини між Османською імперією і Українською Демократичною Республікою, 1918–21 рр. [Електронний ресурс] / Хакан Кирилми. – Режим доступу: // <http://www.ucrainarma.org/forum/viewtopic.php?f=5&t=17&start=20>
237. Крамар О. Розплата за егоїзм [Електронний ресурс] / О. Крамар. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/History/20137>
238. Лупандін О. І. Проблема кримської автономії у зовнішній політиці Української Держави. 1918 р. [Електронний ресурс] / О. І. Лупандін. – Режим доступу: www.vuzlib.com/content/view/1819/52/
239. Милли Фирка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ru.wikipedia.org/wiki/Милли_Фирка
240. Польсько-радянська війна 1920 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Польсько-радянська_війна_1920
241. Первая конференция Балтийских стран [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://histrodamus.ee/index.php?event=Show_event&event_id=2227&layer=137&lang=rus#2227
242. Первая советско-финская война [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/Первая_советско-финская_война
243. Радянсько-українська війна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Радянсько-українська_війна
244. Сергійчук В. Український Крим [Електронний ресурс] / В. Сергійчук. – Режим доступу: www.ukrlife.org/main/prosvita/uakrim0.htm

245. Сідак В. Національні спецслужби в період 1917 – 1921 рр. [Електронний ресурс] / В. Сідак. – Режим доступу: <http://exlibris.org.ua/sidak/index.html>
246. Снегирьов Д. Самостійна Кубань. 94 роки проголошення незалежності [Електронний ресурс] / Д. Снегирьов. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2012/02/16/73462/>
247. Черчилль У. Мировой кризис [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://militera.lib.ru/memo/english/churchill2/17.html>
248. Четверта конференція Балтійських держав [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Четверта_конференція_Балтійських_держав